

**JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
HISTORICKÝ ÚSTAV FILOZOFICKÉ FAKULTY**

Renata Hejtmanová

**Každodennost ve vzpomínkách spisovatelky a
českobudějovické rodačky Růženy Schwarzové**

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc.

České Budějovice 2007

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně za použití uvedených pramenů a literatury.

V Dačicích dne 23. dubna 2007

.....

Za vedení diplomové práce, vstřícnost a ochotu při poskytování cenných rad a připomínek bych chtěla poděkovat prof. PhDr. Mileně Lenderové, CSc. Moje poděkování patří také mé rodině a přátelům, kteří mi poskytli pevné zázemí a podporu.

Anotace

Každodennost ve vzpomínkách spisovatelky a českobudějovické rodačky Růženy Schwarzové.

Předkládaná diplomová práce je zaměřena na studium každodennosti na základě vzpomínek. Hlavním pramenem, ze kterého vychází, jsou nevydané vzpomínky Růženy Schwarzové (1892–1973), spisovatelky a rodačky z Českých Budějovic. Růžena Schwarzová byla básnířkou, překladatelkou, autorkou řady románů, patřila do přátelského okruhu Růženy Svobodové a Františka Xavera Svobody.

Vzpomínky Růženy Schwarzové vypovídají o jejím dětství a době dospívání, podle toho je strukturována i celá práce. Je rozdělena do šesti kapitol. První kapitola se zabývá životem a tvorbou Růženy Schwarzové. Druhá kapitola se zaměřuje na dětství – především na péči o kojence, dětskou módu, hry, hračky a dětskou četbu. Třetí kapitola je věnována manželství a procesu, který jeho uzavření předcházel (s přihlédnutím k manželství Růženiných rodičů a rodinných přátel). Tématem čtvrté kapitoly je rodina, její funkce, role muže a ženy v rodině. Zvláštní část kapitoly se zaměřuje na rodinu úřednickou, ze které Růžena Schwarzová pocházela. Pátá kapitola shrnuje problematiku vzdělání a výchovy – v rodině i mimo ni. Pokouší se také rekonstruovat školní docházku Růženy Schwarzové v Českých Budějovicích. Sedmá kapitola je kapitolou nejobsáhlejší, neboť pojednává o volném čase v Českých Budějovicích. Jsou zde části věnované spolkům, sportu, divadlu, kinu, rodinným svátkům a slavnostem.

Annotation

Everydayness in Růžena Schwarzová's memoirs – writer and the native of České Budějovice

This diploma work is focused on the everydayness seen from the memoirs base. Unpublished memoirs of Růžena Schwarzová (1892-1973) are the main source for this work. Růžena Schwarzová was a poetess, translator, author of many novels. She also belonged to Růžena Svobodová and František Xaver Svoboda's sphere of action.

Růžena Schwarzová's memoirs give us the evidence of her childhood and her teenage age and also the work structure is influenced by this. The diploma work is divided into six chapters. The first one is focused on her life and her outputs. The second chapter is focused on childhood – mostly on the child care, child fashion, games, toys and child reading. The third one deals with the marriage and the process that preceded the marriage (with attention to her parents and family friends). Topic of the fourth chapter is family, its function, man and woman's role in the family. One part of this chapter is focused on the white-collar families, from which Růžena Svobodová came from. The fifth one summarizes the education problems – within and beyond the family. It also tries to reconstruct Růžena Schwarzová's school attendance in České Budějovice. The last one is the most extensive one. It views the free time in České Budějovice. There are parts dealing with associations, sports, theatre, cinema and family festivals.

Obsah

Úvod.....	7
1. Život a tvorba Růženy Schwarzové.....	13
2. Dětství.....	19
2. 1. Dětská móda.....	26
2. 2. Hry, hračky a hraní si.....	29
2. 3. Dětské knihy.....	34
3. Manželství.....	36
4. Rodina.....	43
4. 1. Úřednická rodina a úředníci.....	46
5. Výchova a vzdělání.....	50
5. 1. Jesle, opatrovny, školky.....	52
5. 2. Vývoj základního a středního školství.....	54
5. 3. Divčí vzdělání.....	58
5. 4. Opatrovny a školy v Českých Budějovicích.....	60
6. Volný čas.....	64
6. 1. Spolky.....	64
6. 1. 1. Beseda českobudějovická.....	65
6. 1. 2. Sokol.....	67
6. 2. Sport.....	68
6. 2. 1. Bruslení.....	70
6. 2. 2. Plavání.....	71
6. 3. Biograf.....	72
6. 4. Divadlo.....	73
6. 5. Svátky a slavnosti.....	74
6. 5. 1. Rodinné oslavy.....	76
6. 5. 2. Vánoce.....	77
6. 6. Korzo.....	78
Závěr.....	80
Prameny a literatura.....	82
Obrazová příloha.....	88

Úvod

Úkolem této diplomové práce je ukázat možnost využití vzpomínek jako hlavního pramene k rekonstrukci dějin každodennosti přelomu 19. a 20. století. Základním pramenem jsou nevydané vzpomínky českobudějovické spisovatelky Růženy Schwarzové, uložené společně s její pozůstalostí v Literárním archivu Památníku národního písemnictví ve Starých Hradech. Vzpomínky s názvem *V záři vzpomínek* (1. díl – Dětství a domov) začínají rokem jejího narození 1892. Dochovaly se ve strojopisné podobě, pouze několik stránek je psáno rukou. Vzpomínky jsou zaměřeny především na dětství. Z textu nelze přesně zjistit, kterým rokem končí. Mezi poslední zmíněné patří rok 1916, kdy zemřel její strýc Franci. Následující vzpomínky nejsou datovány a vzhledem k jejich obsahu je nelze časově zařadit.

Pokud se zaměříme na formu, jakou jsou vzpomínky Růženy Schwarzové psány, jde o 73 krátkých povídek, které na sebe obsahově nenavazují. Autorka používá minulý čas, na několika místech se pohybuje v čase přítomném, který napomáhá urychlení děje a vzpomínky více dramatizuje. Ve většině případů vychází z vlastní paměti a zážitků. Své první roky života líčí prostřednictvím vyprávění svých rodičů a příbuzných. Jejich vzpomínek využívá také k vykreslení své povahy, ale i k objasnění některých událostí z rodinného a veřejného života – především tehdy, kdy její paměť selhává, nebo když tlumočí názory a zážitky svých blízkých.

Velká pozornost je ve vzpomínkách upřena na autorčiny rodiče, prarodiče, sourozence a jejich osudy. Konec vzpomínek je věnován i širšímu příbuzenstvu. Setkáváme se s popisem vzhledu, charakteru příbuzných a s informacemi o tom, čím byli, koho si vzali, kolik měli dětí a jak žili. Podobné údaje se objevují i u rodinných přátel, sousedů, významných obyvatel Českých Budějovic, se kterými se Růžena Schwarzová setkala. Tyto informace nám nabízejí možnost udělat si obecnou představu o vztazích a rodinném životě. Růžena Schwarzová se zde soustředí i na své dětství, rodinu, manželství rodičů, příbuzných a známých, školství, společenský a všední život v Českých Budějovicích na přelomu 19. a 20. století.

Kritika a možnost využití memoárů jako pramene, dějiny každodennosti

Memoáry patří, podobně jako korespondence, osobní deníky nebo památníky, mezi prameny osobní povahy.¹ Můžeme je najít buď v rukopisné podobě v osobní

¹ K memoárům blíže Vlastimil VÁLEK, *K specifčnosti memoárové literatury*, Brno 1984; TÝŽ, *Časové aspekty v memoárové literatuře*, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity

pozůstalosti autora, nebo již v podobě editované, připravené k vydání samotným autorem, příbuznými či editorem. Pro účely historiků jsou cennější rukopisné memoáry, které ještě nepodlehly zásahům cenzury samotného autora nebo editora.²

Memoáry shrnují autorovy vzpomínky na minulost, na to, co skutečně prožil a čeho se účastnil jako svědek. Za podstatné bývá pokládáno, že musí jít o zachycení autentické skutečnosti, nikoli o její fikci.³ Pamětník vychází při zpracování vzpomínek z vlastního stanoviska. To znamená, že události a osoby vidí přes svůj subjekt, subjektivně je zabarvuje, ale zároveň se snaží i o jistou objektivitu.⁴

Nezákladnějšími formami memoárů jsou vedle vzpomínek také deníky a autobiografie. Odlišují se od sebe časem vyprávění a metodou zpracování. Pro vzpomínky je typická metoda retrospektivní, kdy autor vypráví děj v minulém čase, deník je naopak psán z pohledu současnosti a na rozdíl od vzpomínek a autobiografie podává o něco autentičtější informace. Vzpomínky vypovídají o některých událostech z autorova života a o lidech, s nimiž se setkal. Mohou mít autobiografický charakter nebo autor může ustoupit do pozadí, a pak o událostech pouze vypráví a hodnotí je. V autobiografii autor vzpomíná na svou životní dráhu. Její význam spočívá v tom, do jaké míry se v životě autora odrazily významné společenské události a jakou roli v nich sehrál.⁵

Vzpomínky (paměti) bývají děleny na několik typů: *paměti monografické* vypovídající o životě a díle určité osoby nebo týkající se určitého předmětu či problému; *paměti historie* podávající svědectví o době, kterou autor prožil, o společenských událostech, o institucích apod.; *paměti mozaikovitě* sestavené z řady obrázků různých lidí a událostí, jež byly součástí autorova života; *paměti albumového typu*, tj. takové, které se váží k postavě autora jen volně.⁶ Vzpomínky Růženy Schwarzové může zařadit mezi paměti mozaikovitě a paměti historie.

Hodnotu memoárů ovlivňují okolnosti vedoucí autora k jejich sepsání a také skutečnost, za jakým cílem byly psány. Mohly být napsány k výročním událostem,

D29, 1982, s. 205-213; TÝŽ, *Memoárová literatura 20. století*, Brno 2000; TÝŽ, *K problematice poválečné české memoárové literatury*, Česká literatura 19, 1971, s. 452-475; Zdeňka HAVRÁNKOVÁ, *Autobiografie dětství*, Bulletin Ústavu ruského jazyka a literatury 14, 1970, s. 105-113; Zdeňka JINDRÁKOVÁ, *Problematika memoárové literatury s tematikou dětství*, Diplomová práce, Filosofická fakulta University Jana Evangelisty Purkyně (MU), Brno 1982.

2 Milena LENDEROVÁ, *Ženské deníky jako pramen k poznání mentality elit*, Studie k sociálním dějinám 3, 1999, s. 39.

3 Vlastimil VÁLEK, *K specifčnosti memoárové literatury*, Brno 1984, s. 11

4 TÝŽ, *Memoárová literatura 20. století*, Brno 2000, s. 4.

5 TÝŽ, *K specifčnosti*, s. 39.

6 Tamtéž, s. 35.

mohly být rekapitulací vlastního života či obhajobou pamětníkových činů. Jedním ze základních problémů, se kterým musíme při práci se vzpomínkami počítat, je míra pravdivosti a subjektivity. Nelze popřít, že v každém případě jsou vzpomínky na jakýkoli životní úsek ovlivněny pozdějšími autorovými zážitky a názory, jeho společenským postavením, vzděláním, ale i vědomím vlastní důležitosti. Zkreslení vzpomínek je závislé na době, která uplyne mezi časem, kdy pamětník události prožíval a časem, kdy o nich začal psát. Vlastimil Válek rozlišuje mezi časem dění a časem vypravování (zpracování) vzpomínek. Čím je větší odstup od zachycovaných událostí (tzv. mezičasový faktor), tím je také větší pravděpodobnost, že ke zkreslení dojde. Mezičasový faktor rovněž ovlivňuje výběr a interpretaci faktů. Svou roli zde sehrává i autocenzura, která pamětníka omezuje při psaní o některých intimních a důvěrných událostech. Válek ještě uvádí třetí časovou rovinu a to čas vnímání (čtení) pamětí, který přináší především kritický přístup čtenáře k pamětníkově interpretaci (tedy k té časové rovině, do níž pamětník promítl svou současnost, ve které vzpomínky psal).⁷

Pro naše účely jsou důležitá vzpomínková díla zabývající se dětstvím, neboť i vzpomínky Růženy Schwarzové jsou na dětství zaměřeny. Memoáry s tematikou dětství zaznamenávají konkrétní fakta v daleko menším rozsahu. Autorovi většinou nejde o zachycení dětství ve formě věcného životopisu. Píše hlavně o zážitcích ze svých dětských let, snaží se vystihnout jejich atmosféru. Ve větší míře se při tom uplatňuje citový přístup než přístup racionální. U tohoto druhu pamětí je obtížné určení chronologických vztahů jednotlivých vzpomínek. Zážitky z prvních let života si člověk pamatuje jen v malém množství, mlhavě a zpravidla bez časového zařazení. Ani v pozdějších vzpomínkách nelze často přesně určit chronologický sled událostí, neboť na rozdíl od dospělého věku neexistuje v dětství mnoho pevných, zapamatovatelných mezníků.

To platí i pro vzpomínky Růženy Schwarzové. Jednotlivé události nejsou časově zařazeny, z toho důvodu nebylo například možné udělat si přesnou představu o její školní docházce. Největším problémem při zpracování tohoto druhu vzpomínek je již zmíněná subjektivita a idealizace popisované skutečnosti. Nevíme, kdy Růžena Schwarzová vzpomínky přesně sepsala a za jakým účelem. Osobně bych se přikláněl a k možnosti, že tomu tak bylo na konci jejího života. Její vzpomínky nejsou bilancí

7 TÝŽ, *Časové aspekty*, s. 207-212.

ani obhajobou činů. Autorka se snaží vypovědět o atmosféře svého dětství a podělit se o své zážitky s ostatními.

Vzpomínková literatura s tematikou dětství se ve srovnání s ostatní memoárovou tvorbou objevuje poměrně pozdě. Vzniká teprve v době, kdy se společnost začíná více zajímat o dítě a jeho svět, a kdy se začíná rozvíjet i samostatná dětská literatura. První náznaky můžeme hledat v osvícenství. Další posun přinesl romantismus a skutečně vyhovující podmínky pro rozvoj dětské literatury a zároveň i pro vznik vzpomínkových prací s tematikou dětství vytvořil až realismus.⁸ Vzpomínkové práce zobrazující dětství se do poloviny 19. století téměř nevyskytují (výjimku tvoří vzpomínky Josefa Jungmanna, Jana Kollára a Františka Palackého). K prvním skutečným memoárům s tematikou dětství můžeme počítat dvě práce Karolíny Světlé - *Upomínky* (1874) a *Z literárního soukromí* (1880). Po roce 1945 celková produkce memoárového žánru narůstá.⁹

Vzpomínkovými díly zachycujícími dětství se ve dvacátých a třicátých letech zabýval František Pražák.¹⁰ Jeho zájem se však soustřeďoval především na shromažďování vzpomínkových prací a na činnost vydavatelskou. Výsledky svého studia shrnul do několika prací, z nichž nejvýznamnější je kniha *Dětství vynikajících lidí českých* (1939). Memoárovými pracemi zobrazujícími dětství se zabývala, ovšem z literárněvědního hlediska, také Zdeňka Havránková ve svém článku *Autobiografie dětství*.¹¹

Dlouhou dobu byly historiky využívány memoáry významných osobností především politického a církevního života, tedy těch, kteří utvářeli „velké dějiny“. Bylo to dáno tím, že dějiny byly dlouho pojímány jako sled politických událostí. Tímto přístupem se dějiny omezily na úzkou sféru událostí vytvářených panovníky, politiky, vojevůdci, církevními činiteli. Mezníkem bylo založení revue *Annales* Marcem Blochem a Lucienem Febvrem, kteří odmítli tradiční historiografii a vyhlásili nový program, jehož cílem bylo zaměřením se na materiální a duchovní kulturu lidstva. Vedle politických dějin se začaly utvářet kulturní dějiny.

Jednou z oblastí kulturních dějin jsou dějiny každodennosti. Je pro ně charakteristická „koncentrace na každodenní život obyčejných lidí, kromě toho ale také

8 Zdeňka JINDRÁKOVÁ, *Problematika*, s. 74.

9 Tamtéž, s. 82.

10 Hodnotu jeho práce však zpochybňuje velmi nedokonalý vědecký aparát a také skutečnost, že jen vzácně užívá odkazu poznámek.

11 Zdeňka JINDRÁKOVÁ, *Problematika*, s. 105-113.

zájem o subjektivitu životních zkušeností. Cílem už není bezsubjektová analýza společnosti, nýbrž na subjekt orientovaná analýza světa jeho zkušenosti.”¹² Historikové každodennosti se snaží dějiny pozorovat, popisovat a analyzovat „zdola” a „zevnitř”.

Dějiny každodennosti zkoumají vedle hmotné kultury také vztahy a život lidí ve společenských skupinách. Zájem se soustřeďuje na dějiny rodiny, vztahy mezi pohlavími, mentality. Pod dějiny každodennosti jsou zahrnovány dějiny maginární, imaginární či enviromentální dějiny. Vyžádaly si nové metody a nové nebo nově vnímané prameny. Důraz je zde kladen také na interdisciplinaritu – tedy spolupráci s dalšími vědami (sociologie, psychologie, demografie, antropologie a další).

Problematické u dějin každodennosti je nejednotné označení takto pojímaných dějin. Vedle nejběžnějších termínů ”dějiny každodennosti” a ”historická sociální věda” se setkáme s různými názvy jako malé dějiny, nedějiny, anonymní dějiny, ale též mikrohistorie, dějiny kultury, případně dějiny hmotné kultury.¹³

Použité metody a struktura práce

Při své práci jsem využila vedle metody přímé a komparativní, také metodu biografickou.

Práce je strukturována do šesti kapitol. Jednotlivá témata byla zvolena na základě toho, kolik informací poskytovaly vzpomínky Růženy Schwarzové k jejich realizaci.

První kapitola je věnována životu a tvorbě Růženy Schwarzové. Seznamuje nás s jejím dětstvím, částečně s dospíváním a počátky její tvorby. Můžeme si zde udělat představu o její povaze a vzdělání, důraz je kladen na rodinné prostředí, ze kterého pocházela. Část kapitoly je věnována jejímu literárnímu dílu. Nejde zde jen o seznámení s jejími knihami a překladatelskou činností, ale snažila jsem se rovněž ukázat, jak se životy a povahy knižních hrdinek do jisté míry prolínaly s životem a povahou samotné spisovatelky.

Druhá kapitola se zaměřuje na dětství obecně. Velká pozornost je věnována celkové péči o kojence, významu kmotrovství, sourozeneckým vztahům, rozdílům v pohlaví dítěte, dětské módě, četbě, hrám a hračkám. O dětské módě se Růžena Schwarzová rozepisuje díky vyprávění a charakterizování některých postav, které v její

12 Richard van DÜLMEN, *Historická antropologie. Vývoj. Problémy. Úkoly*, Praha 2002, s. 26.

13 Milena LENDEROVÁ – Hana DOUŠOVÁ – Tomáš JIRÁNEK, *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století I. Dějiny hmotné kultury*, Pardubice 2001, s. 9.

paměti figurují. Hry a hračky jsou zmiňovány v hojné míře. Schwarzová se neomezuje pouze na popis jednotlivých hraček, ale máme možnost zjistit, k jakým příležitostem děti hračky nejčastěji dostávaly a od koho, zda byly vyráběny doma či kupovány.

Tématem třetí kapitoly je manželství a celý proces, který jeho uzavření předcházelo. Růžena Schwarzová se nezmiňuje jen o manželství svých rodičů, ale máme možnost nahlédnout do manželství rodinných přátel či sousedů. Kapitola se zabývá otázkami, za jakým účelem byly sňatky nejčastěji uzavírány, kde a za jakých podmínek se mohli mladí lidé seznámit, na co byl kladen důraz, při výběru partnera, nebo kdy byl přípustný rozvod.

Rodiny se týká čtvrtá kapitola. Pozornost je věnována funkcím rodiny a roli muže a ženy, kterou zastávali. Zvláštní část se zaměřuje na rodinu úřednickou, neboť z ní Růžena Schwarzová pocházela. Její vzpomínky vypovídají o věcech, které byly pro takovou rodinu typické. Je zde nastíněna problematika služebního postupu úředníka a s ní související stěhování, reflexe úřednické rodiny jejím okolím (jak měla úřednická rodina působit navenek, co se od ní očekávalo).

Pátá kapitola shrnuje problematiku výchovy a vzdělání. V úvahu jsme vzali jak rodinné prostředí, tak i funkci státních a soukromých vzdělávacích institucí. U rodinné výchovy jsme se zaměřili na to, kdo se na výchově dětí podílel (rodiče, domácí učitelé, chůvy), jak se odlišovala výchova dívek a chlapců, na co byl při výchově jednotlivých pohlaví kladen důraz. Soustředili jsme se na hlavně na střední vrstvy, ke kterým rodina Schwarzova patřila. Jednotlivé podkapitoly pojednávají o institucionální výchově – o jeslích a opatrovnách, o základním a středním školství, o dívčím vzdělání. Podkapitola s názvem Opatrovny a školy v Českých Budějovicích si klade za cíl rekonstruovat školní docházku Růženy Schwarzové a na jejím základě podrobněji informovat o školách, které navštěvovala.

Volný čas – takový je název poslední kapitoly, která je nejvíce členěna. Stejně tak jako pro celou práci platí i zde, že jednotlivé podkapitoly se zaměřují na události a věci, které se ve vzpomínkách Růženy Schwarzové vyskytují nejvíce. Proto se například podkapitola věnovaná spolkům zaměřuje pouze na Besedu českobudějovickou a Sokol. Podkapitoly o sportu, divadle, biografu, svátcích, slavnostech a českobudějovickém korze vypovídají o všedním i svátečním životě ve městě. Dovolují nám udělat si představu o trávení volného času, o národnostních poměrech ve městě.

1. Život a tvorba Růženy Schwarzové

Růžena Schwarzová se narodila 10. ledna 1892 v Českých Budějovicích, kde prožila podstatnou část svého dětství. Její otec Václav Schwarz pocházel ze selské rodiny. Narodil se v Lázu u Radomyšle na statku, kde se tehdy říkalo u Jirsů. Byl předposledním ze sedmi dětí a zároveň druhým synem. Nejstarší syn František převzal rozsáhlé hospodářství, dcery se provdaly a Václav byl dán na studia do Písku. Zde se ho ujal jeho strýc, krejčovský mistr Hesoun. Z Písku odešel do Prahy, absolvoval zde studia a stal se bezplatným c. k. soudním praktikantem.¹⁴ Aby měl blízko ke své budoucí ženě, dal se přeložit do Strakonice, kde bydlel u nejstarší sestry. V roce 1888 se Václav Schwarz oženil s Annou Mrvíkovou, dcerou lesního kontrolora na Planinách.¹⁵

Otec Anny Mrvíkové, Matyáš, pocházel stejně jako její muž ze selské rodiny. Také on měl starší bratry, kteří převzali statek, a proto byl dán na studia. Nejprve studoval na gymnáziu v Příbrami, poté na technice v Praze a nakonec vystudoval ještě konzervatoř, protože jeho láskou byla hudba a chtěl se jí věnovat. Rodina však toto přání nerespektovala, stal se tedy myslivcem. Jeho prvním působištěm byly Nové Mitrovce, poté již zmíněné Plaňany a nakonec Obora, kde dosloužil.¹⁶ Na penzi se přestěhoval do Písku, do rodiště své ženy Terezie, rozené Pixové, která pocházela ze staré zámožné rodiny. Její otec vlastnil hostinec U koníčka v blízkosti starého kamenného mostu.

Václav s Annou žili nejprve v domě Anniných rodičů v Písku. Poté následovalo stěhování do Českých Budějovic do domu v Mariánské ulici, kde bydlel Václav Schwarz za svobodna v podnájmu a pak se přestěhovali do vlastního bytu na Lobkovickém náměstí. Tam se jim v květnu 1890 narodila první dcera Marie¹⁷, ani ne po dvou letech Růženka. Vytoužený syn František¹⁸ přišel na svět v Písku po třech letech po narození Růženy.

Otcovo úřednické povolání s sebou přineslo i několikrát stěhování, jak je již naznačeno v předchozím textu. Po Českých Budějovicích se rodina stěhovala zpět

14 LA PNP, Růžena SCHWARZOVÁ, Osobní fond, Rukopisy vlastní, *V záři vzpomínek*, LXIV, s. 2.

15 Planiny byly malou vsí, která se nacházela v okrese Blovice a spadala pod faru v Nových Mitrovicích.

16 Růžena SCHWARZOVÁ, *V záři*, LXV, s.1-2.

17 Marie Schwarzová, koncertní pěvkyně, vdala se za odborného lékaře MUDr. Otakara Kačera. Zemřela 14. prosince 1949.

18 František Schwarz, lékař, tragicky zahynul za Heydrichiády (spáchal sebevraždu).

do Písku, následovala Nová Kdyně (nynější Kdyně) na Šumavě, kam byl Václav Schwarz povýšen na okresního soudce. Neustálé stěhování nesla špatně především maminka, která se jen nerada loučila se svou matkou a s píseckým domem. Právě v Písku začala Růžena Schwarzová chodit do opatrovny a její straší sestra do školy. V Nové Kdyni opatrovnu neměli, proto Růžena navštěvovala zdejší školu. Po několika měsících byl otec jmenován soudním radou, což znamenalo další stěhování, tentokrát zpět do Českých Budějovic, do ulice Na Sadech. Ani zde rodina nezůstala napořád – v roce 1913 se odstěhovala do Tábora, tentokrát už nadobro.

Jsou to právě České Budějovice, ve kterých se odehrála řada příběhů z dětství, o kterých pak Růžena Schwarzová píše ve svých vzpomínkách. Budějovice pro ni byly městem mnoha přátelství, dětských lásek, nesčetných dětských radovánek, ale i prvních zklamání. Pokračovala zde ve školní docházce, začala tu chodit do Sokola a do hudební školy založené Bohuslavem Jeremiášem.¹⁹ Po maturitě na lyceu chtěla studovat dál, chtěla se dostat do Prahy, aby byla blíž kulturnímu životu, k němuž od mládí směřovala. Bylo to dáno rodinným prostředím a výchovou. K hudbě měl vřelý vztah už její dědeček a byla to pak především Růženina matka, která děti vedla k hudbě a zajistila jim hudební vzdělání. Václav Schwarz své děti seznamoval zase s literaturou a podporoval je v četbě.²⁰ Musela ale navštěvovat průmyslovou školu v Českých Budějovicích, kde se učila šít a vařit (šicí kurzy i kurzy vaření absolvovala se samými jedničkami).

*„Má starší sestra i můj malý bratr byly mírné, hodné děti, ale já jsem byla proslulá divoška a postrach příbuzných i všech bezdětných lidí. Byla jsem nesmírně živá. Do tří let jsem byla prý dítě k pomilování, tichá a přítulná. Hrávala jsem si sama celé hodiny. Ale pak jsem se začala rychle měnit. Byla jsem divoké, svobodné a veselé stvoření. Překypovala jsem divokou energií.“*²¹ Na jiném místě ve vzpomínkách čteme: *„Byla jsem podivné dítě, těžce jsem snášela skutečný život. Přála jsem si, aby po světě nechodili skuteční, obyčejní lidé, ale postavy z pohádek – princezny, princové a víly.*

19 Bohuslav Jeremiáš (1859-1918), hudební pedagog, skladatel a organizátor. Po studiu na varhanické škole se stal ředitelem kúru Písku. Od roku 1906 byl ředitelem české matiční hudební školy v Českých Budějovicích a zasloužil se zde o stavbu nové budovy hudební školy. Mimo jiné vyučoval zpěvu, byl sbormistrem pěveckého sboru Hlahol a komponoval v duchu smetanovské tradice. Věnoval se přednášení a psaní o hudbě; *Encyklopedie Českých Budějovic*, České Budějovice 2006², s. 189.

20 Václav Schwarz už jako student sbíral pohádky a pověsti ze Strakonicka pro Český lid. Dopisoval si s Čeňkem Zíbrtem a posílal mu nejrůznější příspěvky týkající se literatury. Dokonce také otiskoval povídky a humoresky v různých časopisech a v píseckém Otavanu pod pseudonymem V. Š. Lázecký; Růžena SCHWARZOVÁ, *V záři*, LXIV, s. 1-2.

21 Tamtéž, VII, s. 1.

*Vždy znovu a znovu mne zraňovala všednost, znovu a znovu jsem se vmýšlela do pohádky. Toužila jsem po zázračných věcech.*²² Tak sama sebe viděla v dětství Růžena Schwarzová. Určitá dávka „nеспoutanosti a snovosti“ u ní přetrvala i v dospělosti. Potřebu snít a vzpomínat prý zdědila po mamince. Neměla ráda řády a pravidla, všechno to, co ji mohlo určitým způsobem poutat. Nedovedla žít ve světě, kde vládla konvence. Možná právě proto naplnila celý její život poezie a literatura, které jí umožňovaly vytvořit si svět snů, přání, obklopit se ve verších vším, co jí bylo milé, vším, co ji mohlo pohladit po duši. O svých „spisovatelských začátcích“ píše: *„Neuměla jsem ještě dobře psát a už jsem psala pohádky a verše pro panenky. Osmiletá jsem napsala první verše na dva lovecké psy. Mamince se zdálo, že je to neštěstí, narodí-li se děvče s básnickým talentem, ale otec brzy pochopil sílu a nezbytnost vnitřního hlasu. K narozeninám mi daroval tlustý černý sešit s pevnými deskami. Na bílý štítek napsal: Básně Růženy Schwarzové. O prázdninách v Písku uvedl mne, třinácti či čtrnáctiletou k Adolfu Heydukovi²³, s nímž se přátelsky stýkal a básník mu potvrdil, že mám talent. První má uveřejněná báseň, nazvaná Otcí, byla poděkováním tatínkovi.*²⁴

Zlomem v jejím životě byl podzim roku 1916, kdy se seznámila se spisovatelkou Růženu Svobodovou²⁵ a jejím mužem Františkem Xaverem Svobodou²⁶. Stala se její

22 Tamtéž, XXXXVIII, s. 1.

23 Adolf Heyduk (1835-1923), básník české literární generace Májovců, která vstoupila do literatury koncem 50. let 19. století a sdružila se kolem almanachu Máj (1858). Tímto almanachem se programově přihlásila se jím ke K. H. Máchovi a jeho dílu. Heyduk byl stoupencem česko-slovenské vzájemnosti (sbírky *Cimbál a husle, Od Tater a Dunaje, Slovensku*); Dušan KARPATSKÝ, *Malý labyrint literatury*, Praha 2001, s. 333.

24 Růžena SCHWARZOVÁ, *V záři*, LXIV, s. 3.

25 Růžena Svobodová (1868-1920), prozaička, autorka reportážních črt, vzpomínek a také knih určených dětem. Narodila se v Mikulovicích u Znojma. Vzdělání získala v klášterní škole a rozšiřovala ho studiem světové a české literatury. Poté působila jako domácí učitelka. V roce 1890 se provdala za F. X. Svobodu, který ji uvedl do literárního světa. Její salón navštěvovali přední pražští umělci, mezi nimiž měla mnoho blízkých přátel i obdivovatelů (F. X. Šalda, Hana Kvapilová, Božena Benešová, Marie Pujmanová, Ivan Olbracht, Jakub Deml a další). Právě F. X. Šalda měl značný vliv na její tvorbu. Mezi ním a Růženu Svobodovou se vytvořilo pevné pouto. Za 1. světové války se věnovala práci v dobročinných spolcích (České srdce). Stála v čele časopisu *Lípa* (1918-1919) a *Zvěstování* (1919). Z její tvorby můžeme jmenovat *Milenky* (1902), *Černé myslivce* (1908) – cyklus milostných příběhů, který je považován za nejlepší dílo Svobodové, či knihu vzpomínek *Ráj* (1920); Květa HOMOLOVÁ a kol., *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století: slovníková příručka*, Praha 1982, s. 263-264.

26 František Xaver Svoboda (1860-1943), básník, prozaik a dramatik. Narodil se v Mníšku pod Brdy. Studoval reálku v Praze, poté techniku, kterou nedokončil. Věnoval se raději úřednické kariéře, která zajišťovala jeho literární činnost. Byl praktikantem pražského magistrátu (1884-1889), pak úředníkem Městské spořitelny v Praze. Roku 1910 odešel do výslužby. V 90. letech 19. století byl spolu s Josefem Svatoplukem Macharem v čele umělecky nesourodé skupiny českých literátů, která vystoupila roku 1895 v levě orientovaném časopise *Rozhledy* s programním prohlášením označovaným jako Manifest České moderny. F. X. Svoboda ani Růžena Svobodová prohlášení nepodepsali. Do literatury vstoupil čtyřmi svazky *Básní* (1883, 1885), k jeho prvním realistickým dramátům patřily *Směry života* (1892) a *Rozklad* (1893); Tamtéž, s. 260-262.

oddanou žačkou a Svobodová ji také uvedla do literatury.²⁷ Ve stejném roce poznala u Růženy Svobodové také Františka Xavera Šaldu²⁸. Svobodová jí poradila, ať navštěvuje jeho přednášky o české a cizí literatuře na Vyšší dívčí škole. Růžena Schwarzová si tak mohla splnit svůj sen o dalším studiu. V salónu Růženy Svobodové měla možnost potkávat mnoho významných osobností, díky nimž získala cenné spisovatelské zkušenosti a s některými z nich později navázala také přátelství (např. s Antonínem Klášterským, Boženou Benešovou, Emanuelem Chalupným). Po smrti Růženy Svobodové patřila ve 20. a 30. letech k přátelskému kruhu F. X. Svobody.

Byla básnířkou a prozaičkou.²⁹ „Ve svých nejlepších pracích se Růžena Schwarzová dopracovala k pevnému a hlubokému životnímu optimismu, který vyvěral z jejího přesvědčení, že v životě převažuje radost a štěstí nad bolestí a zlem, z její neviklatelné víry v kladné životní hodnoty a v lidskou dobrotu. (...) Její hrdinky jsou mladé dívky, které přes své citové zmatky a dívčí zklamání si uchovávají své velké životní cíle a nerezignují na ně, i když se potkávají s nepochopením a těžkými osudovými ranami.”³⁰ Její první básnickou sbírkou byla kniha *Radostné ráno*, která vyšla roku 1918. Poezii věnovala ještě další sbírky – *Srdce* (1922), *Barevný svět* (1931) a *Trnový práh* (1947). Prvním prozaickým debutem byla kniha *Vítězové* (1921). Šlo o čtyři povídky, jejichž hlavním tématem byla láska – šťastná i nešťastná. Následovaly romány *Hora osudu* (1929), *Mládí s křídly* (1929) a *Dům za řekou* (rok vydání se nepodařilo zjistit). Jak již bylo řečeno, byly hrdinkami knih mladé dívky a hlavním tématem láska, umění, rozpor mezi snem a skutečností.

27 K této době se vrací knihou vzpomínek *Růžena Svobodová ve vzpomínkách svéžačky*, která vyšla v Praze roku 1940.

28 František Xaver Šalda (1867-1937), literární, výtvarný a divadelní kritik, básník, prozaik, dramatik, vedoucí osobnost literární generace devadesátých let. Narodil se v Liberci. Studoval práva, která nedokončil, a začal se živit literární činností. V roce 1907 získal doktorát filozofie na Univerzitě Karlově, roku 1915 byl jmenován soukromým docentem pro dějiny moderních západoevropských literatur a roku 1918 profesorem románských literatur. Podílel se na Manifestu České moderny. V průběhu 90. let prosazoval uměleckou kritiku jako svébytný žánr, který stojí na stejné rovině jako beletristický žánr. Redigoval časopisy *Novina*, *Česká kultura*, *Kmen*, *Tvorba* a v letech 1928 až 1937 vydával měsíčník *Šaldův zápisník*. Do jeho básnické tvorby patří cyklus *Strom života* (1920), věnovaný památce Růženy Svobodové. Je rovněž známý svými překlady z francouzštiny a angličtiny; Tamtéž, s. 267-271.

29 Nejruznější slovníky spisovatelů se o Růženu Schwarzovou příliš nezmiňují. Její jméno se mi podařilo nalézt jen v několika z nich: Jaroslav KUNC, *Kdy zemřeli ...? Přehled českých spisovatelů a publicistů zemřelých v letech 1971-1974 a doplňky k rokům 1935-1970*, Praha 1974, s. 209-210; TÝŽ, *Slovník soudobých českých spisovatelů. Krásné písemnictví v letech 1918-1945*. N-Ž, Praha 1946, s. 721-722; TÝŽ, *Slovník českých spisovatelů beletristů 1945-1956*, Praha 1957, s. 376.

30 Jan WAGNER, *Růžena Schwarzová (1892-1973). Literární pozůstalost*, Praha 1976, s. 3-4.

Pokud pročítáme romány Růženy Schwarzové a současně známe její vzpomínky na dětství a mládí, které nám umožňují udělat si představu i o její povaze, snech a přáních, nacházíme mnoho společného v životech knižních hrdinek a spisovatelky samotné. Například v povídkové knize *Vítězové* objevujeme povahové rysy několika postav, které se podobají rysům spisovatelčiným. „*Měla filigránské ruce a nožky, byla neklidná, veselá, srdečná. Uzavírala rychle důvěrná kamarádství, přátelství skoro zamilovaná.*”³¹ V povídce *Moře* z téže knihy můžeme číst: „*Od dětství trpěla nadbytkem citu. Zbytečný temperament, zbytečný cit jí všude překážel. Čekala neobyčejného člověka. Chtěla člověka, který by ji omráčil, strašně udivil, který by měl celé poklady na rozdání.*”³² Podobná byla Růžena Schwarzová – snadno navazovala přátelství, která často hluboce a vášnivě prožívala, byla velmi živá, citová, mnoho událostí ze svého života prožívala velmi intenzívně, stejně jako její postavy. Například když čteme v jejích vzpomínkách úryvek, že se v ní „*velmi brzy probudila potřeba obdivu a lásky, neuhasitelná touha v někom a v něčem utonout*”³³, setkáváme se s podobnými touhami také u hlavních postav Růženiných knih. Růžena Schwarzová, stejně jako její postavy, měla potřebu „absolutních” citů a vždy dávala lidem víc, než dostávala. Ze vzpomínek se také můžeme dozvědět, že chtěla co nejdéle zůstat součástí dětského světa, nechtěla se stát dospělou, protože dospělost přinášela řadu omezení, jistou spoutanost a přizpůsobení se okolnímu světu – tedy vše to, co Růžena Schwarzová odmítala. „*Nechtěla jsem být dospělou, nechtěla jsem čelit tvrdosti, protivenstvím, povinností a odpovědností dospělého věku.*”³⁴

Do svých knih Růžena Schwarzová promítala také svůj domov a rodinu. V knize *Mládí s křídly* byl dědeček hlavní hrdinky Nádi Erbenové carským kapelníkem. Dědeček Růženy Schwarzové měl podobný osud. Ve vzpomínkách Schwarzová uvádí, že dědečkovi bylo nabídnuto po absolvování konzervatoře výhodné místo v Rusku. Nebyla si však jista tím, zda šlo o místo sólového houslisty či dokonce kapelníka v carském orchestru. Dědeček však na nátlak svého poručníka místo nepřijal.³⁵ V knize *Dům za řekou* měli stejně jako u Schwarzů služebnou Máry, pokoj s kruhy a hrazdou, tatínek si také uměl hrát s dětmi a maminka, stejně jako paní Schwarzová, tajila před otcem dětské lumpárny. Na jiných místech jejích knih se nám zase může zdát,

31 Růžena SCHWARZOVÁ, *Vítězové*, Praha 1921, s. 10.

32 Tamtéž, s. 75.

33 TÁŽ, *V září*, XXIII, s. 1.

34 Tamtéž, XXXX, s. 2.

35 Tamtéž, LXV, s. 1-2.

že autorka ve skutečnosti píše o sobě a svém obdivu k Růženě Svobodové, o jejím salónu, její smrti, nebo o hudební škole Bohuslava Jeremiáše a o jeho synovi Otakarovi (*Mládí s křídly*).

Růžena Schwarzová se vedle poezie a prózy zabývala psaním přednášek pro rozhlas, které se nejčastěji týkaly dětství, rodiny, žen i vlastních vzpomínek, a rozhlasových her.³⁶ Vedle toho přispívala do nedělní přílohy *Národní politiky*.

Překládala z polštiny a bulharštiny. Většinou šlo o díla autorů, s nimiž se přátelila. Z bulharštiny překládala Ljubu Kasarovou³⁷ a z polštiny Zofii Kossakovou³⁸. Sblížila se také s ruským básníkem Konstantinem Balmontem³⁹, který přeložil několik jejích básní do ruštiny. Velmi blízký jí byl hudební skladatel Otakar Jeremiáš⁴⁰, který se v několika svých skladbách inspiroval verši Růženy Schwarzové. Zemřela 3. ledna 1973 v Praze.

36 Čeští muzikanti, Floriánek, Jak se prababička vdávala, Lidičky, O Jankovi a dudách, Pohádka o potůčku, Pohádka o veselé muchomůrce, Přes práh, Vladěčin sen.

37 Ljuba Kasarova (1884-1946), bulharská básnířka, překladatelka a publicistka. Po otci Češka, po matce Ruska. Za svého studijního pobytu v Praze (studovala konzervatoř a filozofickou fakultu) se spřátelila s řadou českých spisovatelů – s Jaroslavem Vrchlickým, Antonínem Sovou, Helenou Malířovou a dalšími. Převážně žila v Bulharsku a také její literární tvorba je – až na nepatrné výjimky – výhradně bulharská. V její básnické tvorbě se odrážejí intimní prožitky ženy-milenky a ženy-matky, později v ní zaznívají protifašistické tóny. Mezi její hlavní díla patří sbírky básní *Šeříkové kolébky* (1930), *Ve snu novorozeněte* (1932), *Pták Fénix* (1933), *Hlasy* (1937), *Co mi šeptala hudba* (1942); Ivan DOROVSKÝ a kol., *Slovník spisovatelů: Bulharsko*, Praha 1978, s. 252.

38 Zofia Kossak-Szczucka, později Kossak-Szatowska (1890-1968), polská prozaička, publicistka, vnučka malíře Juliusze Kossaka a sestřenice malíře Wojciecha Kossaka. Pocházela ze šlechtické rodiny. V letech 1906-1914 studovala malířství na Škole výtvarných umění ve Varšavě a kresbu v Ženevě. Jistou dobu byla členkou literární skupiny Czartak, spolupracovala s katolickými institucemi a s jejich tiskem. V době okupace pomáhala Židům, v roce 1944 byla ve Varšavě odsouzena k trestu smrti, ale díky úsilí polské londýnské vlády byla propuštěna. V letech 1945-1956 žila v Anglii, roku 1957 se vrátila a žila ve Slezsku. Popularitu si získala romány z dějin světového i polského křesťanství. Mnohé z nich věnovala křížáckým výpravám - *Křižáci* (1935), *Malomocný král* (1936), *Beze zbraně* (1937), *Příměří* (1952); Ludvík ŠTĚPÁN a kol., *Slovník polských spisovatelů*, Praha 2000, s. 256-257.

39 Konstantin Dmitrijevič Balmont (1867-1942), ruský básník, kritik a překladatel z angličtiny, němčiny, francouzštiny a španělštiny. Pocházel ze šlechtické venkovské rodiny, studoval práva, ale z politických důvodů byl vyloučen. V roce 1921 emigroval a až do své smrti patřil k protivníkům sovětské moci. Hodně cestoval - Egypt, Mexiko, Indonésie, pobýval také v Čechách, kde překládal Jaroslava Vrchlického a Antonína Sovu. Bývá řazen mezi starší generaci ruských symbolistů. Je autorem řady básnických sbírek – *Pod severní oblohou* (1894), *V nekonečnu* (1896), *Bud'me jako slunce* (1903). Z prózy můžeme jmenovat *Hadí květ* (1910) a *Bílého stavitele* (1914); Vlasta VLAŠÍNOVÁ – Mečislav KRHOVN, *Malý slovník ruských spisovatelů: 1750-1917. Díl 1. A-L*, Brno 1970, s. 62-63.

40 Otakar Jeremiáš (1892-1962), hudební skladatel a dirigent, syn Bohuslava Jeremiáše. Po nedokončeném studiu na pražské konzervatoři a soukromém studiu skladby a violoncella působil v letech 1911-1913 jako violoncellista České filharmonie a klavírista Pražského tria. V roce 1913 se vrátil do Českých Budějovic, kde se narodil, a působil zde až do roku 1929 jako pedagog, sbormistr pěveckého sdružení Foerster a dirigent. Od roku 1918 byl ředitelem místní hudební školy. V období 1945-1950 vedl operu Národního divadla; *Encyklopedie*, s. 189.

2. Dětství

Dětem a dětství je dnes, na rozdíl od dob minulých, věnována značná pozornost. Dříve bylo nedůležitou a krátkou fází života, která byla velmi rychle zapomenuta. Jakmile se dítě naučilo chodit a mluvit, bylo začleněno do společnosti dospělých. Změna v tomto pojetí „byla zapříčiněna vzděláním, výchovou a školou, které získaly centrální význam v lidském životě, a ve svém důsledku vedly k odkrytí dětství a dospívání jako svébytných fází sociokulturního vývoje každého jedince.“⁴¹ Odstup mezi dětstvím a dospělostí se neustále zvětšoval a vedl ke vzniku dětského světa, který je příznačný dětským oblečením, dětskou prací, typicky dětskou hrou a zábavou a dětským vnímáním okolí.

Dlouhou dobu se vedly spory o to, kdy došlo k přijetí dětství jako specifické fáze vývoje člověka. Na jedné straně stál Philippe Ariès, který ve své knize *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime (Dítě a rodinný život v době starého režimu)* z roku 1960 zastával názor, že k této změně ve vnímání dětství začalo docházet až v průběhu 17. století a skutečný obrat znamenaly dvě následující století. Podle něj společnost středověku a raného novověku neměla žádný vztah k dítěti a to se brzy stávalo součástí světa dospělých. Na straně druhé byli medievalisté, kteří toto tvrzení odmítli. Ariès později připustil, že dítě mělo vlastní statut minimálně ve 13. století a že se stalo předmětem péče svého okolí.⁴² Skutečným středem pozornosti se dítě stává v průběhu 19. století a dvacáté století je pak označováno „stoletím dítěte“.

Zájem o plánovitou péči o malé děti se u nás objevuje v 16. století, v západní Evropě jsou odborné spisy, zabývající se touto problematikou, patrné již v období vrcholného středověku. V 17. století to byl Jan Ámos Komenský, který této životní etapě věnoval pozornost a přišel s novými názory. Dítě není miniaturou dospělého, má své zvláštnosti, potřeby, touhy, svůj způsob chápání i poznávání světa. Rodiče se mají s dětmi mazlit, hrát si s nimi, zpívat jim, snažit se, aby měly dostatek radosti a potěšení.⁴³ Další zlom v pojetí dětství pak předznamenalo vydání Rousseauova Emila roku 1762.

Dítě bylo zárukou pokračování rodiny, zajišťovalo kontinuitu mezi předky

41 Martin NODL, *Dětství v předmoderní době*, Souvislosti 4, 1996, s. 7.

42 Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Praha – Litomyšl 2006, s. 8.

43 Ladislav ZEMAN a kol., *Cesty k dospělosti*, Praha 1979, s. 30.

a potomky. Dlouho představovalo potřebnou pracovní sílu pro rodiče. Dcery pomáhaly matkám při vedení domácnosti, s výchovou a péčí o mladší sourozence, synové byli nápomocní zase otcům v řemeslnické dílně, v obchodě či v hospodářství.

Narození dítěte nebylo tak významnou událostí, jako je tomu dnes. Ženy rodily často, skoro pravidelně, a dětská úmrtnost byla velmi vysoká. Změna mohla nastat tehdy, když žena začala své mateřství vnímat jako své výsostné poslání a když se dítě stalo středem jejích citů. Do jisté míry tomu napomohla také skutečnost, že se postupně snižoval počet narozených dětí. Plodnost začala být postupně záměrně omezována, což se nejprve projevovalo u středních vrstev, především v úřednických rodinách. Prosadil se zde model rodiny s menším počtem dětí, kterým byla věnována intenzivní péče. První náznaky této změny můžeme sledovat od čtyřicátých let 19. století a její všeobecné rozšíření nastává na jeho konci.⁴⁴

Těhotenství a porod zůstávaly až do počátku 19. století výsadní záležitostí žen – matek a jim nápomocných porodních babiček. Těhotenství bylo dlouho považováno za nemoc. Žena se v jeho průběhu měla šetřit, ale častěji se budoucí matky nedočkaly od svého okolí žádné ohleduplnosti a musely pracovat až do porodu. Vdané ženy rodily doma za asistence porodních bab. Ty zůstávaly zpočátku nevzdělané, změna nastala až s 18. stoletím. Generální zdravotní řád pro království české z roku 1753 nařizoval zkoušky pro porodní babičky, kterým se měly podrobit buď na lékařské fakultě nebo na venkově u krajských fyziků.⁴⁵ Porodnice byly využívány pouze ženami z chudších vrstev. Pobyt v nich byl vnímán jako něco společensky degradujícího. Porodní bába nedohlížela jen na samotný porod, ale i po něm se měla starat o matku a novorozeně. V případě narození mrtvého dítěte směla přistoupit k nouzovému křtu. V zámožných rodinách chodil k porodu lékař, do těch méně zámožných byl zván jen v případě ohrožení matky nebo dítěte.

Už po narození byly děti pevně stahovány do povijanu, neboť se věřilo, že je to nezbytné k narovnání a zesílení končetin. Po uplynutí jednoho měsíce bylo utažení částečně uvolněno a v následujících měsících úplně odstraněno. Na přelomu 19. a 20. století se začínají objevovat zavinovačky „amerického“ typu, které umožňovaly větší pohyb. Novorozenata byla balena do plenek, teprve od konce 19. století se začaly používat speciální plenkové kalhotky, buď šité nebo pletené

44 Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství*, s. 138-139.

45 Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999, s. 116.

a někdy opatřené ještě šlemi.⁴⁶ Od 19. století byl také kojenec každodenně koupán, s výjimkou nejchudších rodin. Pravidlem se rovněž stalo omývání a přebalování dítěte po každém vykonání potřeby. Velmi dlouho sloužily ke koupání dřevěné vaničky, někde i necky, až později se objevují kovové nádoby. Při koupání mohli mamince asistovat zvědaví sourozenci miminka, pro které to jistě znamenalo příjemné zpestření dne. Růžena Schwarzová ráda vzpomínala na to, jak babička s maminkou koupaly mladšího bratříčka, „*jak ho vkládaly do dřevěné vaničky s vlažnou vodou, jak mu vkládaly pod hlavičku mokré plenky, jak jej zasypávaly dětským pudrem, jak v kuchyni vonělo mýdlo, heřmánek, fenykl, vlažná voda i samo děťátko jakousi příjemnou mléčnou vůní.*”⁴⁷ V dřevěné vaničce se koupala i Růžena, bála se však houby, takže se její „pobyt” ve vaničce neobešel bez křiku.

Prvním intimnějším kontaktem mezi matkou a dítětem bylo první přiložení dítěte k prsu. Ne všechny matky však kojit mohly nebo chtěly. Nekožily šlechtičny, které se chtěly věnovat svým společenským povinnostem a již od 16. století svěřovaly své ratolesti nájemným kojným. V 18. století se tento zvyk rozšířil. Ženy ze středních vrstev volily venkovské kojné v důsledku přesvědčení, že ve městech není pro kojence příliš zdravé prostředí. Ženy pracující v řemeslnických dílnách a poté v továrnách volily tuto možnost z nedostatku času potřebného k péči o své děti (tento zvyk byl rozšířený především v západní Evropě). Svě první dítě nekožila maminka Růženy Schwarzové. Ihned po porodu neměla mléko a její muž trval na povolání kojené. „*Tatínek ze samého strachu, aby děťátko nezhynulo, nechtěl čekat, až se mléko objeví a naléhal, aby byla k němu vzata kojná. Maminka plakala a babička, která přijela z Písku k porodu, marně tatínkovi domlouvala, nic naplat, musely povolit. Do domu přišla černá, zamračená kojná, nehezká, nevládná svobodná matka a maminka žárlila, vidouc, že dítě kojí cizí žena. Druhého dne se mléko objevilo, ale tatínek nedovolil kojnou propustit. Snad mu bylo líto propustit svobodnou matku, bůhví, ale prvorozená dcera na tu jeho nepochopitelnou umíněnost po celý život doplácela. V dětství i v dospívání byla slabounká a stále churavěla, protože ji kojila nezdravá kojná.*”⁴⁸

Lékaři postupně začali prosazovat kojení dítěte vlastní matkou. Poukazovali na to, že kojná může znamenat citové odcizení matky a dítěte a také na to, že kojná nemusí být vždy zcela spolehlivá a zodpovědná. Proto se taky výběru kojné věnovala značná

46 Tamtéž, s. 104.

47 Růžena SCHWARZOVÁ, *V záři*, XIV, s. 1.

48 Tamtéž, I, s. 1.

pozornost. Mělo jít o mladou ženu mezi dvaceti a třiceti lety, silnou, zdravou a čistotnou, která porodila své druhé nebo třetí dítě.⁴⁹ Česká medicína konce 19. století doporučovala kojit do devátého měsíce věku, od šestého měsíce se dítě mělo k odstavení pozvolna připravovat. Mateřské mléko bylo nahrazováno oslazeným ředěným kravským mlékem a řídkou obilninovou kaší. S odstavením souviselo vždy nebezpečí zažívacích potíží, které mohly vést až ke smrti dítěte. Na konci 19. století došlo k rozšíření možností umělé výživy. Roku 1895 došlo k objevení sterilizace mléka. Jako první začala připravovat zdravotně nezávadné kojenecké směsi továrna v Grenoblu.⁵⁰

Narození dcery představovalo velmi často zklamání, především ze strany otce. Bylo s ním spojeno další ekonomické zatížení rodiny, neboť s narozením dcery vznikala budoucí starost o její věno. Chlapec byl vítán s mnohem větším nadšením. Byl dědicem jména, rodinného podniku a majetku, který otec celý život budoval, na venkově představoval zdatnější pracovní sílu. Otcové se ve svých synech shlíželi, vkládali do nich své naděje a jejich narozením si také potvrzovali svou „mužnost“. Každý muž toužil po narození syna a každá žena si přála, aby ho svému muži porodila, splnila tak svou „povinnost“ a dočkala se jistého uznání. Dlouho totiž platilo, že pokud se nenarodil syn, byla to vina a neschopnost ženy. O podobném zklamání se zmiňuje Růžena Schwarzová: *„Když se narodila dcera místo očekávaného syna, byl prý tatínek trochu zklamán. Ale brzy, jako by to chtěl malému tvorečku vynahradiť, přinesl z jarmarku ohromného perníkového husara jako dárek děťátku.“*⁵¹ Zklamání následovalo znovu a to po dvou letech, kdy se narodila Růžena. Tentokrát byla nešťastná také maminka: *„Maminka prý mne přivítala pláčem, byla velice zklamána, že to ani tentokrát nebyl syn, ale zase dcera. Přála si horoucně mít hošíka a když mne nosila pod srdcem, snila jen o synovi.“*⁵² Vytouženého syna se v rodině přece jen dočkali. *„A pak přišel dolů kdosi – asi tatínek – oznámit, že nám čáp přinesl chlapečka. Má reakce na to byl bouřlivý pláč. Zmocnila se mne divoká žárlivost a usedavě jsem štkala a nařikala, že už nebudu mazánkem. Žárlivost mně však brzy přešla a záhy jsem byla jako všichni v rodině chlapečkem okouzlena.“*⁵³

49 Vilma VACKOVÁ, *Péče o dítě v české společnosti na přelomu 19. a 20. století*, Diplomová práce, Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, České Budějovice 1999, s. 42-43.

50 Milena LENDEROVÁ, *Zrození dětství*, Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Faculty of Humanities, Supplement 7,2001, s. 84-85.

51 Růžena SCHWARZOVÁ, *V záři*, I, s. 1.

52 Tamtéž, I, s. 2.

53 Tamtéž, XIV, s. 1.

Brzy po narození následoval křest, který u vyšších a středních vrstev probíhal do tří dnů, u nižších vrstev do týdne. Při křtu bylo dítě zapsáno do matriky, získalo jméno a stalo se členem křesťanského společenstva. Speciálně pro tuto příležitost se dítěti oblékalo křestní oblečení, často děděné z generace na generaci. Většinou šlo o hedvábnou nebo batistovou košilku s čepečkem a povijan. Matka se křtu jako „nečistá“ účastnit nesměla. Po uplynutí šesti týdnů od porodu, během kterých měla zůstat v „koutě“, chodila s dítětem na úvod. Doba šesti týdnů nemusela však být důsledně dodržována, záleželo na zdravotním stavu matky a dítěte. Úvodem se žena „očistila“ a opět byla přijata do společnosti. Kmotrovství bylo považováno za čest a kmotři byli rodiči vybíráni většinou z rodinného kruhu, ze sousedství, někdy byly žádány i významné osobnosti daného místa. Děti Schwarzovy měly za kmotry tetu – mamčinu sestru – a strýčka Holubovi. Kmotříčci si je často brali na určitou dobu k sobě. Žili na venkově, kde bylo zdravěji než ve městě, a děti zde také měly větší rozlet. Děti od nich dostávaly dárky, různé dobroty a ovoce. „*Majenka žila střídavě u rodičů a střídavě u své kmotry. Bývala tam vždycky od časného jara do pozdního podzimu. Kmotříček a kmotra svou svěřenku hýčkali a jen neradi ji pouštěli až před vánoci domů. Slabounkému útlému děvčátku, které prodělalo zápal plic, prospíval pobyt v lesích, jen proto rodiče nechávali Mařenku tak dlouho u příbuzných.*”⁵⁴ Kmotrovství představovalo závazek na celý život, v případě úmrtí rodičů kmotr přejímal výchovu svého kmotřence a péči o jeho další osud. Od kmotrů dítě dostávalo křestní dárek a bylo obdarovááno i na svůj svátek, narozeniny nebo při příležitosti významných životních událostí.

Po celá staletí byly děti ukládány ke spánku do kolébek. V nemajetných rodinách si museli vystačit s obyčejnou plachtou, která se přivazovala ke stropu. Další možností spánku nemluvnat byla postel matky, což představovalo i možnost zalehnutí dítěte. Ani jedna z možností spánku však nebyla plně vyhovující, a tak druhá polovina 19. století s sebou přinesla ideální řešení – dětskou postýlku. Poskytovala nejen dostatek prostoru a pohodlí, ale byla také praktická a děti v ní mohly spát až do předškolního věku. U Schwarzů měli dětskou postýlku se zelenou síťkou, ve které spalo vždy jen jedno ze tří dětí. „*Dokud jsem byla ještě v kočárku, spávala na postýlce má sestra a později malý bratříček. Když ten se v ní uvelebil, byla jsem vystěhována do vytahovací zásuvky, ve dne zastrčené pod postýlkou. Jak mne to pokořovalo spát v šupleti! Cítila*

54 Tamtéž, LXVII, s. 1.

jsem to jako pohanění a křivdu."⁵⁵ Většinou stála postýlka v ložnici poblíž postele matčiny, která tak mohla rychle přispěchat na pomoc od zlých dětských snů. „*Naše dětská postýlka stávala v ložnici v koutě blízko mamičiny postele. Když jsme byli malí, spali jsme společně s rodiči ve velké, vzdušné, vždy dobře vyvětrané ložnici, ale když někdo z nás děti stonal, nestonal v ložnici, ale v sousedním hostinském pokoji ve velké posteli pro hosty.*"⁵⁶

Děti byly často drženy spíše v teple, měly mít teplý oblek a teplé koupele. Větralo se málo, většinou pouze na pár minut. Postupně lékaři začali prosazovat otužování dítěte, které bylo dobré pro jeho zdravý růst, a více nabádali k pohybu na čerstvém vzduchu. Dříve se děti na procházce nosily. Sloužila k tomu nůše, náruč nebo různé úvazy. Nejstaršími prostředky sloužícími k braní dětí na čerstvý vzduch byly vozíky, trakaře či kolečka, jež se normálně používaly v domácnosti a hospodářství. Od poloviny 19. století se začínají řemeslně vyrábět vozítka určená speciálně pro ty nejmenší. Měla nejrůznější podoby: mohla být celodřevěná, proutěná či pletená z pedigu – štípaného španělského rákosu používaného v košíkářství, posazená na kolech loukot'ových nebo kovových. Stříška byla vyrobena z textilu a mohla být i sklápěcí. Vedle kočárků určených na ležení se od druhé poloviny 19. století objevují i kočárky určené pro již chodící děti (tzv. sportovní kočárek). Měly tři kola, sníženou část pro nohy a batole v nich sedělo po směru jízdy.⁵⁷ Takový kočárek měl také mladší bratr Růženy Schwarzové.

S dětstvím byla spojena řada přátelství. Mohlo se jednat o přátelství velmi intenzivní, horoucí, někdy i „na život a na smrt“, která byla dlouhodobá nebo jen chvilková, přerušena stěhováním do jiného místa. Malé holčičky svá přátelství braly značně vážně. Jejich „družky“ byly zároveň největšími spojenkyněmi. Byly si oporou v nejrůznějších útrapách a také strážkyněmi nejdůvěrnějších tajemství. Děvčátka někdy napodobovala jednání svých maminek: „*Stále jsme se sestřičkou Mařenkou vzpomínaly na Mařenku Braunů, na naši první přítelkyni. Scházela nám v našich hrách. Vyměňovaly jsme si s ní naivní psaníčka a napodobujice maminky, které si též horlivě psaly, končily jsem své dopisy stejnou větou jako ony: Líbá a objímá Vás Vaše upřímná přítelkyně a podepisovaly jsme se příjmením.*"⁵⁸ Někdy mohlo přátelství přerůst

55 Tamtéž, XV, s. 2.

56 Tamtéž, s. 1.

57 Zdena LENDEROVÁ, *Dětství na kolečkách. Historie dětských kočárků*, Dějiny a současnost 28, 2006, č. 1, s. 34-35.

58 Růžena SCHWARZOVÁ, *V září*, V, s. 5.

až ve zbožňování. Takovou kamarádku měla Růžena Schwarzová. „Byla do mne dětsky zamilovaná a koupila mi krásnou čajovou růži. Měla jsem mezi studentkami několik ctitelek a ty mi kupovaly v neděli střídavě po čajové růži.“⁵⁹ S přibývajícím věkem samozřejmě začali dívčí ctitelky nahrazovat ctitelé z řad chlapců. První dětské lásky byly velmi nesmělé. Pokud se chlapci nějaká dívka líbila (a naopak), vyjadřoval své city zamilovanými pohledy nebo nevinnou konverzací. Dříve se chování mladých lidí na veřejnosti přísně sledovalo a platila i nejruznější pravidla. Růžena Schwarzová například vzpomíná, jak se na kluzišti bavila dvojice mladých lidí, „jenže jezdili tak, jak jezdit neměli a za tehdejších úzkoprýsých dob ani nesměli: student objímal dívku vzadu v pase, nedrželi se křížem za ruce, jak bylo tehdy rodičovským sdružením jediné dovoleno.“⁶⁰ Také ona se setkala s podobnými výtkami. Například jednou, když ji nějaká Němka zahlédla s jejím obdivovatelem a křičela, „že je to hanba, že takový kluk a taková žába mají už dostaveníčko“⁶¹. To jí bylo zrovna čtrnáct let. Rovněž nebylo přípustné, aby si mladí tykali. „Tenkrát jsme si onikali, tehdejší mládež si ještě netykala. To tak – tykat si se studentem, který nebyl naším bratrancem! To by se byl zbořil strop ve škole i doma!“⁶²

Vedle kamarádů byli velmi důležití sourozenci. Platilo mezi nimi hierarchické uspořádání. Zvláštní postavení zaujímaly děti nejstarší, které většinou měly povinnost starat se o své mladší sourozence. Starší sourozenci se snažili ty mladší ochraňovat, bránit, předávali jim své poznatky a učili je potřebným věcem. Svrchované postavení chlapců se mohlo odrážet i do sourozeneckých vztahů. Růžena Schwarzová vzpomínala, jak její bratr byl v dětství rozmazlován a upřednostňován. „Měla jsem ho z celého srdce ráda, ale přece jen jsem na něj občas divoce žárlila. Nebyla jsem spokojena s jeho výsadním postavením v rodině, rozčilovalo a pobuřovalo mne maminčino věčné: „Dej mu to, půjč mu to, on je nejmladší, on je chlapec[!]“ Těžce jsem snášela, že mu byla dávana ve všem přednost a hlasitě jsem protestovala proti tomu věčnému „on je nejmladší“.“⁶³ V pozdějším věku se tyto rozpory vyrovnaly a sourozenci si byli rovni. Často také ti mladší obdivovali ty starší, kteří se mohli stát jejich vzorem. Kolikrát jsme se už setkali s tím, že malé děti „pronásledovaly“ své starší sourozence, chtěly být součástí jejich her a plánů a dělaly vše proto, aby se svým „velkým“ sourozencům

59 Tamtéž, XXIII, s. 2.

60 Tamtéž, XXX, s. 6.

61 Tamtéž, XXIV, s. 1.

62 Tamtéž, LVII, s. 3.

63 Tamtéž, XIV, s. 1, 2.

zalíbily či zavděčily, a mohly být přijaty do jejich party.

2. 1. Dětská móda

Vzpomínky Růženy Schwarzové nás informují převážně o tom, do čeho byly oblékány děti. Jedná se buď o šaty, které nosila ona a její sourozenci nebo jejich kamarádi. Autorka zde nepopisuje módu účelově, ale o oděvech jsme informováni díky popisu jednotlivých osob, se kterými se v dětství setkala.

Oděv je ukazatelem příslušnosti k sociální či profesní vrstvě, je ovlivněn postavením rodiny, jejím vzděláním a finanční situací, je určovaný i místní tradicí a zvyklostmi. I přesto, že byl kladen důraz na rozvoj specificky dětského oblečení, sledovalo vždy toto oblečení módu dospělých a přejímalo nové prvky buď z módy dámské nebo pánské. Proto tedy konec 18. století přinesl změny v módní linii nejen v módě dospělých, ale radikální byla i proměna odívání dětského.

Dětským oblečením se zabýval ve své práci o výchově z roku 1693 s názvem *Some Thoughts Concerning Education (Několik myšlenek o vychování)* anglický filosof John Locke. Považoval oblečení za velmi důležité pro zachování dětského zdraví. Oděv neměl být příliš teplý ani příliš těsný, oblečení městské by se mělo přizpůsobit oděvu venkovských dětí, který je daleko přirozenější. Dítě musí vypadat jako dítě a ne jako dospělý muž nebo dáma. Locke tedy doporučoval moderní, vkusný a všeobecně přijatelný oděv pro chlapce a dívky, který by se měl stát vzorem rozumného a účelného dětského oblečení.⁶⁴ Tuto myšlenku zastával spolu s Johnem Lockem i Jean-Jacques Rousseau a k těmto zásadám se přihlásil rovněž časopis *Journal des Luxus und der Mode*, vydávaný od roku 1786 Friedrichem Justem Bertuchem. Ve střední Evropě bylo osvícenství prvním obdobím, které uznalo fakt, že oděv musí vyhovovat dětským potřebám a požadavkům.

Podle Friedricha Bertucha mělo být oblečení pro chlapce lehké, krátké a dostatečně široké, aby netísnilo a netlačilo žádnou část chlapeckého těla při běhání, skákání a dalším pohybu. Těmto požadavkům odpovídala lehká košilka, vesta z bavlněné látky, přes ni kabátek z polosukna a široké námořnické kalhoty dlouhé až ke kotníkům. Hlava měla být zakrytá kloboukem a na nohou lehké boty.⁶⁵ Podoba

64 Eva UCHALOVÁ, *Od panýrů k leginám. Dětské odívání na cestě k účelnosti*, Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Faculty of Humanities, Supplement 5, 2002, s. 93-94.

65 TÁŽ, *Malí lordi, námořníci a barbies. Proměny dětského oblečení*, Dějiny a současnost 28, 2006,

pokrývky hlavy souvisela se sociálním prostředím, ze kterého dítě pocházelo, a také s regionálními zvyklostmi.

V 60. letech se v Anglii objevila další forma oděvu inspirována námořnickou uniformou. Typická byla volná blůza s námořnickým límcem, která se kombinovala u mladších chlapců se skládanou sukni, u starších s dlouhými kalhotami. Námořnická móda se rozšířila po celé Evropě, na konci 19. století pronikla i k nám a oblíbenou se stala také u děvčat. I Růžena Schwarzová měla námořnickou halenu a modrou skládanou sukni ke kolenům, pod kterými nosila bílou košilku s kraječkami u ramínek a bílou spodní sukénku. O námořnickém oděvu se zmiňuje velmi často, což odkazuje na jeho široké využití. Dlouhou dobu byl v chlapecké módě oblíbený oblek. Páni kluci si mohli po ulicích vykračovat v saku a krátkých kalhotách s punčochami upevněnými na podvazky nebo ve starších pumpkách s podkolenkami. Ve vzpomínkách jsou u chlapeckého oblečení nejčastěji zmiňovány krátké kalhoty, pod které se nosily punčochy, a kalhoty dlouhé, přes zimu se nosily tmavošedé kolové pláštěnky s kapucemi, velmi oblíbené byly čepice se štítkem. Růžena Schwarzová ve vzpomínkách lituje ty chlapce, kteří vypadali nedětsky, až směšně, protože jejich oděv přesně kopíroval oděv dospělých mužů i se všemi doplňky – chlapci nosili kravaty, vysoké pánské límce, haveloky.

Dívčí oblečení bylo během svého vývoje úzce spjato s dámským oděvem. Malá děvčátka se oblékala do korzetů (naštěstí měkčích a volnějších než u dospělých žen), množství sukni, krinolíny, těsných živůtků a dalších součástí ženské módy. Změna nastala na konci 18. století, kdy došlo k odkládání vycpávek a začínalo se diskutovat o škodlivosti korzetu. Volnost v odívání umožnila móda empíru díky svému zvýšenému pasu, na druhou stranu však tenké materiály dostatečně nechránily před prochlazením. Velkou novinkou v oděvu dívek byly spodní kalhotky. Jejich ozdobné nohavičky se ukazovaly pod sukni, jež byla kratší než u dospělých žen. Ve třicátých letech se vrátila šněrovačka a množství spodniček. Dámský šatník byl postupně obohacován o další prvky, které se ujaly i v dívčí módě. Byla to především široká sukne kombinovaná s halenkou či bolerkem.⁶⁶

Další uvolnění přinášejí devadesátá léta 19. století. V dámské a dětské módě se více než kdy jindy projevila úzká spojitost oděvu se společenským vývojem. Vědecký a technický rozvoj, pokrok v lékařské vědě a zdravotědě, změny

č. 1, s. 37.

66 Tamtéž, s. 39.

ve společenském postavení ženy ovlivnily na sklonku 19. století charakter oděvu. V této době spolu také začíná soupeřit móda francouzská a anglická. Anglická móda získávala stále větší uplatnění právě v souvislosti s narůstáním ženské emancipace, zapojením žen do pracovního procesu a s rozvojem sportovní aktivity.

V důsledku reformních snah v dámském oblečení vznikl i nový střih oděvu pro dívky – košilové šaty, které jsou skládané, plisované či nabírané do výrazného sedla, nepřepásané nebo jen lehce stažené pod pasem. Zatímco v dámské módě se reformní šaty uplatňovaly spíše jen výjimečně, dívčí šaty tohoto střihu zcela zobecněly na několik desetiletí (až do 20. let 20. století). Tento typ se užíval spíše pro mladší dívky, zatímco děvčata starší deseti let nosila většinou šaty odpovídající střihem aktuální dámské módě. Byly jen o něco kratší než šaty dospělých žen.⁶⁷

Růžena Schwarzová si pamatuje na tmavomodré pláštěnky s červenou podšívku, které byly tehdy nejnovější dětskou módou, na bílé vzdušné šaty přepásané širokým zlatým pásem, na tmavomodré vlněné šaty s hedvábnou šerpou pod boky, na růžové šatičky s bílou zástěrkou. Velmi oblíbené byly prý také černé kolové sukně, ke kterým se nosily krátké plyšové kabátky a vysoké šněrovací boty. Malá Růženka byla velká parádnice, ráda a tajně se shlížela v zrcadle, především když ji maminka ráno česávala. *„Nosila jsem tenkrát dlouhý, silný cop a do vlasů na skráně mi maminka dávala střídavě červené, světlemodré a růžové „kokardy“ z úzkých atlasových pentliček. Nad čelem byly spojeny páskem z těže služky a vzadu pod copem byly připevněné na gumičce. Bývala to tehdy móda pro mladší děvčátka (...).“*⁶⁸

Stejně jako u chlapců se objevuje také u děvčat móda pro sport. Cvičební a koupací úbory se skládají z volných přepásaných šatů, pod které se oblékají široké kalhoty. Takovéto šaty zmiňuje i Růžena Schwarzová, která navíc uvádí široký koupací klobouk ze žlutého voskovaného plátna. Dále uvádí cvičební šaty do Sokola s bleděmodrým límcem, temněmodrými prýmkami a jako obuv sloužily střevíce s gumovou podrážkou.⁶⁹ Další zmínka se týká kluziště: *„Tam se projížděly štíhlé slečny v bílých vlněných čapkách a pletených bílých nebo šedivých jupičkách, v skládaných nebo zvonových sukních nad kotníky, které se tam krásně nadouvaly a poletovaly kolem nohou. Ručky měly schované v bobrovém nebo plyšovém rukávniku.“*⁷⁰ Součástí dívčího

67 TÁŽ, *Od panýrů*, s. 96.

68 Růžena SCHWARCOVÁ, *V záři*, XXII, s. 3.

69 Tamtéž, XXXVI, s. 1.

70 Tamtéž, XXX, s. 1.

oblečení zůstávala dlouhou dobu zástěrka. Její bílá barva byla symbolem dětské nevinnosti a čistoty a současně signalizovala sociální určení budoucí ženy: domácnost, kuchyně, péče o rodinu a hospodářství.

Dětská móda se týkala většinou dětí z vyšších vrstev. Matky však mohly doplňovat šatník dětí vlastními výtvoři. Většinou se to týkalo menších dětí, těm starším šili krejčí a později se šaty kupovaly v obchodech. Schwarzovi měli tu výhodu, že přímo u nich v domě bydlela rodina krejčovské, u které si nechávali šít. Děvčata se u ní také leccemu přiučila. Chudší děti nosily oblečení po starších sourozencích nebo šaty přešíváné po dospělých. Mnohdy převažoval oděv skromný, ale i tam se matky snažily dbát na to, aby jejich děti vypadaly vždy čistě a upraveně. Nové šaty nebyly tak obvyklé a nosily se dlouho jen o významných dnech, později o nedělích. „*Se sestrou jsme dostaly na svátky nové vlněné, jasně červené šaty, poseté malými černými puntíčky, nové žluté šněrovací boty. Kabátky jsme měly z konfekce na náměstí, šedomodré, krátké jen po boky, s modrobílou kostkovanou podšívkou a kulaté modré námořnické čepice.*“⁷¹

Vedle dětské módy zmiňuje Schwarzová i sváteční oděv pro dospělé. Jde především o vzpomínky na šaty jejich rodičů určené ke slavnostním příležitostem. Tatínek nosil na významné slavnosti v českobudějovické Besedě frac a bílou náprsenku, maminka se pro slavnostní příležitost oblékala do granátově rudé hedvábné blůzy, bílé krajkové šály a kolového divadelního pláště. Nezbytnou součástí ještě byly kabelka a rukavičky. Nejvyužívanější byly již zmíněné halenky, které se různě kombinovaly. Jedna teta Růženy Schwarzové k takové příležitosti měla tři hedvábné blůzy, které pravidelně střídala.

2. 2. Hry, hračky a hraní si

Hra je jednou z hlavních činností dítěte. Je účinným a generacemi ověřeným pomocníkem při jeho výchově a vzdělání. Při hře se dítě nejen formuje, ale i projevuje, a proto je hra příležitostí, kdy můžeme děti hlouběji poznat a na základě toho i lépe vychovávat. Hra je rovněž odrazem prostředí, ze kterého dítě pochází. Dítě v ní reprodukuje nejen život rodiny, ale i okolního života, zaměstnání rodičů a technický pokrok.

Hra provází lidskou společnost po staletí. Doklady o tom nacházíme

71 Tamtéž, XXXXIII, s. 1.

v archeologických vykopávkách a i v pozdějších literárních památkách. S hračkami se setkáváme již ve starověkém Egyptě. Šlo o míče z papyru, dřevěné krokodýly, hliněné figurky, které mohly sloužit jako panenky nebo kultovní předměty. Ze starého Řecka se zachovaly hračky pro chlapce jako byly vozíky, figurky koníků a vojáčků; děvčata si hrála s panenkami z textilu, dřeva, hlíny, ale i jantaru, mramoru, zlata či stříbra.⁷² Od samého počátku bývaly hračky atributem pohlaví. „Ve středověku se děti bavily s hliněnými loutkami, vozíky, soutěžily o ořechy, pouštěly mýdlové bubliny. Renesance a baroko přidaly miniaturní kočáry, šavle a koníky na tyči. Osvícenská pedagogika přiznala dětské hře vedle zábavnosti i užitečnost: děti mají mít hračky odpovídající stupni jejich rozumového vývoje a s jejich pomocí si mají rozum nadále tříbit.”⁷³

Názory na hru nacházíme u Jana Amose Komenského. Zahrnul ji do své pedagogické soustavy a objasnil její mnohostranné možnosti při výchově dětí a mládeže. Podal také dobovou charakteristiku her a hraček, zejména ve spise *Orbic pictus*. U nejmenších dětí pokládal hru za důležitou pro jejich zdravý vývoj. Hra slouží dětem jednak k pobavení, jednak k obohacení znalostí, rozvoji smyslů a myšlení.

V oblasti her a hraček přineslo rozvoj osvícenské 18. století. Hraní bylo postupně podporováno soudobými pedagogickými snahami. Podle nich se dítě hrou připravuje na své budoucí sociální či profesní zařazení.⁷⁴ Hra začala být využívána při učení, protože umožňovala dítěti lepší soustředění a usnadňovala rozvoj jeho schopností. Pro děti v předškolním věku byl vytvořen speciální soubor hraček, jenž měl prostřednictvím hry rozvíjet jejich duševní obzor a manuální zručnost. Obsahoval míč, kouli, krychli, válec a stavebnici, s nimiž děti zacházely podle přesného návodu dospělých. Tento soubor, nazvaný podle svého tvůrce Fröblovy dárky, pronikl v 19. století do rodin a ovládl tehdy vznikající mateřské školky. Postupně však byl pro svou vyumělkovanost opouštěn.⁷⁵

Hra se u dětí lišila podle toho, z jakého prostředí pocházely. Ve městech byla svázána prostorem. Odehrávala se doma, na dvorcích, půdách nebo na ulici. Děti zde byly pod větším dozorem rodičů a chův na rozdíl od dětí venkovských, které v tomto ohledu měly více volnosti. Na venkově si děti častěji hrály v kolektivu, jejich

72 Věra MIŠURCOVÁ, *Hra a hračka v životě dítěte*, Praha 1989, s. 9.

73 Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství*, s. 205.

74 TÁŽ, *K hříchu*, s. 37.

75 Věra MIŠURCOVÁ, *Hra*, s. 12.

hry byly spontánnější a do jisté míry byla více popouštěna z uzdy i jejich fantazie. Hry venku ovlivňovalo do jisté míry roční období. Každé roční období sebou přináší specifické hry. Na jaře se cvrnkají kuličky, v létě se hraje s míčem, na honěnou, schovávanou. Podzim zahajuje pouštění draků a zima se sněhem a ledem si také najde své dětské příznivce. Při hrách doma se hojně využívaly dostupné hračky nebo děti s oblibou napodobovaly události a věci, které viděly kolem sebe.

Růžena Schwarzová si doma nejčastěji hrála se svými sourozenci nebo nejlepšími kamarádkami. *„S nejmilejší kamarádkou hrávaly jsme si společně u nás doma, nejraději „na kočíka“. Sestavily jsme židle vedle sebe, usadily jsme se na ně jako do kočáru, napřed jsme přistavily jinou židli, ta představovala kozlík. Posadil se na ni náš tříletý Fanoušek s bičem a „kočíroval“. Před židli – kozlíkem byl připřažen houpačí kuň. A jelo se. Celé hodiny dovedly jsme sedět blaženě v „kočáre“.“*⁷⁶ Když se pak Schwarzovi přestěhovali do domu, u kterého byla zahrada, nebo když jezdili k babičce do Písku či na letní byt, přesunuly se děti se svými hrami ven. Proháněly velké dřevěné obruče, houpačky se na houpačce, hloubily potoky a rybníky, stavěly mlýny a hrady. Velmi oblíbené u nich bylo také plavání a v zimě bruslení.

Do dětských her se někdy přímo zapojovali i rodiče. Souviselo to s jejich zájmem o potomky a jistě i se společenským postavením. Ti méně majetní měli důležitější starosti, proto si s dětmi méně hráli. Tatínek Růženy Schwarzové si se svými dětmi hrál rád a často. *„Tatínek uměl čarovat s kartami. Koupil si knížku Kouzelník Bosko, tajně v ní čítával a pak nás ohromoval kouzelnými kousky. Pořídil si černokněžnickou hůlku polepenou černým a stříbrným papírem, přivázel na ni dlouhý ženský vlas, druhý konec vlasu nalepil na rub karty a v tajemném přitímí tahal námi uhodnutou kartu ze sklenice, do níž vložil na stojato všechny karty. Nám dětem vylézaly oči z důlků úžasem.“*⁷⁷ Jeho schopnosti se však neomezovaly pouze na kouzlení, ale často dětem dokazoval i svou zručnost a fantazii: *„Maloval a vystříhoval nám z papíru panáčky a zvířátka, dělal na stěně pohyblivými prsty stínové hry, zajička, bábu, čerta. Udělal nám z tuhé žlutozelené lepenky domeček, do stěn vyřezal okna a dveře a okénka podlepil barevnou slídou. Z novinového papíru nám skládal lodičky, koníky, vojenské čáky a v létě nám v lese vyřezával lodičky z dubové kůry. Udělal nám také draka a mlýnek, který v potoce vesele klapal, když na něj padala voda. Ale nejkrásnější večery jsme prožívali doma*

76 Růžena SCHWARZOVÁ, *V záři*, V, s. 1.

77 Tamtéž, XVII, s. 1.

u *kouzelné svítilny*.⁷⁸ Tato „filmová“ představení spočívala v tom, že tatínek pomocí obyčejné čadící lampičky promítal barevné obrázky na plátno upevněné na zdi.

Hra rovněž souvisí s věkem a pohlavím. Nejmenší děti na vše reagují hlavně smyslově, broukají si, hrají si s prsty. Postupně s věkem si dítě začíná hrát na různé osoby, s nejrůznějšími předměty. Malé děti ke své hře ještě rády připustí dospělé, rády se předvádějí a budí pozornost druhých. Starší děti se však už při svých hrách od dospělých distancují a zaměřují se na své vrstevníky. Hry si mohou samy vymýšlet, v mnoha případech přebírají již existující. Zpočátku jsou hry děvčat a chlapců stejné, od určitého věku dochází k rozdílu. U chlapců se více objevují hry související s pohybem, více si hrají v kolektivu. Děvčata si spíše hrají sama a v klidu – nejčastěji s panenkami, na školu či napodobují věci kolem sebe (hra na tatínka a maminku, na svatbu, na různá zaměstnání, na vaření, atd.).

Stejně jako pro dětství znamená 19. století velký přínos pro hračky. Začíná jejich průmyslová a sériová výroba. Pro děvčátka se vyrábějí panenky s pravými vlasy, loutkové kočárky, miniaturní pokoje a kuchyně, nádobí, pro chlapce houpací koně, vojáčky, vláčky, zvířata. Tato škála se postupně obohacovala o to, co přinesl rozvoj průmyslu. K jeho nejpozoruhodnějším novinkám patřily hračky mechanické.

Nejmenší děti na hračkách nejvíce ocenily barvu, velikost a zvuk, protože vše intenzivně vnímaly právě smysly. Oblíbení byli malí panáčky nebo hadrová zvířátka. Postupně se pro děti stával důležitý pohyb, proto se objevují hračky na kolečkách, zvířata pohybující hlavou, ocasem, aby byla živější. Dítě k nim začalo přistupovat jako k loutkám. Právě loutky zaujímaly důležité místo v životě dítěte. Jsou pro ně živými tvory, ztotožňují si je se sebou samými, mluví k nim, mají o ně rodičovské starosti, trestají je, napomínají a laskají.⁷⁹ Důležitou hračkou byl houpací kůň, kterého postupem času začaly nahrazovat koloběžky, bicykly, autíčka. I skutečná zvířata se stávala, někdy spíše ku svému neprospěchu, hračkou dětí.

Venkovské děti většinou neměly takový přístup k rozmanitým druhům hraček jako děti městské. Často si musely vystačit s jednoduchými hračkami vyrobenými podomácku nebo s věcmi, které našly v lese, na poli či ve stavení, a teprve jejich fantazie jim pomohla vytvořit z těchto prostých předmětů hotové zázraky. To platilo ve větší míře pro chudé děti. Děti z horních a středních vrstev byly zásobeny hračkami z obchodů, venkovské děti své poklady nacházely na jarmarcích. „*Maminka nám*

78 Tamtéž.

79 František PRAŽÁK, *České dítě*, Praha 1948, s. 148-149.

*koupila velikou, bíle olakovanou dřevěnou krabicí se zahradními hračkami. Byly tam rýče a lopatky, krocket, malé kuželky, skákací šňůra, malými raketami jsme odrážely korunky z korku a barevného peří a věčně jsme hledaly v hustém konvalinkovém listí malé červené míče v podobě jahod se zeleným listem, které nám maminka také koupila.*⁸⁰ Kupované hračky však nemusely při dětských hrách nutně převládat. Našlo se jistě dostatečné množství šikovných tatínků, maminek a příbuzných, kteří s láskou dětem hračky vlastnoručně vyráběli.

*„Pamatuji se na všechny své hračky: na švýcarskou vesnici vonící dřevem a lakem, na kudrnaté, jedovatě zelené stromky, na pestré dřevěné domečky s kostelem a farou. Pamatuji se na skládací kostky s výjevy ze známých pohádek. Na slona, ovečku a oslíka ušité ze sukna a z pravého ovčího rouna dovednými rukama tety Žabkové. Na dřevěného šemíka na kolečkách, kterého mi přinesl z jarmarku strýček Grund. Na rozkošného modrého námořníčka, kterého mi přinesl Ježíšek. Ale největší láskou dvou či tříletého dítěte byl kašpárek, malá divadelní loutka s červenou čepičkou a čtverácky rozplesknutým nosem. Denně jsem s ním usínala a ve spánku jsem samou láskou rozmačkala několik kašpárků.*⁸¹ To však není celý výčet hraček, se kterými si děti u Schwarzů hrály. Velmi oblíbená také byla kamenná stavebnice, kdy se z červených a modrých kostek stavěly brány, mosty, kostely a věže. Jindy přišly na řadu panny, které měly svůj pokojíček v koutě mezi kredencí a prádelníkem. Malá Růženka si s nimi velmi ráda povídala.

Hračky přinášel Mikuláš – *„Pamatuji se na mikulášský večer, kdy jsem tříletá dostala vytouženého houpacího koně, velkého grošovaného šemíka – čert, krčící se za svatým Mikulášem v pozadí pokoje, jej nesl na zádech.*⁸² - ale ani Ježíšek nezůstával pozadu. Dětem přinesl například knížky, nádobíčko, panáčky, skříňku s barvami, tužkami a štětci a dokonce i lesklý vlak s kolejnicemi, strážní budkou a nádražím. Jedny Vánoce dodal i vytoužené loutkové divadlo. *„Mít velké loutkové divadlo byl náš dávný sen. Byla to plochá, nízká dřevěná krabice s otvory pro kulisy a dala se otvírat. Tvořila sama podlahu divadla a byla vpředu polepena obrázkem, představujícím rokokovou kapelu. Uvnitř krabice byly kulisy a řada loutek. Byl tam král, královna, princezna a rytíř, princ, sedlák, selka, stařena, Kašpárek a čerti. Kulisy představovaly les, rytířský sál, obývací pokoj, vězení a selskou světnici. K tomu jsme*

80 Růžena SCHWARZOVÁ, *V září*, XXXV, s. 2.

81 Tamtéž, I, s. 4.

82 Tamtéž, s. 3.

*tehdy dostali i malý, lesklý dřevěný nábytek se židlemi, potaženými červeným hedvábím a různé jiné věci pro divadlo. Ihned jsme nadšeně zahájili divadelní sezónu a pořádali jsem představení pro rodiče, služebné, spolužačky a spolužáky nebo jen pro vlastní radost. Kreslili jsme plakáty, vyráběli vstupenky. Hráli jsem zuřivě, hráli jsme celé hodiny. Tatínek nám půjčil ze své velké knihovny tlustý svazek komedií a her Matěje Kopeckého, původní Vilímkovo vydání, a tak jsme provozovali Oldřicha a Boženu, Posvícení v Hudlicích, doktora Fausta a jiné duchaplné hry z repertoáru slavného principála Matěje.*⁸³ Loutky si děti ještě postupně dokupovaly, jedna stála dvacet krejcarů. S divadlem jim pomáhala také maminka, která většinou na loutky šila.

U chlapců i dívek byla loutková divadla velmi oblíbená. Bývala snad ve všech bohatších domácnostech. Dala se koupit hotová nebo se vyráběla podomácku. Příběhy si mohly děti samy vymýšlet nebo si mohly kupovat svazečky loutkových her. Na představení se zvaly děti ze sousedství, ze spřátelených a spřízněných rodin. Děti Schwarzovy dokonce na svá představení vydávaly vstupenky, aby si něco přivydělaly, a za získané peníze své divadlo o něco zdokonalily. Lístky však prodávaly jen rodičům a služebné Máry, kamarádi měli vstup zdarma.

2. 3. Dětské knihy

Vývoj dětské literatury úzce souvisí s vývojem chápání dětství a zároveň s proměnami pojetí výchovy a vzdělávání. V 18. a ještě na začátku 19. století se knihy určené dětským čtenářům zaměřovaly na výchovu, byly odrazem náboženské víry a panujících představ o morálce. Základním předpokladem rozšíření četby byla vzdělávací povinnost, která se stala samozřejmostí během první poloviny 19. století. Především ve středních vrstvách se objevil značný počet nových čtenářů, ať už mezi dospělými nebo dětmi, kteří začali považovat četbu za ušlechtilou zábavu a rozptýlení.⁸⁴

Hlavním kritériem oblíbenosti knih byla zajímavost, poučnost, srozumitelnost a dostatečná dávka napětí. Děti se rovněž rády ztotožňovaly s hlavním hrdinou knihy, který měl být odvážný, čestný, vždy vyvrát nad nejrůznějšími nástrahami a bojovat za dobrou věc. Přitažlivost knihy zvětšovaly také působivé ilustrace a její vnější úprava. Po celé 19. století zůstala, jako specificky dětský žánr, oblíbená povídka. Její význam spočíval v tom, že ji dítě dovedlo samo převyprávět, takže jejím přínosem byl rozvoj

83 Tamtéž, XXI, s. 1.

84 Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství*, s. 220.

řečových dovedností. Pohádka, která je dnes jednoznačně určená dětem, se dlouho šířila jen ústní tradicí a dětský čtenář nebyl brán v úvahu.⁸⁵

Stejně jako u her, tak také u četby záleželo na smýšlení rodičů, zda své děti v této činnosti budou podporovat. Schwarzovi své děti k četbě vedli. Lásku ke knihám zdělili jejich rodiče po svých rodičích a teď ji předávali svým potomkům. Podobně jako hračky nosil knihy Mikuláš, Ježíšek či tatínek s maminkou, když měl někdo narozeniny, svátek nebo dostal dobré vysvědčení. „*Pod vánočním stromkem musel každý z nás najít knihu, jinak by to nebyly bývaly vánoce. Ježíšek nám přinesl Jiráskovy Staré pověsti české ve skvostné vazbě, Babičku, Robinsona, Chaloupku strýčka Tóma (co jsme se naplakali pro ubohé černochoy!), Raisovy Povídky o českých umělcích a jiné krásné knížky.*“⁸⁶ Rodiče jim knihy často předčítali nebo jim vypravovali nejrůznější příběhy.

Růžena Schwarzová ve svých vzpomínkách uvádí, že to byl především tatínek, který nové knihy obstarával nebo jim předplácel také časopisy. „*Odebíráme dětské časopisy. Každý týden přinese hoch od knihkupce pana Dubského zároveň s novinami i nové číslo Malého Čtenáře a časopisu Dětský máj. Tatínek podporuje naši čtenářskou vášeň. Nosí nám knihy a předčítá nám z nich. Předčítal nám básně z Erbenovy Kytice, Čelakovského báseň Toman a lesní panna, báseň o Heřmanovi z Bubna, deklamoval nám o vráně a lišce. Předplatil nám ještě jeden dětský časopis, který měl velký formát a jmenoval se Česká mládež. Když začala u Vilímků vycházet knižnice Dívčím srdcím, předplatil nám dívkám i ji.*“⁸⁷ Každý ročník Malého Čtenáře nechával tatínek dokonce svázat do červených desek s obrázkem dvou dětských hlav, tmavé a plavé, skloněných nad knihou.

Mezi Růženiny oblíbené knížky v dětství patřily Robinson Crusoe, Malý lord, Babička Boženy Němcové a knihy Karla Maye. Velmi oblíbené také byly svazky Šimáčkovy knižnice Libuše a ročníky Světozorů. Sestra Mařenka četla zase ráda cestopisy, a proto dostala knihu o Asii, Austrálii a Africe.

Knihy si děti mohly půjčovat také ve škole. Školní knihovny však nebyly často tak dobře zásobené a také zachovalost knih byla často velmi chatrná. Růžena Schwarzová dokonce od školy dostala knihu za to, že byla první žačkou ve třídě a měla výborný prospěch v češtině. Byla to kniha pohádek Beneše Metoda Kuldy.

85 Tamtéž, s. 224.

86 Růžena SCHWARZOVÁ, *V září*, XXXIV, s. 2.

87 Tamtéž, s. 1.

3. MANŽELSTVÍ

Manželství bylo zásadní změnou v životě dvou mladých lidí. Přestali být závislí na své rodině a začali žít svůj vlastní život, i když dohledu rodičů se zcela nezbavili. A nejen rodičů. Celý proces, který předcházel uzavření sňatku byl veřejnou záležitostí. Oba mladí lidé byli při vzájemném poznávání svázáni řadou pravidel společenského chování a bylo nepřípustné, aby tato pravidla překročili. Rovněž manželský svazek musel navenek působit jistým dojmem nekonfliktnosti a rodinného štěstí, přestože tomu tak mnohdy nebylo. Manželství se postupně prosadilo jako základ společenského pořádku a stalo se základním stavebním kamenem státu.

Přestože legislativně zastřešoval instituci manželství a rodiny v západní části rakouské monarchie v 19. století především stát, zasahovala do něj svými stanovisky a praxí katolická církev. Bylo tomu tak i navzdory změnám daných občanským zákoníkem z roku 1811⁸⁸ a zákony z roku 1868⁸⁹. Občanský zákoník považoval manželství především za soubor majetkoprávních vztahů a kladl na jednotlivé stránky manželského života v podstatě stejné nároky jako na jakoukoliv jinou majetkoprávní instituci. Základem úpravy manželských a rodinných vztahů v českých zemích zůstávalo až do roku 1949 kanonické právo.⁹⁰

Příležitostí, kde se mohli mladí lidé seznámit, bylo početně. Byly to nejrůznější bály a koncerty, spolkové plesy, taneční hodiny. Ke konci století přinesl mnoho možností k seznámení sport. Především bruslení skýtalo skvělé příležitosti k navázání nových kontaktů, rovněž rodinné výlety a procházky. Růžena Schwarzová vzpomínala, že seznámit se dalo i na českobudějovickém náměstí, na tzv. korze. Jak již je uvedeno výše, bylo při jakémkoli kontaktu obou pohlaví důležité respektování dobových předpisů, týkajících se chování. Měšťanstvo dávalo přednost pečlivě organizovanému kontaktu mladých lidí na společenských zábavách, kde byli oba pod neustálým dozorem. Součástí souboru povinností, jimiž byla charakterizována pravidla společenské komunikace mezi pohlavími, se staly ctnost a mravnost. Etiketa

88 Všeobecný občanský zákoník vyhlášený roku 1811 (s platností od roku 1812) formulovat osobní i majetkové právo manželské, právní poměry rodičů a dětí, poručenství a adopci. Proklamoval svobodu uzavírání manželství pro všechny osoby bez rozdílu stavovské příslušnosti, národnosti a vyznání; Jiří KLABOUCH, *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962, s. 123.

89 Manželský zákon z května 1868 obnovoval platnost manželského práva občanského zákoníku pro katolíky; Tamtéž, s. 140.

90 Milena LENDEROVÁ, *K hříchu*, s. 71.

předepisovala takové způsoby chování a řeči, které nemohly být špatně interpretovány.⁹¹

Velmi důležitý byl výběr partnera, nic se nesmělo nechat náhodě. Do volby se promítaly představy, normy a postoje, typické pro dané sociální prostředí. U dolních vrstev společnosti byl výběr životního partnera volnější. V ostatních vrstvách záleželo na jeho společenském postavení. Důležitou roli hrála dobrá pověst, čistý trestní rejstřík a povahové vlastnosti. Z nich byly žádoucími především mravnost, svědomitost, zkušenost a cílevědomost. Muž měl být charakterní a kladl se důraz na jeho již dosažené společenské postavení, neboť to byl právě on, na němž záleželo blaho budoucí rodiny. Důraz na fyzický vzhled byl potlačován ve prospěch již zmíněných schopností a dovedností. Volba partnera byla záležitostí citovou i rozumovou. Rozumové důvody však často převažovaly a ke sňatku mohly vést především obchodní či majetkové zájmy. Na prvním místě byly peníze a až poté přišly na řadu city. Teprve v průběhu manželství se oba lidé učili vzájemné lásce. Byly však i takové případy, kdy láska mezi manželi nikdy nevznikla, a vztah byl založen na přátelství, náklonnosti a respektu. Rozhodující slovo při volbě měli rodiče. Ti se obvykle radili ještě s dalšími osobami a mohli využít služeb dohazovačů, což často bývala nějaká starší osoba. Při volbě partnera sehrálo důležitou roli i veřejné mínění o vyvoleném či vyvolené. Nevěsta byla dlouho z jednání vyloučena.

Podobný osud měla i babička Růženy Schwarzové Terezie Mrvíkové (rozená Pixová). Když se vdávala, nebrala si svého manžela z lásky, ale byl to spíše sňatek z rozumu. Byla bohatou nevěstou, její budoucí muž se chtěl ženit a dozvěděl se, že u Pixů mají hned několik nevěst. Přijel se na ně podívat a vyhlídl si právě Terezii. Ona si chtěla vzít jiného, kterému však nepřála její matka, protože neměl dostatečný majetek. Majetek nakonec zvítězil a Terezie se provdala za lesního kontrolora Matyáše Mrvíka, jenž měl vedle majetku i dobré vzdělání a se svou budoucí ženou sdílel společnou lásku ke knihám. Na jiném místě vzpomínek se setkáváme s dalším případem, kdy láska hrála při uzavírání sňatku vedlejší roli. Sestřenice Růženiny matky se z lásky nevdávala a své matce nemohla po celý život zapomenout, že ji donutila k sňatku s nemilovaným mužem. „*Měla ráda jiného, ale protože milý teprve studoval, a matka těžce onemocněla, musela se nejstarší dcera vdát, aby mladší osiřelé děti měly domov.*”⁹² Smutné bylo, že když bývalý milý dostudoval, získal dobré místo a skvělé

91 Alena ŠIMŮNKOVÁ, *Statut, odpovědnost a láska.. Vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti v 19. století*, ČCH 95, 1997, s. 75.

92 Růžena SCHWARZOVÁ, *V září*, LXXII, s. 1-2.

hmotné zabezpečení, přijel se ucházet o ruku své vyvolené. Ta už bohužel byla vdaná a měla dítě.

U dívky se oceňovala zbožnost, cudnost, pracovitost a především zásadní roli hrálo její věno. Za materiální zajištění budoucí rodiny byl zodpovědný muž, avšak věno nevěsty také nebylo zanedbatelné. Pro většinu mužů středních vrstev, kteří se ženili na počátku své kariéry, představoval majetkový podíl nevěsty nezbytný hmotný základ, jenž rodina potřebovala k potvrzení svého sociálního statutu. Nezřídka také tímto způsobem věno nepřímo přispívalo i ke stabilizaci mužovy kariéry a v neposlední řadě mělo být i existenční pojistkou pro členy rodiny v případě náhlého úmrtí manžela.⁹³ Věno přecházelo po sňatku do rukou muže – ten s ním mohl nakládat zcela libovolně. Mohlo dojít až k tomu, že ho bez ženina vědomí promrhal. Teprve po jeho smrti dostávala žena nebo její dědicové věno zpět. Pokud si manželé nepřáli jinak, zůstávalo jmění obou, přinesené do manželství nebo v něm nabyté, oddělené. K rozmnožení věna mohl přispět i muž tzv. obvěněním, které mělo během manželství stejnou váhu jako věno, a v případě smrti muže byl zvýšen obvěněním majetek, který žena dostala vedle věna pro svou výživu. Na rozdíl od povinnosti rodičů nevěsty vyplatit věno však ženich ani jeho rodiče obvěnění poskytnout nemuseli. Rodiče měli dát synovi pouze výbavu, tj. věci nutné k prvnímu zařazení domácnosti.⁹⁴

Při uzavírání sňatku se lišil věk snoubenců. Bylo to dáno také tím, jaké nároky byly kladeny na muže chystajícího se vstoupit do manželství. Důležité bylo jeho společenské uznání, k němuž mu mohla napomoci kariéra a relativně stabilní příjem. Muž potřeboval k vybudování své kariéry nemálo času, což vedlo k častému věkovému rozdílu partnerů. Ekonomické způsobilosti k ženění nemohl muž v měšťanském prostředí zpravidla dosáhnout před svým třicátým rokem. To znamenalo, že býval o pět, deset i více let starší než jeho vyvolená.⁹⁵ Ne všichni muži se mohli k vytouženému postavení dopracovat, jejich šance na dobrý sňatek tak postupně klesaly.

U mužů na věku, ve kterém uzavírali manželství, nezáleželo tolik jako u žen. Výše věku u mužů byla spojována s rozumem, zkušenostmi a majetností. Stáří u ženy představovalo problém při hledání partnera a činilo ji méně žádoucí. Dívky se většinou vdávaly mezi dvacátým a pětadvacátým rokem, muži kolem třiceti let. Čím mladší se dívka vdávala, tím větší měla rodina jistotu, že bude v budoucnu dobře zaopatřena.

93 Alena ŠIMŮNKOVÁ, *Statut*, s. 101.

94 Jiří KLABOUCH, *Manželství*, s. 196.

95 Alena ŠIMŮNKOVÁ, *Statut*, s. 84.

Věkový rozdíl partnerů podporoval odlišné chápání mužské a ženské role. Podporoval formální autoritu mužů vůči ženám, otců vůči dětem, starších vůči mladším.⁹⁶ Pokud se dívka nevdala, zůstávala většinou v rodině některého ze svých sourozenců, kde pečovala o děti. Výjimečně se jí podařilo odejít od rodiny a žít se samostatně. Často končila jako učitelka či vychovatelka. Společnost však na ni nahlížela spíše negativně, brala ji jako příživnici a „staropanenství“ se stávalo terčem posměchu. Pokud zůstal svobodný muž, neměl téměř žádný problém. Muži byli už od dětství vedeni k tomu, že jednou získají soběstačnost a ekonomickou nezávislost.

Poté, co byl vybrán vhodný ženich, mohl požádat o ruku nevěsty. Rodiče žádal buď muž sám, nebo byl zastoupen některým z příbuzných. Postupem času bylo od tohoto prvku upuštěno a muž své city a záměry svěřil nejprve své vyvolené. Ta ho však mohla odmítnout a pokud to neudělala, existovalo ještě riziko, že se této možnosti chopí sami rodiče. Pokud vše dopadlo podle plánu, mohlo nastat vzájemné bližší poznávání obou partnerů. Několik týdnů nato přicházely zasnuby, které formalizovaly vztahy mezi snoubenci. Jejich hlavní částí bývala zasnubní večeře v domě nevěstinych rodičů. Ženich přicházel s bílou kyticí a zasnubním prstenem. Od této chvíle bylo vhodné, aby se spolu snoubenci ukazovali častěji na veřejnosti. Délka zasnub mohla být různě dlouhá. Záleželo na tom, kdy se obě strany dohodnou na výši věna a na datu svatby.

Svatba musela být veřejná a musely ji provázet ohlášky. Dvojice byla oddána před knězem a za přítomnosti dvou nebo tří svědků. Ohlášky měly napomoci odhalit překážky, které by bránily uzavření plnoprávného sňatku. Během tří neděl, svátků nebo shromáždění věřících dané farnosti byla v kostele zveřejněna jména snoubenců a po tuto dobu mohl kdokoliv vznést námitky proti plánovaným oddávkám. Veřejné ohlášení bylo nutné i v případě tzv. civilního sňatku.⁹⁷ Ohlášky představovaly rovněž ochranu před možným tajným sňatkem a umožňovaly tak rodičům plánovanému sňatku svých dětí zabránit.

Sňatek znamenal novou etapu v životě dvou lidí a nesl s sebou mnoho změn. Ženatý muž a vdaná žena měli jiná práva a jiné povinnosti než svobodní lidé. Novomanželé získali odpovědnost za zplození a výchovu dětí, muž získával odpovědnost za svou ženu, která přestala být závislá na otcí či poručníkovi a stala se závislou na svém manželovi. Zpravidla odcházeli z domova a zakládali domácnost

96 Tamtéž, s. 85.

97 Tamtéž, s. 63.

vlastní. Muž se stal hlavou rodiny, rozhodoval o chodu a organizaci celé domácnosti. K tomuto výsadnímu postavení, všeobecně uznávanému, byl „předurčen“ svou vzdělaností a rolí živitele. Žena se nacházela ve zcela nerovnoprávném postavení vůči manželovi. Sňatkem získala mužovo jméno, byla povinna ho následovat tam, kam šel, pomáhat mu v hospodářství, být mu vždy oporou a plnit jeho nařízení. Zatímco muž odcházel za prací, aby rodinu zajistil hmotně, zůstávala žena doma, starala se o chod celé domácnosti a vytvářela nezbytné podmínky pro zachování spokojeného manželství. Tím vším reprezentovala svého muže a její činnost a chování byly vizitkou celé domácnosti. Svého manžela měla ctít, poslouchat, pečovat o něj a vlídně se k němu chovat. Měla být něžná, zdrženlivá, stydlivá a upravená.⁹⁸ Měla být spíše pasivní, protože velká aktivita mimo okruh rodiny, vzbuzovala jen pomluvy a nelibost okolí.

Uzavření sňatku nebylo snadnou záležitostí. Na rozdíl od středních a vyšších vrstev, kde byl celý proces výběru partnera a sňatku svázán řadou pravidel, mohli si lidé z vrstev nižších volit partnera poměrně svobodně a často s ním také začali žít volně, bez jakéhokoli obřadu. Na uzavření sňatků tedy dohlížely stát a církev a kladly na snoubence určité požadavky ztěžující nebo úplně znemožňující vstup do manželství. Jejich zájem se soustředil nejprve na nejchudší část obyvatelstva. Nepochybně zde zapůsobily myšlenky anglického pastora Thomase Roberta Malthuse. Ten přišel s teorií přelidnění a na jejím základě pak vyslovil názor, že kdo nemá peníze, nemá právo na existenci a především na rozmnožování. To se mělo stát výsadou majetných.⁹⁹

Sňatky byly ovlivňovány tzv. manželským konsensem, úředním souhlasem k sňatku. Od roku 1800 bylo nařízeno finančním dekretem, platícím až do zániku monarchie, že státní úředníci se smějí oženit teprve tehdy, když dosáhnou určitého služebního postavení a minimálního platu. Učitelé se směli oženit, jen když dostali vlastní školu, tedy stali se řídícími, čehož se mnozí do smrti nedočkali. Vůbec se nesměli ženit vysokoškolští asistenti a do roku 1919 trval celibát učitelek. Pokud se chtěly vdát, musely opustit školu.¹⁰⁰ K žádosti o povolení sňatku bylo zapotřebí několik potvrzení, např. potvrzení o schopnosti vydělávat spolu s uvedením výše mzdy, potvrzení o bydlišti, potvrzení od faráře o náboženské výuce, před rokem 1850 ještě potvrzení vrchnosti ze svého rodiště, že proti sňatku nemá žádné námitky.¹⁰¹ Mezi

98 Milena LENDEROVÁ, *K hříchu*, s. 99.

99 MORUS, *Světové dějiny sexuality III*, Praha 1969, s. 29.

100 Jiří KLABOUCH, *Manželství*, s. 187.

101 Milena LENDEROVÁ, *K hříchu*, s. 81.

překážky sňatku patřilo také příbuzenství a švagrovství. Neplnoletý snoubenec potřeboval ke svatbě svolení svého otce či poručníka. Pokud ho neobdržel, nezbývalo mu, než čekat na dosažení plnoletosti, tedy do čtyřiaadvaceti let.¹⁰² Avšak ani tato cesta nebyla bez problémů. Dcera ztrácela sňatkem proti vůli rodičů nárok na věno a výbavu, což mohlo znamenat i ztrátu ženicha, neboť jak už bylo řečeno, představovalo věno nezanedbatelnou finanční a hmotnou pomoc mladým novomanželům. Syn se zase vydával v nebezpečí vydědění, protože samovolný sňatek bylo možno považovat za projev neúcty k otci.

Ženit a vdávat se mohli i vdovci a vdovy. Vdovci se však ženili mnohem častěji. Bylo to dáno také tím, že museli svým dětem opatřit novou matku. U vdov, stejně jako u ostatních nevěst, to bylo opět materiální zajištění, které mohlo či nemuselo novému sňatku napomoci. Pokud se vdova k novému sňatku rozhodla, volila za svého muže vdovce. Ve vzpomínkách Růženy Schwarzové se setkáváme s opakovanými sňatky vdovců, kteří si většinou brali ženy neovdovělé a o několik let mladší (ani dvacetiletý věkový rozdíl mezi manželky nebyl výjimkou).

Pokud manželství z jakéhokoli důvodu nefungovalo, bylo velmi složité ho zrušit. Zrušení manželského svazku bylo nákladné a zdlouhavé. Dovolit si to mohli především lidé bohatí. Katolická církev trvala na tom, že manželství je možné zrušit pouze v případě úmrtí některého z manželů. Rozluku připouštěla, ale katoličtí manželé se nikdy nesměli odloučit samovolně. K žádosti o rozvod potřebovali konkrétní důvod a teprve církevní soud posoudil, zda je žádost oprávněná či ne. Pokud rozvodu skutečně dosáhli, trvalo manželství nadále. Manželé pouze nemuseli dodržovat práva a povinnosti plynoucí ze sdílení společné domácnosti. Šlo tedy o rozvod od stolu a lože, který mohl platit buď jednou pro vždy nebo pouze po určitý čas. Byla stanovena opatření o výživě manželky a dětí, povolena oddělená bydliště, nový sňatek byl však nepřipustný.¹⁰³ Rozvod byl možný v případě cizoložství jednoho z partnerů nebo z důvodů vyžadování nedovolených sexuálních praktik. Nejprve se však manželé museli pokusit o usmíření, pokud ani to nepomohlo, nabyl rozvod platnosti ustanovením církevního soudu. Růžena Schwarzová se zmiňuje o jednom rozvodu, který se týkal jejich budějovických sousedů. Důvodem byla povahová neshoda manželů a z toho vyplývající četné výstupy a hádky, které rodinu rozkládaly. Nejlepším řešením byl tedy rozvod, přičemž děti žily střídavě u otce a u matky.

102 Hranice plnoletosti byla snížena v roce 1919 a to na 21 let; Jiří KLABOUC, *Manželství*, s. 193.

103 Tamtéž, s. 224.

Často byla příčinou žádosti o rozvod manželova nevěra. V tehdejší společnosti však nebyl na vině muž, ale jeho manželka, která měla tento poklesek přehlédnout v zájmu zachování rodinného klidu a nezveřejňovat ho. Jen málokdy byl muž vážně odsuzován za své jednání a spíše byl litován, když musel hledat štěstí a lásku v náručí milenky, protože mu jeho vlastní žena nedokázala poskytnout klidné a laskavé zázemí. Jako ideální a preventivní prostředek proti mužově nevěře byla doporučována klidná, spořádaná domácnost a žena, která mu bude naslouchat, bude mravná a nenáročná.¹⁰⁴ Manželky raději nevěru svých mužů v případě odhalení přehlížely. Buď se bály pošpinění celé rodiny nebo ještě většího zhoršení vztahu se svým mužem. Mnohdy daly přednost jistotě materiálního zajištění, protože samy by se dokázaly uživit poměrně těžko. Vezmeme-li v úvahu nevěru ze strany ženy, společnost si ji téměř nepřipouštěla. V případě že vyplula na povrch, byla trestána mnohem přísněji než nevěra muže.

O manželství svých rodičů se Růžena Schwarzová zmiňuje spíše útržkovitě a některé informace čteme mezi řádky. Nesmíme zapomínat, že vzpomínky psala s časovým odstupem, kdy její rodiče už nebyli mezi živými, a proto může být řada údajů zkreslená a především citově zbarvená. Manželství rodičů na nás působí velmi idylicky. Růžena uvádí, že rodiče se téměř nikdy nehádali. Jediná hádka mezi rodiči, která se ve vzpomínkách vyskytuje, vznikla kvůli jedné tatínkově příbuzné. „*Tatínek na ni něco vykřikl a maminka se skácela k zemi. Omdlela. Tatínek první klečel u ní na zemi a volal o vodu. Jasně se pamatuji na jeho zděšení a na zmátek v domě. Už se to nikdy neopakovalo. Maminka byla mírná a moudrá a tatínek se naučil ovládat svou prudkou povahu.*”¹⁰⁵ Každý z manželů vykovával svou roli, jak to společnost vyžadovala – otec byl hlavou rodiny, žena byla především matkou a ženou v domácnosti. Ze vzpomínek se můžeme dozvědět, že matka Růženy nebyla na svém muži příliš závislá, především pokud jde o finance. Měla své příjmy z píseckého domu a často tyto finance využívala ve prospěch svých dětí. Schwarzovi na nás působí jako pokrokoví a moderní lidé, přesto se u pana Schwarze setkáváme s nevolí, pokud šlo například o taneční zábavy v českobudějovické Besedě. Nepřál si, aby jeho žena tancovala, prý se to nehodilo pro vdané ženy s několika dětmi.

104 Martina RŮŽKOVÁ, *Manželské vztahy ve druhé polovině 19. století*, Diplomová práce, Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, České Budějovice 1999, s. 56.

105 Růžena SCHWARZOVÁ, *V září*, II, s. 1.

4. RODINA

Rodinu můžeme charakterizovat jako skupinu lidí, která je založena na manželství, pokrevním příbuzenství či adopci. Její členové jsou spjati společným soužitím, vzájemnou morální odpovědností a vzájemnou pomocí. Rodinu lze považovat za nejdůležitější formu organizace soukromého života. Pro naše prostředí je typická rodina manželská neboli nukleární, tvořená rodiči a jejich svobodnými dětmi.

Nástupem industrializace nastaly pro rodinu podstatné změny. Promítlo se to především do jejích funkcí. Nejdůležitější a zároveň nejstarší funkcí rodiny byla funkce reprodukční. Narození dítěte zajišťovalo budoucnost rodiny, její další trvání, bylo zbraní proti času a smrti. Ve skutečnosti nepatřilo dítě pouze své rodině, bylo také členem národa a zárukou dalšího trvání rodu.¹⁰⁶

Rodina plnila i důležitou výchovnou, ekonomickou a ochrannou funkci. V rodině si dítě osvojovalo základní společenské návyky, rodiče mu předávali znalosti důležité pro uplatnění v životě a ovlivňovali vývoj jeho osobnosti. Zavedení všeobecné školní docházky mělo za následek částečné převedení výchovné funkce na stát. Ten převzal i funkci ochrannou prostřednictvím policie a justice. Funkce ekonomická spočívala v zajišťování obživy, příjmů a v reprodukci pracovní síly. Vedle muže se na těchto aktivitách podílela také žena, která tím nabývala jistou plnoprávnost a volnost.¹⁰⁷ Rodinný a profesní život se těsně prolínaly. V důsledku postupující industrializace však začalo docházet k jejich oddělování. Tím se od sebe začaly oddělovat také sféra veřejná, kontrolovaná státem, a sféra soukromá, na kterou se nevztahuje moc státu. Výsledkem této změny bylo nerovné postavení muže a ženy.¹⁰⁸

Muž byl výdělečně činný, zajišťoval rodinný příjem a měl právo podílet se na politickém rozhodování. Stál v čele veřejné sféry. Svět ženy, spjatý se sférou soukromou, se omezoval na domácnost, jejím úkolem bylo postarat se o celou rodinu a udržovat dům v pořádku. Přestože toto bylo její doménou, i zde měl hlavní slovo muž. On disponoval finančními prostředky a přiděloval z nich určitou část ženě na provoz, ale také rozdělával úkoly a dohlížel na jejich plnění. Žena mu byla podřízena, stejně tak jako děti. Důsledkem toho, že se působištěm ženy stala výhradně domácnost, byl

106 Philippe ARIÈS – Georges DUBY (Hgg.), *Geschichte des privaten Leben, IV. Von der Revolution zum Großen Krieg*, Frankfurt am Main 1992, s. 154.

107 Milena LENDEROVÁ, *Normy ženského chování a jejich proměny v průběhu devatenáctého století*, Studie k sociálním dějinám 19. století 7, 1997, s. 32.

108 Philippe ARIÈS – Georges DUBY (Hgg.), *Geschichte*, s. 15.

zesílen její citový vztah k dětem.

Tím se dostáváme k další funkci rodiny – funkci emocionální. Dlouho byla považována za druhotnou a do popředí vystoupila až poté, co byly oslabeny funkce ochranná, výchovná a ekonomická. Dávat někomu najevo své city nebylo příliš samozřejmé a rovněž tak důležité, jako je tomu dnes.

Rodina stála na rozporném požadavku. Na jedné straně byla posílena její soudržnost a moc, protože jí byly kladeny stále nové úkoly. Soukromý život byl žárlivě střežen. Na druhé straně zostřené vědomí demografického a společenského významu rodiny, které bylo důsledkem přehnané péče filantropů, doktorů a státu. Rodina byla pod jejich neustálým dohledem a kontrolou. Tyto zásahy nejprve postihly chudé rodiny. Na začátku 20. století se stále častěji vměšovali soudci, doktoři a policie „v zájmu dobra dětí“ do soukromé sféry. Často se sama rodina stávala komplicem těchto zásahů zvenčí, protože své problémy nedokázala sama řešit a nechtěla se kvůli nim dostat na okraj společnosti. Sociální kontrola proto nebyla jen „pohledem zvenčí“ nebo zesílenou kontrolou, nýbrž krajní komplexní souhrou přání a stížností.¹⁰⁹

Jak už bylo řečeno, měli příslušníci obou pohlaví v rodině své funkce, role, povinnosti a zodpovědnost, vymezené místo. Oběma rodičům bylo uloženo děti vychovat, živit a rozvíjet jejich tělesné a duševní síly. Otec se měl starat spíše o výživu, matka zase o tělo a zdraví. Otec byl pro dítě velmi důležitým, neboť tím, že uznal dítě za své a dal mu své jméno, tím mu teprve skutečně propůjčil život. Otec určoval, k jakému povolání bude dítě vedeno. Byl správcem veškerého jmění dítěte a byl oprávněn ho používat na jeho výchovu.¹¹⁰ Vztah dětí k otcům nebýval tak bezprostřední, jako tomu bylo u matek. Otec trávil většinu dne mimo domov, proto se do styku s dětmi tolik nedostal.

Otec rozhodoval o výchově a vzdělání především synů. Ti byli důležitější než dcery, protože zaručovali pokračování rodiny a přebírali otcovy zkušenosti, povolání a majetek. Dcerami se otcové zabývali jen ve výjimečných případech. Častěji tomu tak bylo v intelektuálních kruzích. Občas vzniklo mezi otcem a dcerou takřka moderní přátelství. Takový vztah měla se svým otcem Růžena Schwarzová. Byl to právě otec, který ji začal podporovat v psaní a který byl rád, když se jí podařilo proniknout do uměleckého světa. Matka se k tomu stavěla spíše negativně. Život umělce pro ni nepředstavoval žádné jistoty a podle ní se pro dceru nehodil.

109 Tamtéž, s. 122.

110 Jiří KLABOUCH, *Manželství*, s. 227.

Každodenní život ženy, matky, se točil kolem rodiny a domácnosti. Její denní rytmus určovalo dítě, pracovní doba muže a později i školní hodiny. Musela obstarat potraviny, připravit jídlo, uklidit byt, vyprat a udržovat oblečení v dobrém stavu. Vše bylo podmíněno značnou spotřebou času. Zda bude žena muset všechny tyto práce vykonávat sama, záviselo na sociálním postavení rodiny. Ženy z chudých rodin se tak často stávaly „otrokyněmi“ domácích prací. Ve středostavovských rodinách si ženy mohly dovolit služebné, které vykonávaly zvláště práce těžší a fyzicky náročnější. To ale neznamenalo, že ony samy se domácích prací vzdaly. Účastnily se jich nadále, každá žena přece měla být pracovitou a dobrou hospodyní. Souvisela s tím její pověst na veřejnosti – fungovala-li domácnost dobře, byla i žena dobře hodnocena. Vedle služebné mohla v rodině působit také chůva, podílející se na výchově dětí a jejich péči.

Růžena Schwarzová vzpomínala, že když byly ještě malé děti, „*mívala maminka dvě pomocnice, služebnou a chůvu. Jakmile jsme povyrostly, vystačila s dívkou jedinou. Pamatuji se na Annu, chůvu mého bratra, jistě jen proto, že ji znám ze společné podobizny. Byla černá, přimračená, bledých odulých tváří s vlasy nakudrnacenými nad nízkým čelem.*“¹¹¹ Zmiňuje se o třech dívkách, ale největší pozornost je ve vzpomínkách věnována Máry. „*V bytě Na Sadech u Píchů jsme měli Máry. Byla u nás sedm let a také ona se od nás vdala. Jmenovala se Marie Kolařová, byla z Netolic a brzy se stala členem naší rodiny. Bylo jí jednadvacet let a byla nejstarší ze čtyř dcer. Otec, panský šafář, přál si mít hocha a Máry byla vskutku obratná, nebojácná a silná jako hoch. Přišla k nám nešťastná a často tajně plakávala. Měla doma známost se šafářem, ale matka mu nedovolila vzít si chudou poklasného dceru. A on slaboch poslechl. Rozešel se s ní. Hodné, hezké děvče se trápilo, ale bylo hrdé a odešlo nevěrnému milému z očí.*“¹¹² Tato zmínka také vypovídá o původu služebných a o důvodech, které je k tomuto druhu obživy mohly vést (i když nešťastná láska zrovna nebývala hlavním důvodem volby tohoto povolání). Služebné většinou pocházely z chudých rodin. Buď to byly dcery, pro které byla posluha možností, jak se nestát přítěží ve vlastní rodině, nebo to byly ženy, které se tímto způsobem snažily přispět do rodinného rozpočtu, zajišťovaného v první řadě nepravidelným výdělkem svých mužů. Máry se vedle domácích prací starala o děti, ať už to bylo doma či na rodinných výletech. Hrála si s nimi, vodila je do školy, ukládala je ke spaní. Služebné u Schwarzů měly dobré postavení, bylo s nimi zacházeno jako se členy rodiny.

111 Růžena SCHWARZOVÁ, *V září*, L, s. 1.

112 Tamtéž.

Úkolem matky také bylo zajištění prvotní výchovy dítěte a péče o jeho zdraví, duševní a fyzický vývoj. Na rozdíl od otce měla k dětem blíže: „*Maminka byla naše nejlepší přítelkyně. Zajímala se o naše hry, o naše úkoly, o školu, o naše spolužačky, radovala se a hrála si s námi a nesla s námi naše drobné starosti. Každou neděli v osm hodin ráno chodila na školní mši svatou do kláštera u sv. Josefa a po kostele promluvila vždy laskavě s našimi učitelkami jeptiškami.*”¹¹³ Byla to opět maminka, která bděla nad svými nemocnými ratolestmi. „*Když jsme stonaly, dostávaly jsme malinovou šťávu, pomeranče a jiné dobroty. Byly jsem středem starostí a pozornosti maminky, i obav otcových. Byly jsme důležité a to nás vyvyšovalo nad zdravé děti. Maminka u nás seděla a vyprávěla nám pohádky.*”¹¹⁴ Podobný přístup k dětem měl u Schwarzů i tatínek. I přes to, že to byl právě on, který trestal, zakazoval, měl hlavní slovo, byl přísnější než maminka, našel si ke svým dětem cestu, podporoval jejich zájmy a snažil se jim věnovat. „*Tatínek byl citový a překypoval láskou k nám. Mnoho se zabýval námi dětmi. Uměl "čarovat" s kartami, předváděl nám kouzelnou svítilnu a vyřezával a slepoval nám z tuhé šedozelené lepenky domečky s okny podlepenými barevnou slídou. Už jako dítě jsem s ním chodívala nejraději sama na procházky.*”¹¹⁵ Oba rodiče se snažili svým dětem vytvořit krásné a bezstarostné dětství. Podporovali u nich lásku ke knížkám, brávali je do divadla, zapsali je do umělecké školy, směly navštěvovat Sokol a nejen to. Tato bohatá mimoškolní činnost rozšiřovala dětem obzory a rozvíjela jejich tvořivost.

4. 1. Úřednická rodina a úředníci

Úřednictvo patřilo ke středním vrstvám společnosti, tedy k takové skupině obyvatel, která se vyznačuje vlastnictvím středního majetku, středními příjmy a která se podílí na řízení společnosti na střední úrovni, a to především v rámci regionů a lokalit. Úředníci se řadili vedle důstojníků, kněží a dalších intelektuálních povolání k honoracím. Ty jsou charakterizovány privilegovaným a respektovaným povoláním. To mohlo být nějakým způsobem exklusivní, ale častěji bylo založené na vzdělání. „Honorace tvořily jakousi přechodnou skupinu, která již „nezapadala” do systému stavovské hierarchie; tvořily přechodnou část středních vrstev spojující tradiční „měšťanstvo” s jeho občanskou podobou – buržoazií – v nové hierarchii středních

113 Tamtéž, LIII, s. 1.

114 Tamtéž, XV, s. 2.

115 Tamtéž, LXIV, s. 2.

vrstev na konci století.”¹¹⁶ Střední vrstvy byly poměrně stabilní a po celé 19. století tvořily 15 – 20 % populace českých zemí.

Na jednu stranu byl úředník pro ostatní vzorem (náležel ke společenské elitě), na druhou stranu byl společně se svou rodinou pod neustálým dohledem, byl posuzován okolím, často se musel vyrovnávat s nízkým příjmem, který mu nedovoloval plnit požadované společenské povinnosti.¹¹⁷ Musel dbát na přiměřené bydlení, oblékání, důležitá byla volba lidí, s nimiž se stýkal, volba partnerů a povolání pro své děti.

Služební postup hrál pro každého úředníka mimořádně důležitou roli. Netýkal se jen pracovní kariéry, ale měl vliv i na provoz celé domácnosti a na životní vyhlídky jejích členů. Postup do vyšších hodnostních a platových tříd závisel na kvalifikaci. Podle ní se zařazovali úředníci do čtyř stupňů – výtečný, velmi dobrý, dobrý a vyhovující. Povýšení mohl úředník dosáhnout pouze v prvních dvou skupinách. Hodnocení však nezáviselo jen na pracovních výsledcích, ale také na vzrůstu, postavě, oblékání a rodinném soužití.¹¹⁸

I když byl postup podmíněn kvalifikací a délkou služby, nebyl dlouhou dobu zdaleka pravidelný. Podmínkou bylo uvolnění místa v nejbližší hodnostní třídě. Pokud už k tomu došlo, muselo se o něj podělit několik čekatelů. Tady samozřejmě vstupovaly do hry protekce či politické zájmy. S povýšením měl problém i otec Růženy Schwarzové: „ (...) vřdycky se hrdě a nebojácně hlásil ke svému češství i když mu to škodilo v úřadě. Byl proto služebně přeskakován mladšími kolegy Němci, až mu konečně došla trpělivost. Dojel si do Vídně do ministerstva spravedlnosti a vyjednal si tam svou věc. Zeptal se, proč je úmyslně opomíjen a přeskakován, když má přece výtečnou kvalifikaci. Byl velice překvapen, když mu bylo řečeno, že byl presidentem vyličen jako člověk stále churavějící, za nějž musí pracovat ostatní kolegové. Byla to podlá lež a tatínek ji slavně vyvrátil. Okouzlit všechny v ministerstvu svým bezvadným společenským chováním, svým prostým, důstojným vystupováním a dobrou němčinou. Navštěvoval jako právník často ve Vídni svého příbuzného, sekčního šéfa Švihovce a od něho se naučil společenskému vystupování. A tak tenkrát vyhrál svou věc a během tří let byl třikrát povýšen. Stal se vrchním radou, brzy na to presidentem krajského

116 Jana MACHAČOVÁ, *Změny vzorů chování středních vrstev v českých zemích v 19. století*, Studie k sociálním dějinám 8, 2001, s. 59.

117 Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Z moci úřední. Úřady a úředníci za vláda Františka Josefa I.*, ČČH 92, 1994, s. 462.

118 Tamtéž.

soudu a za rok či dva dvorním radou."¹¹⁹ Řešení celé situace přinesla služební pragmatika, která vyjasnila a sjednotila zásady postupu. Platit však začala až v roce 1914.

Stále větší důraz byl kladen na to, aby vyšší funkce mohli zastávat jen absolventi univerzit. V souvislosti se vzděláním a kvalifikací pak došlo ke vzniku hierarchického uspořádání. V Rakousku byla nová úřednická hierarchie přijata Františkem I. v letech 1807 – 1812. Rozdělovala úředníky do dvanácti platových tříd. „Ve dvanácté až osmé třídě byly subalterní administrativní síly. Úředníci osmé až páté třídy patřili v rámci svého stavu i celkové společenské struktury ke střední vrstvě a poslední čtyři třídy představovaly elitu.”¹²⁰ Toto uspořádání platilo do roku 1873, kdy došlo ke zrušení poslední dvanácté třídy. Nejvyšší úřady směli zastávat jen vysokoškolsky vzdělaní lidé, střední třída úředníků musela mít středoškolské vzdělání a ti nejnižší úředníci často středoškolské vzdělání ani neměli. Právě složité finanční poměry nižších úředníků si vyžadovaly šetrnost. Šetřit se muselo takovým způsobem, aby se to neprojevalo na vnějších znacích úředníka.

Úřednická domácnost musela působit za všech okolností spořádaně. Neslušelo se, aby žena úředníka vykonávala všechny domácí práce sama, proto měla většina úřednických rodin alespoň jednu služku. Provoz větší domácnosti s sebou nesl vyšší finanční i organizační nároky. Velké problémy též znamenalo časté stěhování, související s postupem v úřednické hierarchii. Bylo nutné hledat nový dům, seznámit se s novým prostředím i novými rodinami, znovu si vypracovat společenské vazby a styky a zvyknout si na vše nové, což bylo někdy složité. Stěhování vadilo především ženám a dětem, které ztrácely své kamarády a musely si znovu a znovu hledat nové. „*Byla jsem pětiletá, když jsme se přestěhovali z Písku do Kdyně na Šumavě. Tatínek se tam stal okresním soudcem. Maminka se tam stěhovala nerada. Nesla těžce rozloučení s babičkou, se zahradou, s pohodlným rodinným domem.*”¹²¹ Po roce následovalo stěhování do Českých Budějovic a s ním další zvykání si na nové prostředí.

Soužití v úřednických rodinách bylo poměrně vyrovnané. Oba partneři přijímali zpravidla bez protestů své role. Uspořádané rodinné vztahy patřily k vzorovému modelu úřednické rodiny. Také rodina Schwarzova působí velmi spořádaně, ve vzpomínkách nejsou uváděny žádné větší hádky či rozpory mezi rodiči. Jsou zde vylíčeni jako hodní

119 Růžena SCHWARZOVÁ, *V září*, XXXVIII, s. 1-2.

120 Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Z moci*, s. 464.

121 Růžena SCHWARZOVÁ, *V září*, V, s. 1.

a slušní lidé, kteří s okolím vždy vycházeli a snažili se být nápomocni. Musíme však brát v úvahu, že vzpomínky jsou často citově zbarveny a rodinné poměry mohou být líčeny s jistou dávkou sentimentu. Pokud domácí sváry vešly ve známost, neprospělo to povýšení a poškodilo prestiž úředníka. Úřednické rodiny také patřily k prvním, které vědomě začaly regulovat počet dětí. V mnoha případech to souviselo s již zmíněnou finanční situací. Pokud se narodilo více dcer, znamenalo to značné problémy, protože peněz na věno mnoho nebylo, a tím se i snižovala možnost uzavřít společensky přijatelný sňatek. Životní vyhlídky neprovdaných úřednických dcer tak zůstávaly neradostné. Snad právě to byl důvod, proč v rozporu s dobovými zvyky i běžnými představami to byly právě dívky z úřednických rodin, které žádaly nejčastěji přístup k vyššímu vzdělání, a tím také ke kvalifikovanému povolání.¹²² Pokud už měli rodiče volit, snažili se zajistit existenci především synům s tím, že jejich povinností bude postarat se o sestry.

Chod domácnosti se orientoval podle pracovní doby otce. Nebyla ve všech úřadech stejně dlouhá, nejčastěji to bylo šest hodin denně. Ke konci století se postupně prodlužovala, ale nikdy nepřekročila osm hodin. Ve většině úřadů byla tzv. dvojí frekvence, dopolední a odpolední¹²³, kterou rozdělával oběd, k němuž se scházela celá rodina. Domácnost a pracovní místo otce od sebe byly odděleny. Nebylo zvykem, aby se otec před svou manželkou a dětmi zmiňoval o svých pracovních úkolech a problémech. Takové věci domů nepatřily, muži je měli řešit mezi sebou, ať už v úřadě nebo v některém z restauračních zařízení, kam společně chodili.

Úředníci měli na rozdíl od obchodníků, řemeslníků a dělníků volnou neděli. Byla využívána především k výletům a vycházkám, podnikaným buď jen v okruhu rodiny nebo za spoluúčasti přátel či otcových spolupracovníků.

122 Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *O středních vrstvách v českých zemích 1730 - 1950*, Opava 2002, s. 31.

123 Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Vliv úřednictva na životní styl české společnosti ve 2. polovině 19. století*, Studie k sociálním dějinám 19. století 7, 1997, s. 71.

5. Výchova a vzdělání

Výchova je důležitá pro duševní vývoj dítěte. Umožňuje spoluutvářet dětskou povahu, budoucí zájmy a záliby, formuje budoucí postoje. Při výchově je důležité vnímat a přizpůsobit se individualitě a nevychovávat všechny děti stejně podle určité představy či tradice.

Výchova dětí byla dána příslušností rodiny k určité sociální vrstvě společnosti. Děti z horních vrstev, ke kterým patřila šlechta a od 2. poloviny 19. století do ní začali pronikat i příslušníci nešlechtických vrstev, byly vychovávány pro vedoucí místa ve společnosti. Měly se stát vysokými úředníky, církevními hodnostáři, důstojníky nebo řídicími hospodářskými subjekty.¹²⁴ Dívky se měly vychovávat k reprezentaci a především měly zajistit pokračování rodu.

Naopak nejjednodušší to měly s výchovou a vzděláním dolní vrstvy. Zde bylo důležité, aby děti začaly co nejdříve pracovat a přispívaly tak k obživě, ať už šlo o chlapce či o děvčata. Vzdělání se považovalo dlouho za zbytečné a zdržující od práce. Rodiče počítali s tím, že jejich děti zaujmou stejné postavení ve společnosti, jako je postavení jich samých, a k tomu bylo třeba jen minimální přípravy. Výchova zde ležela na bedrech starších sourozenců či prarodičů, protože rodiče byli zaneprázdnění prací.

Pro nás je nejdůležitější výchova a vzdělání ve středních vrstvách, ke kterým rodina Schwarzova patřila. Výchově dětí se věnovala značná pozornost, rodiče měli zájem o budoucnost svých dětí. Výhodou středních vrstev bylo, že matky působily většinou v domácnosti a měly na děti více času. Výchově dětí se věnovali i otcové – z jejich strany šlo vedle praktického učení profesi patrně o prvky rozumové výchovy a vědomostí o světě, ve kterém se děti jednou budou samy pohybovat.¹²⁵ Další výhodou středních vrstev bylo, že v rodinách hlavně během druhé poloviny 19. století postupně ubývalo dětí a rodiče se jim tedy mohli věnovat individuálně.

Chlapci byli vedeni k převzetí otcovy pozice a kvalifikace. Platilo to nejen pro rodiny řemeslnické a živnostnické, ale i pro rodiny úředníků, právníků, obchodníků a lékařů, kde se vytvářely celé profesní rody. Vzdělání bylo v těchto vrstvách důležité

124 Jana MACHAČOVÁ, *Jaké bylo dětství v českých zemích v 19. století?*, Scientific Papers of University of Pardubice, Series C, Faculty of Humanities, Supplement 5, 2002, s. 62.

125 Jiří MATĚJČEK, *Úvodní poznámky ke studiu forem a vzorů socializace v českých zemích v 19. století*, Studie k sociálním dějinám 19. století 7, 1997, s. 289.

i z toho důvodu, že mohlo zajistit postup na společenském žebříčku. Můžeme to pozorovat například v selských rodinách, kde synové nedědící statek, získávali vzdělání nejčastěji právnické či teologické. Také dědeček a otec Růženy Schwarzové (oba pocházeli ze selských rodin) byli dáni na studia, protože statky převzali jejich starší bratři. Výchova dívek směřovala do poloviny 19. století k tomu, aby se z nich staly dobré matky, manželky, vychovatelky a hospodyně, které se měly co nejlépe starat o běh celé domácnosti. Po polovině století se jejich výchova zaměřila na reprezentaci rodiny a budoucího manžela a v některých, především úřednických rodinách, se dívky postupně vedly i k získání vlastní profese.¹²⁶

Ve středních vrstvách děti vychovávala především matka. K ní měly děti obvykle také silnější vztah a citová pouta. Otec se zajímal o výsledky studia a dítě motivoval k dalším úspěchům. Výchovy se účastnili také prarodiče, tetičky a strýčkové. Na výchovu měla vliv každá generace, ať už to přinášelo pozitiva či nikoliv. V některých rodinách mohlo být dítěti více povolováno a nedovedlo se mu úměrně odepřít, jinde naopak mohlo být po psychické stránce zanedbáváno a nemusel se brát zřetel na jeho potřebu volného času pro hry a další dětskou zábavu (to platilo především pro dolní vrstvy).

Vedle matek se na výchově dětí podílely i služebné. To bylo nejmarkantnější v rodinách šlechtických, kde děti měly své kojné, vychovatelky, vychovatele a učitele. Výchova zde byla hodně zinstitutionalizovaná a změna nastala až ve druhé polovině 19. století, kdy se rodiče častěji zajímali o své děti a jejich výchovu.¹²⁷ Vychovatelky a chůvy byly obvykle zaměstnány i v rodinách inteligence a v rodinách podnikatelů. Rodiny dbaly na to, aby děti byly vzdělané, slušně vychované a aby dobře vystupovaly na veřejnosti.

Děti byly vychovávány k pílí, poslušnosti, čistotě a skromnosti. Důležitá byla i úcta k rodičům a postupně začala být žádoucí i jejich samostatnost a zodpovědnost. Výchova nemusela být vždy zcela přirozená. Svou autoritu mohli rodiče prosazovat i docela tvrdými způsoby a z toho pak vyplýval vztah dětí k rodičům. Autoritu rodičů utvrzoval zvyk vykání ze strany dětí. Tykat se začalo ojediněle od 70. let 19. století, běžným se stalo až po první světové válce. Docela malé děti tykaly matce nebo ženě, která se o ně bezprostředně starala.¹²⁸ Většinou to byl otec, se kterým si děti spojovaly

126 Jana MACHAČOVÁ, *Jaké bylo dětství*, s. 63.

127 Tamtéž.

128 Milena LENDEROVÁ, *K hříchu*, s. 16.

autoritářství, despotismus, strach. Jednával s nimi chladněji a více rozumově. Otec také býval „trestajícím orgánem“, ale obvykle jen tehdy, dovršila-li míra poklesků vrcholu. Tresty mohly být fyzické i formou kázání a domluv. Právě z kázání měla velký strach malá Růžena Schwarzová, bála se ho víc než metly. Tělesný trest byl považován za nejlepší prostředek k docílení lepších mravů. Matka byla zastánkyní dětí a přimlouvala se za ně.

Čím lépe byla rodina situovaná a čím více byli rodiče vzdělaní nebo smýšleli pokrokověji, tím byla výchova pestřejší. Schwarzovi kupovali dětem knihy, časopisy, které byly i speciálně předpláceny, vedli je ke hře na hudební nástroj nebo návštěvě pěveckého sboru. Podporovali je v bruslení, plavání a občas je vzali do divadla.

Synům byla ve středních vrstvách poskytována profesní kvalifikace nebo vzdělání vždy, ke konci století i dívkám. Souviselo to s tím, že potřeba ručních prací, které byly nejdůležitější náplní ženské činnosti, byla postupně vytlačována průmyslovým zbožím a pro rodinu byly potřebnější hotové peníze. Začaly se vést diskuse o ženském vzdělání nejen jako o obecném kulturním požadavku měšťanské společnosti, nýbrž i jako o nezbytném prostředku k dosažení kvalifikace pro výdělečnou činnost.¹²⁹

5. 1. Jesle, opatrovny, školky

Dítě mohlo být připravováno na vstup do školy dvěma způsoby – rodinnou výchovou a výchovou institucionální. Ne všichni rodiče, hlavně matky, měli dostatek času na výchovu svých dětí. Jak už jsme zmínili, ujímaly se jich buď chůvy, později vychovatelky, což platilo většinou pro vrstvy střední a horní, nebo starší sourozenci a prarodiče u chudších rodin a dolních vrstev.

Od druhé poloviny 18. století začala vznikat zařízení určená pro předškolní výchovu dětí. Nejprve v Anglii, Belgii, Německu a Francii. Jejich prvotním posláním však nebyla výchova, ale snaha „pomoci dítěti z nejchudších a nejbědnějších vrstev, obléci ho, zajistit mu alespoň jedno teplé jídlo denně, umýt ho či vykoupat, vymanit ho z prostředí, které ohrožovalo jeho zdravý fyzický, psychický a mravní vývoj.“¹³⁰

Zakládání veřejných institucí pro nejmenší bylo v českých zemích spjato se jménem nejvyššího českého purkrabího Karla Chotka, který k tomu vydal pokyn

129 Pavla HORSKÁ – Milan KUČERA – Eduard MAUR – Karel STLOUKAL, *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990, s. 393.

130 Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství*, s. 161.

v květnu 1835. Jejich zřizování podporovaly i české vlastenecké kruhy, neboť v nich spatřovaly příležitost k vštěpování českého jazyka dětem již od nejútlejšího věku. Pro tato zařízení se ujal název *Bewahranstalt*, ústav k opatrování, k ochraně.¹³¹ První opatrovna u nás byla zřízena roku 1832 v Praze Na Hrádku a je spjata se jménem Jana Vlastimíra Svobody¹³², který hrádeckou opatrovnu vedl. V ten samý rok vznikla opatrovna rovněž na Karlíně.

Opatrovna Na Hrádku měla vedle svého hlavního úkolu – péče a výchovy nejmenších – plnit i úkoly další. Měla se stát vzorem, podle něhož budou zřizovány další české opatrovny, a současně místem, kde se budou připravovat kandidáti učitelství na práci s nejmenšími. Děti zde trávily celý den a ty nejchudší se tu i stravovaly. Děti dvou- až čtyřleté byly zaměstnávány hravým způsobem, děti pěti- až šestileté se učily základy čtení, psaní a počítání. Jinak trávily čas hrami, tělesným cvičením, zpěvem, ručními pracemi a při pobytu venku se věnovaly kromě volného pohybu i pracím na zahradě.¹³³ Jako vychovatelé zde působili muži, kvalifikovaní pro učitelství na obecných školách. Ženy se zde objevovaly málo, spíše jako pěstounky a neměly žádnou kvalifikaci, vzdělání ani zkoušky.¹³⁴ Svou kvalifikaci postupně získávaly v jednoročních kursech pro pěstounky, zřízených roku 1873 při Ústavu ku vzdělání učitelek, nebo na čtyřletých ústavech pro vzdělání učitelek.

Vzpomínky na opatrovnu nacházíme i u Růženy Schwarzové. Navštěvovala ji v Písku, kde rodiče zpočátku bydleli. Nejprve tam chodila za doprovodu služebné, později už sama. Vzpomíná, jak se tam pod vedením jedné slečny učily písničkám, básničkám a hrám. Uvádí dokonce modlitbičku, kterou se v opatrovně modlivali a kterou pak používala ještě léta.

Vedle opatroven se začínají od 60. let 19. století objevovat mateřské školy. Významným krokem v jejich rozvoji bylo vydání říšského zákona (Hasnerův zákon) o obecných školách ze 14. května 1869, který předškolní zařízení zahrnul do školní zákonné normy. Doporučoval je zřizovat při obecných školách a při každém ústavu

131 Tamtéž, s. 162.

132 Jan Vlastimír Svoboda (1800-1844), vychovatel a učitel, autor metodického díla *Školka čili prvopočáteční, praktické, názorné, všestranné vyučování malých dětí k věčnému vybroušení rozumu a ušlechtnění srdce s navedením ke čtení, počítání a kreslení pro učitele, pěstouny a rodiče* (1839), které obsahovalo propracovaný systém látky pro opatrovnu, doplněný příslovími, pořekadly, mravními naučeními a dalšími materiály, našlo uplatnění nejen v opatrovnách, ale i v pozdějších mateřských a obecných školách; Věra MIŠURCOVÁ, *150 let mateřského školství v českých zemích. J. V. Svoboda a jeho následovníci*, Praha 1982, s. 15-16.

133 Tamtéž, s. 14.

134 Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství*, s. 163.

pro vzdělání učitelek. Toto ustanovení konkretizoval ministerský výnos z roku 1872. Definoval, že úkolem opatroven a jeslí je pečovat o děti a úkolem mateřských škol je děti vychovávat a připravovat je ke školnímu vyučování. Z mateřských škol byly odstraněny školské metody a učení trivií.¹³⁵ Vznik první mateřské školy u sv. Jakuba v Praze roku 1869 je spojen se jménem Marie Riegrové. S jejím jménem souvisí i založení prvních českých jeslí v Praze roku 1884. Měly dvě oddělení – pro kojence a pro děti od jednoho do tří let.

Důležitou roli při péči o děti předškolního věku sehrály ženské církevní řády, jejichž příslušnice působily jako školské sestry. Nejznámější byly školské sestry de Notre Dame.

5. 2. Vývoj základního a středního školství

Všeobecnou vzdělávací povinnost zaváděl dokument s názvem *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in den sämtlichen k. k. Erbländern*¹³⁶ (*Všeobecný školní řád pro německé normální, hlavní a triviální školy v dědičných zemích*) vypracovaný zaháňským opatem Ignácem Felbingrem na podnět Marie Terezie roku 1774. V platnost vešel 1. ledna 1775 a na jeho základě měly povinnost všechny děti žijící v dědičných zemích rakouské monarchie navštěvovat školu od šesti do dvanácti let. Nařízení platilo pro chlapce i pro dívky a to bez ohledu na jejich sociální postavení. Pro tento dokument se později vžilo označení *Schulpatent*.

Na jeho základě vznikly tři druhy škol – triviální, hlavní a normální. Triviální školy (jedno- či dvoutřídní) měly být všude tam, kde byl samostatný farní úřad, existovaly i u filiálních kostelů. Učilo se na nich trivium (čtení, psaní, počítání) a náboženství, na venkově základy hospodářství, ve městech základy průmyslu a ručních prací. V krajských městech byly zřízeny školy hlavní, které vedle trivia učily základům latiny, zeměpisu, dějepisu, přírodopisu, kreslení a měřictví, hospodářství i základům průmyslového vzdělání. Byly většinou čtyřtřídní, vyučovacím jazykem zde byla jen němčina a nesměla zde chybět výuka náboženství. Na školách triviálních a v prvním ročníku hlavní školy se mělo učit zpěvu, případně hře na nějaký hudební nástroj. Normální školy se nacházely v hlavních městech každé země a vedle

135 Věra MIŠURCOVÁ, *150 let*, s. 18.

136 Otakar KÁDNER, *Vývoj a dnešní soustava školství I*, Praha 1929, s. 61.

rozšířených osnov hlavních škol zajišťovaly i vzdělání pro příští učitele škol obecných.¹³⁷

Vyučovalo se podle Felbingerovy metodické příručky z roku 1775, *Methodenbuchu (Knihy metodní)*. V každé zemi dohlížela na školy školská komise, v jednotlivých krajích krajští školní inspektoři. Většina škol byla koedukovaná, pouze ve významnějších městech byla na školách samostatná dívčí oddělení. Vznikaly i zvláštní dívčí školy. Pro děti starší dvanácti let platilo navštěvování tzv. nedělní školy, která zajišťovala získání výučního listu. Tato povinnost nejprve platila do osmnácti let pro chlapce a do patnácti pro dívky. V roce 1823 byla nutnost jejich návštěvy potvrzena a končila dosažením patnácti let (jak u chlapců tak u dívek).¹³⁸ Hlavní zásluhu na rozšíření Felbingerových návrhů měl v Čechách Ferdinand Kindermann, nejprve farář v Kaplici, později vrchní zemský školní dozorce a biskup v Litoměřicích.

Za Josefa II. se škola stala hlavním prostředkem poněmčování. Němčina se stala vyučovacím jazykem na školách středních a vysokých, na nejnižších školách se mohl uplatňovat mateřský jazyk. Školství dále mělo být úplně zesvětštěné a zestátněné. Tělesné tresty, dlouho považované za nejlepší výchovný prostředek, byly odstraněny.

Velké změny čekaly školství za vlády Františka I. S osvícenským školstvím bylo nespokojeno především duchovenstvo, které žádalo posílení náboženství ve školách, navrácení středních škol do moci řádů a také revizi učebních osnov. Roku 1795 pověřil císař svého kancléře Jindřicha hraběte Rottenhanna k vypracování opravné studijní komise (Studien-Revisions-Hofkommission)¹³⁹, jejímž úkolem bylo vypracovat novou organizaci školství. Konečné návrhy změn byly na světě už roku 1799, ale teprve o šest let později nabyly platnosti. Veškeré změny byly obsaženy v dokumentu, který vstoupil do podvědomí jako *Schulkodex*. Do praxe se začal zavádět v prvním pololetí roku 1806. Hlavní změnou bylo svěření dozoru nad školami do rukou duchovenstva, státní úřady měly na starost praktické řízení školství. *Schulkodex* usiloval v první řadě o vychovávání dobrých katolíků a poslušných poddaných a potlačoval přirozené myšlení. Úkolem triviálních škol mělo být vzdělávání dětí jen ve věcech nutných a potřebných, měly se tedy učit jen trivií, reálie byly z těchto škol vyloučeny.¹⁴⁰ Normální školy byly přejmenovány na vzorné školy hlavní a byly určeny praktickému

137 Tamtéž.

138 Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství*, s. 175.

139 Otakar KÁDNER, *Vývoj*, s. 70.

140 Tamtéž, s. 73.

vzdělání příštích učitelů. Nově zřízeny byly reálné školy, určené pro obchodní, průmyslové a hospodářské vzdělání, buď v hlavních městech nebo v průmyslových a hospodářských střediscích. Znovu se školství dostalo do rukou církve za Bachova absolutismu. Bylo to učiněno tzv. konkordátem z listopadu 1855.

Největší změny do organizace školství přinesl přelom šedesátých a sedmdesátých let. Říšský zákon z 25. května 1868 svěřil vrchní řízení a dozor nad školami a výchovou státu a omezil vliv církve na výuku náboženství. Veřejné školy byly zpřístupněny všem dětem bez rozdílu náboženského vyznání. Na tento zákon navazoval zákon z 14. května 1869, který ustanovoval pravidla vyučování na školách obecných. Autory návrhu zákona byli ministr kultu a vyučování Leopold Hasner, profesor vídeňské techniky Adolf Beer a právník Julius Antonín Glaser. Tato tzv. Hasnerova reforma platila od školního roku 1870/71. Zákon zavedl školu obecnou a školu měšťanskou, učitelské ústavy pro vzdělávání učitelů škol obecných a měšťanských a inicioval vznik školních rad, místních, okresních a zemských orgánů vykonávajících nad školami bezprostřední dozor.

Obecné školy byly jednak veřejné, jednak soukromé. Veřejné byly určeny všem dětem bez rozdílu náboženského vyznání. O vyučovacím jazyku rozhodoval zemský školní úřad. Vyučovalo se zde náboženství, jazyk, počty, reálie, psaní, nauka o formách geometrických, zpěv a tělocvik. Děvčata měla být navíc vyučována ženským ručním pracím a domácímu hospodářství. Úkolem měšťanských škol bylo poskytnout dětem, které nenavštěvovaly střední školu, vyšší vzdělání, než jakého lze dosáhnout na obyčejné škole obecné. Byla také přípravkou pro učitelské a odborné školy, které nepožadovaly přípravu ze střední školy. Měšťanská škola mohla být osmiletá nebo samostatná tříletá navazující na pátý ročník obecné školy. V tříletých měšťanských školách a v posledních třech ročnících osmiletých měšťanských škol měly být děti odděleny podle pohlaví.¹⁴¹ Dělení škol na chlapecké a dívčí přetrvávalo až do poloviny 20. století. Zákon rovněž prodlužoval povinnou školní docházku o dva roky. Trvala tedy do čtrnácti let, přičemž žáci mohli vystoupit ze školy tehdy, když ovládali nejpotřebnější vědomosti předepsané na obecných školách – číst, psát a počítat. Za školní docházku dětí odpovídali rodiče nebo jejich zástupci.

Prodloužení školní docházky však nemělo dlouhou životnost. Ukončila ji novela

141 Růžena VÁŇOVÁ a kol., *Výchova a vzdělání v českých zemích IV/1. Problematika vzdělávacích institucí a školských reforem (obecné školství 1848-1939, střední školství a učitelské vzdělání 1914-1939)*, Praha 1992, s. 11.

zákona z 2. května 1883, která školní povinnost zkrátila z pěti na šest let a rovněž povolovala řadu úlev pro žáky posledních dvou ročníků. Byla omezena výuka reálií, tělocvik pro dívky byl prohlášen za nepovinný, byla zrušena interkonfesijnost školy ustanovením, že správce školy musí být téhož vyznání jako většina žáků, a proto musí mít i zvláštní zkoušku z vyučování náboženství. Zhoršilo se také postavení učitelů.¹⁴²

V jazykové otázce byl přínosným zákon z ledna 1866, týkající se rovného práva obou zemských jazyků na školách národních a středních. Čeština i němčina byly uznány jako jazyky vyučovací za rovnocenné a bylo uzákoněno, že vyučovacím jazykem ve školách bude jeden z obou jazyků, přičemž druhý zemský jazyk bude nepovinným vyučovacím jazykem.¹⁴³ Vedle německých škol tedy vznikaly i školy české.

Tereziánské reformy z roku 1775 se týkaly také středního školství. Gymnázia byla na základě návrhu piaristy Gratiana Marxe pětitřídní, tři nižší třídy byly gramatické a dvě vyšší humanitní. V roce 1805 vznikla gymnázia šestitřídní se čtyřmi třídami gramatikálními a dvěma humanitními. Pro střední školy byla zlomová reformní léta 1848-49, která v zásadě stanovila jejich organizaci. Duchovními otci reformy byli profesor filozofie Franz Exner a německý klasický filolog Hermann Bonitz. Výsledkem jejich návrhů byl tzv. *Nástin organisace gymnasií a reálek v Rakousku* schválený císařem 16. září 1849 a definitivně potvrzený roku 1854. Připojením filozofického učení bylo vytvořeno osmitřídní gymnázium.¹⁴⁴

Do středního školství dále patřila reálná gymnázia, reformní reálná gymnázia, lycea a reálky. Stejně jako gymnázia byly i reálky rozděleny na nižší (čtyřleté) a vyšší (tříleté). Vedle nich existovaly od roku 1849 podreálky, které vznikly ze čtvrtých tříd hlavních škol. Šlo o dvou- či tříleté ústavy pro přípravu chlapců k řemeslnickým, hospodářským a obchodním povoláním, které zůstávaly spojeny se školou hlavní.

Reálná gymnázia nebo také nižší gymnázia (osmitřídní), mající spojit klasická gymnázia s reálkami, připravovala studenty pro studium na vyšším ústavu a na školách vysokých a zároveň mohla žáky připravit pro vyšší reálky a techniky. První takové zařízení vzniklo roku 1862 v Táboře.¹⁴⁵ Po roce 1918 byla v tyto ústavy přeměněna většina reálek.

Vývoj středního školství završila roku 1908 tzv. *Marchetova reforma*,

142 Otakar KÁDNER, *Vývoj*, s. 124.

143 Růžena VÁŇOVÁ a kol., *Výchova*, s. 7.

144 Jan ŠAFRÁNEK, *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů II*, Praha 1918, s. 52.

145 Otakar KÁDNER, *Vývoj*, s. 266.

kteřá rozšířila střední školství o vyšší reálné gymnázium a reformní reálné gymnázium, kde se nižší ročníky shodovaly s osnovami reálek, vyšší ročníky měly vlastní osnovu a od páté třídy se vyučovala latina.

Volba školy a s tím spjaté budoucí uplatnění a povolání dítěte záviselo na rodičích, na jejich sociálním postavení a finančních možnostech. Synové často přebírali povolání svých otců a pokračovali tak v rodinné tradici. Chlapci z chudých rodin se nejčastěji vyučili nějakému řemeslu, ale i to s sebou neslo jisté finanční náklady. Velmi oblíbenými se staly nedělní řemeslnické školy, později školy pokračovací, zřizované Jednotou ku povzbuzení průmyslu v Čechách, kde se učilo vedle předmětů literních i předmětům odborným.¹⁴⁶ Na stupni obecných a středních škol vznikla řada vzdělávacích ústavů, připravujících své žáky prakticky a odborně na určité zaměstnání. Všeobecný rozvoj těchto odborných škol nastal od poloviny 19. století a jsou rozlišovány na školy hospodářské, průmyslové, obchodní a umělecké.

5. 3. Dívčí vzdělání

Dívčí vzdělání bylo omezováno buď na výchovu dívky v dobrou hospodyně, která je zasvěcená do všech tajů domácnosti, vaření a ručních prací (v tomto případě byla největší učitelkou matka, která předávala své zkušenosti) nebo na osvojení si základní gramotnosti v podobě čtení, psaní a počítání. S dívčím vzděláním počítal již *Schulpatent* z roku 1775, kdy byl vypracován učební plán pro dívčí školy a počítalo se též s postupným odstraněním rozdílů ve školní výchově chlapců a dívek. Zpočátku však dívky hlavní školy nenavštěvovaly, vzdělávaly se nejčastěji doma, což platilo pro střední a vyšší vrstvy. Docházka do veřejné školy byla dlouho považována za vhodnou pouze pro ty chudší, to platilo všeobecně, nejen pro dívčí vzdělání. Poté mohla děvčata pokračovat ve vzdělání v klášterní škole (opět platí pro nejvyšší vrstvy, zvláště pro šlechtu), častěji navštěvovala některý ze soukromých vzdělávacích ústavů.¹⁴⁷ K jistému zlepšení dívčího vzdělání došlo právě kolem poloviny 19. století, kdy si druhá generace českých obrozenců uvědomila, že žena jako vychovatelka nové generace Čechů, „musí ovládat dobře češtinu, musí mít nezbytné

146 Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství*, s. 243.

147 Například Budeč Karla Slavoje Amerlinga, ústav pro dívky Bohuslavy Rajske či Honoraty Zapové, později soukromá dívčí škola manželů Svobodových či vzdělávací ústav manželů Tesařových. K tomuto tématu blíže Milena LENDEROVÁ, *K hříchu*, s. 39-69.

znalosti reálií, znát trochu zeměpisu, trochu historie, vyznat se v botanice a zoologii.”¹⁴⁸

Pokud dívka veřejnou hlavní školu navštěvovala, končila její docházka zpravidla po druhé třídě, třetí a čtvrtá třída byla určena jen pro chlapce. Dívky tedy odcházely ze školy ve dvanácti letech a do patnácti let ještě měly navštěvovat nedělní opakovací kurzy. Od poloviny 19. století bylo základní dívčí vzdělání odděleno od chlapeckého a přibývalo samostatných veřejných dívčích škol, které byly často svěřovány do péče některé z ženských kongregací, tzv. školských sester. Nejznámější z nich byla kongregace školských sester de Notre Dame, kterou do českých zemí přivedl českobudějovický biskup Jan Valerián Jirsík roku 1854.

Od šedesátých let vznikaly vyšší dívčí školy, které měly za úkol doplnit a rozšířit vzdělání získané z obecné školy a připravit dívky pro rodinný a občanský život. První školu tohoto druhu najdeme v Písku (1860), poté v Praze (1863), později také v Brně, Hradci Králové, Českých Budějovicích, Táboře, Plzni a Chrudimi. Většinou byly určeny pro dívky z lepších rodin, jejich absolventky však neměly právo studovat na univerzitě.

Vedle vyšších dívčích škol měly dívky možnost navštěvovat i dívčí gymnázia, která přebírala osnovy gymnázií chlapeckých. Významné bylo gymnázium Minerva v Praze, nejprve soukromé a od roku 1907 s možností skládat maturitní zkoušku. Změna nastala až v prosinci 1900, kdy bylo vybudováno dívčí střední školství samostatné a nezávislé na školách chlapeckých. Vycházelo z organizačního statutu šestitřídních dívčích lyceí. Měly je zakládat obce nebo soukromé korporace, stát poskytoval finanční podporu a uplatňoval na nich pedagogický dozor. Lycea měla poskytovat nejen přípravu pro vyšší ženské studium, ale umožňovat i všeobecné vzdělání. Na šestou třídu mohly ještě navazovat odborné kurzy různé povahy. Pokud jde o skladbu předmětů, vyučovaly se zde moderní jazyky a jazyk mateřský, náboženství, zeměpis, dějepis, matematika, přírodní vědy, kreslení a rýsování, krasopis. Mezi nepovinné předměty patřily zpěv, tělocvik, ženské ruční práce, těsnopis, nauka o domácím hospodářství a latina. Studium bylo uzavřeno maturitou, která opravňovala ke studiu na univerzitě, k učitelství na obecných a měšťanských školách, ke studiu farmacie a ke praxi poštovní, telegrafní i telefonní.¹⁴⁹ Dívčí lycea byla v Brně a v Českých Budějovicích. K nové úpravě lyceí došlo roku 1912 – k šestému ročníku mohl přistoupit ročník sedmý a látka byla rozvržena co možná ve shodě s novou osnovou reálek a reálných gymnázií. Dívčí lycea byla zrušena v roce 1922.

148 Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství*, s. 191.

149 Otakar KÁDNER, *Vývoj*, s. 285.

Již zmíněná Hasnerova reforma pozitivně ovlivnila středoškolské vzdělání žen, neboť umožnila založení veřejného dívčího učitelského ústavu v Praze (1870) končícího maturitou.

5. 4. Opatrovny a školy v Českých Budějovicích

Důležitou roli při zakládání opatroven a škol v Českých Budějovicích ve druhé polovině 19. století hrály národnostní poměry. České a německé obyvatelstvo ve městě spolu žilo poměrně pokojně. Většina středních vrstev, majících ve městě značný vliv, se hlásila k Němcům, kteří vůči česky mluvící skupině nebyli nikterak zaujati. Důkazem toho bylo několikeré zvolení českého obchodníka Františka Josefa Klavíka budějovickým starostou. Změny nastaly v roce 1865, kdy byl starostou zvolen Němec Eduard Claudi (velkostatkář v Poříčí a přednosta Městské spořitelny v Českých Budějovicích) a v městské radě nezasedl ani jeden Čech. Důsledkem toho vzniklo ve městě národnostní napětí a také vzájemné soupeření, které mělo za následek, že budějovičtí Češi se snažili omezovat německý vliv zakládáním nejrůznějších spolků a sdružení. Své aktivity zaměřovali na kulturní a společenský život, na školství a na další veřejnou činnost. Jejich centrem se stala Beseda českobudějovická.

Od roku 1870 se mluvčím budějovických Čechů stal August Zátka¹⁵⁰ a v té době došlo ke změně poměru mezi oběma národnostmi ve prospěch Čechů.¹⁵¹ Pozornost se nyní zaměřila zejména na školství. Budování českých škol mohlo napomoci snižování německého vlivu a také bránit dalšímu poněmčování obyvatel. Z podnětu Augusta Zátky byl roku 1872 založen spolek určený k podpoře českého školství v Českých Budějovicích, Matice školská. Její členové byli nespokojeni s rušením vyučování v českém jazyce na obecných školách a rozhodli se vybudovat vlastní školy s kvalitní výukou v češtině. Posláním bylo zřizovat a podporovat obecné školy, měšťanské a reálné školy a rovněž opatrovny. Zasluhou Matice byla 1. října 1873

150 August Zátka (1847-1935), český politik, mluvčí budějovických Čechů, syn podnikatele a politika Hynka Zátky. V Českých Budějovicích provozoval samostatnou advokátní praxi. Během 1. poloviny 70. let 19. století začal pracovat ve výboru Besedy českobudějovické, Měšťanského pivovaru a Záložny českobudějovické. Činně se podílel na založení Českého politického spolku a Matice školské. Od roku 1878 až do první světové války byl poslancem českého zemského sněmu. Byl předsedou řady spolků a stál u zrodu Národní jednoty pošumavské, Besedy řemeslnicko-živnostenské a Besedy lidu. Vypracoval návrh národnostní dohody mezi Čechy a Němci, která vešla do povědomí veřejnosti jako Českobudějovický pakt; *Encyklopedie*, s. 633-634.

151 Tamtéž, s. 93.

otevřena čtyřtřídní obecná chlapecká škola. „O dívky postaráno bylo čtyřtřídní soukromou školou českou kongregace školských sester, založenou roku 1872 k podnětu vlasteneckého biskupa Jirsíka.“¹⁵² V roce 1884 zřídil spolek nižší reálnou školu, 1903 hudební školu a 1905 český učitelský ústav, v letech 1882-1918 vzniklo devět opatroven.

V osmdesátých letech 19. století začaly vedle Matice školské působit další české spolky, orientující se na školství, Učitelská jednota Komenský (1882) a dámský spolek Ludmila¹⁵³ (1885), za jehož vznikem stál opět August Zátka. Spolek Ludmila se zasloužil o založení české pokračovací školy pro dívky, „v níž by se děvčata rodičů českých řečí mateřskou prakticky vzdělávala a pro život připravovala.“¹⁵⁴ Pokračovací škola byla otevřena 20. března 1887. Stalo se tak bez povolení zemské školní rady, která již dva roky otálela se schválením učebních osnov. Úředně potvrzena byla škola v březnu 1889. Dosavadní vyučovací systém však nevyhovoval, protože bylo zapotřebí, aby pokračovací škola navazovala na osnovy měšťanské dívčí školy. Pokračovací škola byla tedy přeměněna na dvouletou vyšší pokračovací školu. Po roce 1903, kdy vzniklo také lyceum, změnila název na pokračovací a průmyslovou školu pro dívky a její osnova byla rozšířena o obchodní nauky a o předměty všeobecně vzdělávací. V dalších letech přibýly kurzy šití, žehlení a vyšívání.¹⁵⁵ Dalším mezníkem v dějinách školy byl rok 1909 – název se změnil na ženskou průmyslovou školu a škola získala právo veřejnosti a také živnostenské oprávnění. Dívky tak měly možnost získat nejen vzdělání, ale i praktické povolání. Výuka se rozšířila o znalosti kuchařské a hospodyňské. Škola společně s lyceem a dívčím penzionátem „Jihočeská Vesna“ sídlila na Husově třídě. Průmyslovou školu navštěvovala také Růžena Schwarzová, která, jak už bylo zmíněno, měla o svém vzdělání odlišné představy. Učila se zde vařit a šít. Dívky se v Českých Budějovicích mohly vzdělávat na vlastních školách národních, odborných, na lyceích i učitelských ústavech.

V budějovickém školství byly činné také ženské kongregace. Šlo o Kongregaci

152 František HROMADA, *Dvacet let zápasu o školství české. Paměti Matice školské v Českých Budějovicích*, České Budějovice 1893, s. 4.

153 Dámský spolek Ludmila byl založen na jaře roku 1885, v jeho čele stála choť Augusta Zátky Jana Zátková. Její muž jí byl rádcem ve věcech vedení spolku a spolkových záležitostech. Spolek se zaměřoval především na charitativní a kulturní úkoly – pořádal vánoční nadílky chudým dětem, pomáhal při matičních slavnostech, při sokolských podnicích, při pracích pro Národní jednotu pošumavskou, pro Okresní péči o mládež aj. Vedle toho spolek, pořádal i věnečky, taneční zábavy a plesy, čajové večírky, divadelní představení či literární přednášky; *Dámský spolek Ludmila v Českých Budějovicích. Sborník vzpomínek (50)*, České Budějovice 1936, s. 10-11.

154 Tamtéž, s. 21.

155 Tamtéž, s. 21-23.

Milosrdných sester svatého Karla Boromejského, Kongregaci Školských sester de Notre Dame a Kongregaci Sester Nejsvětější Svátosti¹⁵⁶, která vznikla přímo ve městě roku 1887. Prvně zmíněná kongregace spravovala vlastní areál vybudovaný v ulici Karla IV, jehož součástí byl kostel Svaté Rodiny, sirotčinec a smíšená obecná i měšťanská škola. Školské sestry de Notre Dame působily v Českých Budějovicích od roku 1871, kdy je sem povolal Jan Valerián Jirsík¹⁵⁷ a pověřil je vedením již zmíněné první české dívčí obecné školy ve městě, vedle které zde provozovaly i šicí školu. Obě se nacházely se v domě U Svatého Josefa v ulici Na Sadech. V 80. letech zde otevřely opatrovnu (1886), dívčí penzionát a na počátku 20. století ještě měšťanskou dívčí školu a ženský učitelský ústav. Jejich činnost se zaměřovala na výchovu a vzdělání dívek a na péči o zdravotně postižené děti.¹⁵⁸

První školní zážitky Růženy Schwarzové nejsou spjaty s Českými Budějovicemi, ale s dnešní Novou Kdyní na Šumavě. V Kdyni, kam se rodina přestěhovala z Písku v důsledku otcova povýšení, začala sotva pětiletá chodit do první třídy obecné školy. Bylo to z toho důvodu, že její sestra Mařenka zde chodila do druhé třídy a rodiče si s Růženou, která zůstala doma sama, nevěděli rady. Škola byla společná pro chlapce i dívky. Jako šestiletá postoupila Růžena Schwarzová ve Kdyni do druhé třídy, do které však chodila jen několik týdnů a následovalo nové stěhování do Českých Budějovic. Zde navštěvovala dívčí školu v Jírovcově ulici. Na ni nemá nejlepší vzpomínky – chodily sem děti z nejrůznějších vrstev. „*Také škola, kam jsem chodila do druhé třídy se mi nelíbila, byla to veliká, ponurá, oprýskaná budova a také moje spolužačky se mi nelíbily. Byly to děti ze všech společenských vrstev. Bývaly rozcuchané, špinavé, drsné, dokonce jedna z nich kradla. Jen Štěrbíková, dcerka stavitele, se mi líbila, byla vždycky čistá a uhlazená jako vlašťovička.*”¹⁵⁹ Ani v této škole nezůstala Růžena dlouho. Snad proto, že si odtud přinesla vši, nebo aby její divokou povahu zkrotily jeptišky, dala

156 Ke Kongregaci Školských sester de Notre Dame blíže Dana JAKŠIČOVÁ, „*Vezmi dítě a vychovej mi je!*” *Učitelská a výchovná činnost Kongregace Školských sester de Notre Dame v Českých Budějovicích v letech 1871-1950*, Diplomová práce, Historický ústav Jihočeské univerzity, České Budějovice 2003. Ke Kongregaci Sester Nejsvětější Svátosti blíže Miluše MARŠÁKOVÁ, *Kongregace Sester Nejsvětější Svátosti v Českých Budějovicích*, Diplomová práce, Historický ústav Jihočeské univerzity, České Budějovice 2002.

157 Jan Valerián Jirsík (1798-1883), čtvrtý českobudějovický biskup (1851-1883), zabýval se také politickou, školstvím a charitativní činností. V letech 1861-1874 se z titulu svého biskupského úřadu zúčastňoval práce českého zemského sněmu jako jeho nevolený člen, od roku 1861 byl poslancem říšské rady ve Vídni. Jeho největší zásluhou v oblasti školství bylo založení českého gymnázia v Českých Budějovicích 1868. V roce 1871 založil diecézní ústav hluchoněmých jehož vedení pověřil řeholnici z Kongregace Školských sester de Notre Dame; *Encyklopedie*, s. 203-204.

158 Tamtéž, s. 238-239.

159 Růžena SCHWARZOVÁ, *V září*, V, s. 5.

ji matka zapsat do klášterní školy s právem veřejnosti. Jednalo se o školu v domě U Svatého Josefa pod vedením školských sester de Notre Dame. „Školní třídy byly v nové pěkné budově, postavené na klášterním dvoře vedle kaple, byly vzdušné a světlé a vlídné jeptišky uměly dobře zacházet s dětmi.“¹⁶⁰ Nejraději ze všech předmětů měla zpěv, naopak největším utrpením byly ruční práce.

Po ukončení třetí měšťanky v klášterní škole U Svatého Josefa začala chodit do sirotčince – soukromé klášterní školy – pod vedením Milosrdných sester svatého Karla Boromejského, aby se zde naučila německy. Chodila sem ráda a přestože šlo o německou školu, nesetkala se zde s žádnými národnostními problémy.

O dalším studiu Růženy Schwarzové víme pouze to, že byla studentkou českobudějovického českého lycea. Ve městě se nacházela lycea dvě – německé a české. S otevřením českého lycea v roce 1903, které bylo zároveň prvním v Čechách, je spojeno jméno dámského spolku Ludmila a rovněž August Zátka. Lyceum zpočátku sídlilo ve staré „Englovně“ na Pražské silnici a mělo čtyři třídy. V roce 1904 byly otevřeny další dvě třídy a ústav tak měl v roce 1906 všech šest lycejních tříd. V témže roce se škola přestěhovala do nově školní budovy na rohu Husovy třídy.¹⁶¹ Německé lyceum vzniklo reorganizací Německé dívčí pokračovací školy a odborného kupeckého kurzu pro dívky v letech 1906-1907.¹⁶²

Školní potřeby chodila nakupovat s maminkou vždy před zahájením školního roku. „Milovali jsme jako všechny děti nové lesklé penály, kovově modrá, stříbrná a zlatá péra, tužky černé i barevné, měkké vonné gumy se slonem. Kupovali jsme vždycky jen značku Národní podnik a bojkotovali jsme německého Hardmutha.“¹⁶³ Nákup nových školních knih měl na starosti tatínek.

160 Tamtéž, X, s. 1.

161 *Dámský spolek*, s. 15-16.

162 *Encyklopedie*, s. 146.

163 Růžena SCHWARZOVÁ, *V září*, XXXIX, s. 1.

6. Volný čas

Vznik volného času umožnila průmyslová revoluce. V továrnách se postupně vytvářela pracovní doba a s ní se den začal dělit na dobu v práci a na dobu doma. V průběhu 19. století se pracovní doba zkracovala a tím se zvětšoval prostor pro jiné aktivity, než byly návštěvy kostela, účast na náboženských slavnostech nebo církevních svátcích.¹⁶⁴ Záleželo na každém jedinci, jak se svým volným časem naložil. Část svého volného času trávili lidé doma a věnovali ho například potřebným domácím pracím (hodně dělníků mělo své zahrady nebo malá políčka). Část času mohla být naopak využita ke sportu, ke členství v nějakém spolku, k návštěvě divadla, biografu, k četbě a poslechu hudby, možností bylo dostatek.

6. 1. Spolky

Spolky v 19. století byly jednou z možností, jak zasahovat do chodu veřejných věcí. Příslušností k určitému spolku byly vyjadřovány postoje a názory. Každý jeho člen se tak do značné míry veřejně ztotožňoval se spolkovými záměry a cíly. Spolky umožňovaly realizovat zájmy a záliby, sloužily také k veřejnému a politickému působení a zprostředkovávaly potřebnou sociální pomoc.

„První všeobecnou zákonnou normou, která se v habsburské říši této oblasti dotkla, byl zákon č. 253 ř. z. z 26. listopadu 1852. Jím byla, stručně řečeno, spolková agenda vyjmuta z osobního rozhodování panovníka a předána do všeobecných kompetencí ministerstva vnitra. Jeho ustanovení byla změněna po vydání tzv. prosincové ústavy z roku 1867, kterou byl teprve vytvořen poměrně stabilní prostor pro široké občanské aktivity.“¹⁶⁵ Občané získali právo shromažďovat se a vytvářet spolky. Vedle ministerstva vnitra dohlížela na spolkovou činnost místodržitelství jednotlivých zemí a okresní hejtmánství, kterým byly předkládány stanovy spolků, shrnující jejich cíle a programy. Rovněž sem byly nahlašovány osoby za činnost spolku odpovědné. Pokud stanovy nebyly do čtyř týdnů příslušným úřadem zakázány, považoval se spolek za povolený. V případě zamítnutí bylo možné obrátit se na ministerstvo vnitra. Tato pravidla, s jistými změnami, uplatňovala později nově

164 Milena LENDEROVÁ – Marie MACKOVÁ – Tomáš JIRÁNEK, *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století II. Život všední i sváteční*, Pardubice 2004, s. 85.

165 Tamtéž, s. 109-110.

vzniklá Československá republika.

Zpočátku vznikaly spolky převážně jen ve větších městech a soustřeďovaly se na menší okruh lidí. Postupně se spolková činnost rozšířila na venkov a do menších měst, s tím souviselo i rozšíření zájmu o spolky mezi nejširší vrstvy obyvatelstva. Začala se utvářet organizace spolků na úrovni měst, krajů, jednotlivých zemí. Zaměření spolků a jejich aktivity byly velmi pestré. Mohly mít ekonomický, sociální, charitativní či kulturní význam. Šlo například o spolky hospodářské, podpůrné, vzdělávací, profesní, zábavní a o spolky, které vznikaly za konkrétním účelem (budování pomníků, potřebných zařízení apod.). Mezi spolky bývaly řazeny i politické strany. Součástí spolkové činnosti bylo pořádání bálů, koncertů, dobročinných akcí nebo výletů.

Skladba budějovických spolků byla rozmanitá – od kulturně-politických přes tělovýchovné až po stavovské. Jednalo se o spolky české, německé, konfesijní a židovské.¹⁶⁶ České spolky hrály významnou roli v soupeření české a německé národnosti ve městě. Jejich zakládání bylo důležité pro organizování a posílení českého živlu. O některých spolcích v Českých Budějovicích jsme se zmínili v kapitole věnované výchově a školství. Byl to spolek Matice školské, Učitelská jednota Komenský a Dámský spolek Ludmila, orientující se na vzdělání. My se omezíme pouze na spolky dva – Besedu českobudějovickou a na Sokol, neboť o ostatních se Růžena Schwarzová nezmiňuje.

6. 1. 1. Beseda českobudějovická

Byla založena roku 1862 jako „český kulturně osvětový a politický spolek, jehož základní úkol spočíval v politickém, kulturními hospodářským povznesení českého obyvatelstva ve městě.“¹⁶⁷ V jeho čele stál Vendelín Grünwald a po jeho odchodu roku 1883 August Zátka. Roku 1870 vznikla podle projektu Karla Schmidta spolková budova se jménem Beseda. „Českobudějovičtí Češi tvořili za mého dětství a mládí jednu velkou rodinu. Jejich středisko, útočiště a domov byla Beseda, pěkný dvoupatrový dům v Sadové třídě, nad jehož portálem visel český lev s korunou a kde zářila slova Beseda. V přízemí byla restaurace, čítárna, místnosti spolkové, nahoře byl velký sál, kde se odehrávaly koncerty, přednášky, silvestrovské zábavy, masopustní merendy, sokolské šibřinky, hlaholské večírky, taneční hodiny i velké plesy. Rok co rok bývala tu

166 Ke spolkům v Českých Budějovicích blíže *Encyklopedie*, s. 520-523.

167 Tamtéž, s. 43.

pořádána slavná Národní Beseda po pražském vzoru.”¹⁶⁸ Protějškem Besedy se stal roku 1872 Německý dům (dnešní Dům kultury Slávie), sídlo německých spolků.

Beseda měla svůj ochotnický soubor, zpěvácký a dramatický odbor a knihovnu s čítárnou. Dlouhou dobu určovala charakter života místní české společnosti. Prosazovala české kandidáty do místních úřadů, utužovala národně politické povědomí, podílela se také na přípravách významných slavností ve městě a k jejím úkolům patřila podpora nově vznikajících českých spolků. Pro hospodářské osamostatnění českých obyvatel ve městě a okolí založila Záložnu českobudějovickou. Začala vydávat první český časopis *Budivoj* a spolupracovala s Janem Valeriánem Jirsíkem při stavbě českého gymnázia. „Beseda byla bodem, kam sbíhaly se veškery nitky národního života českého tohoto města, ona byla tím generálním štábem, odkud řídili mužové nadšení a nezištní veškeren boj za práva národa našeho.”¹⁶⁹

Tatínek Růženy Schwarzové byl také členem Besedy¹⁷⁰, „účastnil se všech slavností a významných podniků v Besedě i velkých plesů. Zastupoval obvykle svého šéfa, soudního presidenta Weisse, který byl Němec a nerad se ukazoval v ryze české Besedě. Pamatuji se, jak se tatínek vypravoval na Národní Besedu, jak se šlechtil, myl a česal, jak se oblékal do fraku a bílé náprsenky, jak všecek zářil čistotou a elegancí, pamatuji se jak jsme ho okouzleně obskakovaly a obdivovaly.”¹⁷¹

Beseda byla také místem oblíbených schůzek a setkání. „Nejraději chodíval tatínek do Besedy na schůzky se svými přáteli, s advokátem drem Hromadou a Dlouhým¹⁷², s inspektorem a později ředitelem tabákové továrny Jägrem a několika jinými pány. Scházívali se ve středu a v sobotu po večeři a sedávali dole v restauraci při pivě a doutníku. Tatínek se potěšil s přáteli, vypil dvě piva, vykouřil doutník /byl svátečním kuřákem/ a v jedenáct hodin byl už doma. My jsem už obyčejně spali. Ráno jsme našli každý na svém nočním stolku indiánka se sněhem nebo veliký čokoládový bonbón s koňakovou náplní, nikdy náš předobrá tatínek na nás nezapomněl.

168 Růžena SCHWARZOVÁ, *V září*, XXXVIII., s. 1.

169 Karel FENZL, *Paměti Besedy českobudějovické 1902 až 1912*, České Budějovice 1913, s. 7.

170 Václav Schwarz byl členem výboru Besedy v letech 1889-1893. Tuto informaci uvádějí tyto publikace: Vojtěch Jaroslav PUČERNA, *Paměti Besedy česko-budějovické 1862-1902*, České Budějovice 1903, s. 82; Rudolf STRNAD, *75 let českobudějovické Besedy 1862-1937*, České Budějovice 1937, s. 19. K Besedě českobudějovické dále: Josef KUBIŠTA, *Paměti Besedy č.-budějovické od r. 1862-1887*, České Budějovice 1888; Karel FENZL, *Beseda č.-budějovická v letech 1913-1922. K šedesátiletému trvání*, České Budějovice 1923; TÝŽ, *Beseda českobudějovická v letech 1923-1932. K sedmdesátiletému trvání*, České Budějovice 1933.

171 Růžena SCHWARZOVÁ, *V září*, XXXVIII., s. 2.

172 Šlo o Dr. Františka Dlouhého, českobudějovického advokáta, a Dr. Františka Hromadu, tajemníka obchodní komory v Českých Budějovicích.

*Ty dobroty v Besedě prodávala stará žena, které páni říkali „sladká bába”.*¹⁷³

6. 1. 2. Sokol¹⁷⁴

Do Českých Budějovic se dostal Sokol v roce 1869 díky advokátu Antonínu Špinarovi. Ten své sokolské záměry vyložil v Besedě, navrhl osnovu stanov a ty byly předány úřadům ke schválení. První valná hromada se konala 29. srpna 1869 v již zmíněné Besedě a starostou byl zvolen JUDr. Adolf Jungmann.¹⁷⁵ Sokol nejprve působil v pronajatých prostorách tzv. Haasenburgu a následujícího roku bylo zřízeno letní cvičiště v zahradě Besedy, kde byla postavena i provizorní dřevěná tělocvična. Zdejší Sokol vedle cvičení a turistiky provozoval i vzdělávací činnost, ochotnické divadlo a společenské zábavy. „Odbor vzdělávací staral se pečlivě o duševní a mravní výchovu členstva. Pořádal přednášky, besedy pro ženy a dívky, vycházky, návštěvy výstav a odebíral knihy a časopisy sokolské.”¹⁷⁶ Přednášek se účastnili členové, dorost, ženský odbor i široká veřejnost. Jejich tématem byly zdravotní věda, historie, sokolská výchova.

V osmdesátých letech byla založena jihočeská Sokolská župa Žižkova, jejíž první slet se konal v srpnu 1885 v Českých Budějovicích. Pro svou přílišnou velikost byla župa v roce 1890 rozdělena a České Budějovice se staly centrem nově vzniklé Husovy župy. V polovině devadesátých let nastaly v českobudějovické župě rozpory sociálního a stavovského charakteru. Část nespokojených členů odešla a 13. června 1894 založila novou jednotu Sokol Tyrš.¹⁷⁷ Počátkem 20. století byla přejmenována na Sokol II., sídlila na Lineckém předměstí a až do roku 1907, kdy zakoupila dům s hostincem U Kotvy, cvičila v tělocvičně matiční školy.

4. března 1900 založil Sokol I.¹⁷⁸ ženský tělocvičný odbor, jehož starostkou se stala Matylda Příhodová. Cvičilo se v pondělí a ve čtvrtek za vedení sestry náčelnice a dvou bratrů. První veřejné vystoupení ženského odboru se uskutečnilo až ve druhém roce činnosti ve velkém sále Besedy.¹⁷⁹ „Z úvahy, že hmotný nedostatek brání mnohým

173 Růžena SCHWARZOVÁ, *V září*, XXXVIII., s. 3.

174 Česká tělovýchovná organizace založená roku 1862 Miroslavem Tyršem a Jindřichem Fügnerem za spolupráce bratří Grégrů; Václav PACINA, *Sport v království českém*, Praha 1986, s. 12.

175 *Památník Sokola č.-budějovického vydaný na oslavu čtyřicetiletého trvání a činnosti (1869-1909)*, České Budějovice 1909, s. 8.

176 *Památník*, s. 33.

177 *Pamětní list tělocvičné jednoty Sokol II. v Českých Budějovicích. Vydáno k sletu sokolské župy Husovy v Českých Budějovicích v roce 1927*, České Budějovice 1927, s. 7.

178 V souvislosti se vznikem Sokola II. přijala původní jednota sokolská v Českých Budějovicích název Sokol I; *Encyklopedie*, s. 514.

179 Anna KOLLEROVÁ-ŽLÁBKOVÁ, *K třicetileté činnosti ženské tělocvičné jednoty Sokol I.*

ženám další vzdělání se, rozhodl se ženský odbor pořádati bezplatné lidové besedy s přednáškami, čísly zpěvnými, hudbou, recitacemi i divadlem. Měl tu též na mysli tříbení uměleckého vkusu a rovněž pěstování styků společenských a výchovu k sokolské demokratičnosti.¹⁸⁰ První beseda se uskutečnila 17. prosince 1905, celkem jich bylo dvanáct. Ženský odbor se také účastnil matičních slavností, díky kterým získával prostředky pro podporu českého školství. Jeho další činností bylo pořádání bezplatných poučných besídek pro děti od 8 do 14 let, které se konaly vždy ve středu od 3 do 5 hodin odpoledne. Vedla je dr. Alice Masaryková, tehdejší profesorka na dívčím lyceu, za pomoci jeho absolventek. Jejich součástí bylo předčítání, vypravování a volná zábava jako zpěv a hry.¹⁸¹

Růžena začala chodit do Sokola v osmi letech. Sokolský dorost založil doktor Hezký. Nejprve začínal jen s jedním družstvem, s přibývajícím zájmem vznikla čtyři družstva. „Cvičily jsme dvakrát týdně hodinu, od pěti do šesti odpoledne ve staré sokolovně, postavené vzadu v besední zahradě.“¹⁸² Nejprve byly jejich cvičitelkami ženy, pak přišel muž. „Cvičil nás přísně a pádně jako velké chlapce Sokoly. Pět minut prostných, deset minut náradí, pak kolovadla nebo šplhání, stále zněly sále jeho energické úsečné povely. Toužily jsme cvičit co nejlépe, toužily jsme se mu zalíbit, byly bychom pro něj skočily do ohně. Předháněly jsem se v odvážných skocích přes napjatý provaz, v přemetech na bradlech a na koni, jen abychom slyšely jeho úsečné a vyznamenávající: Dobře.“¹⁸³

6. 2. Sport

Konec 19. století je důležitý pro celosvětový rozvoj sportu. Jeho historie je však podstatně delší. V Ottově slovníku naučném se dočteme, že sport „značí po výtce nezištnou zábavu spojenou s vynikajícím nějakým cvikem tělesným a provozovanou většinou pod širým nebe, jako jsou jízda na koni a na kole, automobilismus, lov a různé jeho druhy, plavání, veslování yachting, tělocvik v širším slova smysle, šermířství, bruslení, jízda na lyžích a na sánkách, hry míčem, střelba, turistika horská a pod.“¹⁸⁴

v *Českých Budějovicích*, České Budějovice 1930, s. 3.

180 Tamtéž, s. 4.

181 Tamtéž, s. 6.

182 Růžena SCHWARZOVÁ, *V záři*, XXXVI, s. 1.

183 Tamtéž, s. 2.

184 *Ottův slovní naučný* XXIII., Praha 1905, s. 908.

Typická pro sport je jistá ctižádost, která člověka vybízí k co nejlepším výsledkům a tím podněcuje vznik nejrůznějších soutěží, závodů, kde si jedinci mohou poměřit své síly. Sport byl řízen organizačně, čemuž nasvědčuje velké množství spolků. Představoval také příležitost ke sdružování lidí, kteří sport prováděli buď aktivně nebo byli jen pasivními diváky a fanoušky.

Ke sportování můžeme řadit i pěší výlety a vycházky pořádané do okolí města, které vedly ke vzniku české turistiky. Byly společenskou akcí, jež mohla vyjadřovat vlastenecký postoj (např. výlety na památná místa) a jež byla také skvělou příležitostí navázat nové kontakty či upevnit stará přátelství.¹⁸⁵ Turistika podnítila vznik nových restauračních zařízení v okolí oblíbených tras, ubytoven, rozhleden či nových značených cest.

Výlety a vycházky byly velmi oblíbeny v rodině Schwarzových, hlavně u dětí. „*Od časného jara až do pozdního podzimu chodili a jezdili jsme na výlety. Ve středu a v sobotu jen na kratší odpolední procházky, o nedělích a svátcích jsme vyjížděli z města na celý den. Jak radostně jsme tehdy časné ráno vstávali, ačkoli jsme jindy naříkali, když nás maminka budila do školy. Hlídali jsme teploměr jako v čase zimních radostí, co jsem se nastarali, nepřijde-li bouřka. S netrpělivostí jsem čekali, až se večer objeví na věži prapor. Bude bílý? Bude červený? Červený značil bouřku, modrý déšť, bílý krásné, jasné počasí. Toto jednoduché signalizování se však vždy neosvědčilo.*”¹⁸⁶ Schwarzovi většinou nejezdili na výlety sami, ale vždy s některou spřátelenou rodinu a jejich dětmi. Jaké byly cíle jejich cest? Pokud nebylo jisté počasí, jezdívali na Hlubokou. Mezi dětmi byly nejvíce oblíbené májové nebo červenové výlety na Klet'. „*Jeli jsem několik stanic vlakem železnickou tratí do Adolfova, prošli jsme Holubovem a Krasetínem, malebnou vesničkou pod Kletí a odtud jsme čarokrásným zaroseným ránem stoupali pohodlnými serpentinami pomalu na Klet'.*”¹⁸⁷ Výlety mohly být dobrou příležitostí k většímu spřátelení dětí a rodičů. Přece jen nabízely jistou volnost, bezstarostnost, člověk mohl na chvíli opustit své starosti a užívat si klid a pohled na krajinu. Rodiče se pak mohli lehce nechat strhnout radostnou dětskou náladou a připojit se k jejich hrám. Také o tom vypovídají vzpomínky Růženy Schwarzové.

185 Milena LENDEROVÁ – Marie MACKOVÁ – Tomáš JIRÁNEK, *Dějiny*, s. 126.

186 Růžena SCHWARZOVÁ, *V září*, XXXV, s. 1.

187 Tamtéž.

6. 2. 1. Bruslení

Bruslení vzniklo z praktických potřeb. Člověk se od pradávna potřeboval nějakým způsobem po ledě. Nejprve k tomuto pohybu sloužily zvířecí kosti – vypovídají o tom archeologické nálezy již ze starší doby kamenné. Do kostí byly provrtány otvory. Těmi se protahovaly kožené řemeny, kterými byly kosti připevněny k noze. Od 13. století se setkáváme s novým typem bruslí. Jsou zhotoveny ze dřeva, k němuž bylo připevněno železné ostří.¹⁸⁸ Ve druhé polovině 19. století se do Evropy rozšířil z Ameriky nový typ bruslí. Byly vyrobeny z oceli a připevňovaly se přímo k podrážce bot.

Brusle byly nejen „dopravním“ prostředkem, ale v hojné míře byly využívány k dětským hrám. Postupně se bruslení s velkou oblibou oddávaly nejširší vrstvy obyvatelstva. V zimě to byla jedna z možností společenské zábavy. Dala se při něm navázat i nová známost, či sloužilo jen k bezvýznamnému flirtu. Růžena Schwarzová o atmosféře na kluzišti píše: *„Bíločervené prapory vesele vlály nad dřevěnou ohřívárnou a do červena rozpálenými bubínkovými kamny, s černými loužemi roztáleného sněhu na podlaze, s pošťuchujícími se zmrzlými kluky, dýchajícími si na ruce, se slečnami, jimž klečící páni připevňovali brusle otáčecími olověnými kličkami. Chodili jsme se zkrhlí ohřát a pekli jsme si na bubínku lesklé, praskající kaštiny. V neděli dopoledne hrávala na kluzišti vojenská hudba. Oba mosty i nábřeží bylo přeplněno přihlížejícími lidmi. Jak kouzelně zněl v tom bílém jiskření valčík z Hoffmannových povídek, jak se to při něm jezdilo, kroužilo a tančilo s přítelkyněmi nebo s krasobruslařem kamarádem.“*¹⁸⁹

V Českých Budějovicích se bruslilo u Dlouhého mostu (na slepém rameni Vltavy bylo zřízeno primitivní kluziště s nepolévaným hrbolatým ledem) a na sokolském kluzišti na Malši. Na slepém rameni se bruslaři většinou začínali učit a na sokolském kluzišti pak mohli své bruslařské umění předvádět. Naučit se bruslit však nemuselo být pro všechny snadnou záležitostí. Růžena Schwarzová popisuje, jaká zažívala muka ve svých bruslařských počátcích. Používala dokonce židli, které se na ledu přidržovala, ale ani to mnohdy nepomáhalo. *„Ale přece přišel den, kdy jsem stála bezpečně na bruslích, kdy nohy se už hloupě nerozjížděly a kdy se mi dokonce dařily první polokruhy. Modřiny zbledly, otlučená kolena se zahojila a my jsme jednoho časného odpoledně vtrhli s bruslemi na řemínku na "opravdické" kluziště velkých mezi dvěma*

188 Věra OLIVOVÁ, *Odvěké kouzlo sportu*, Praha 1989, s. 51-52.

189 Růžena SCHWARZOVÁ, *V září*, XXX, s. 5.

mosty, přepínajícími Malši. Ach, jak se to jezdilo na skvělém, hladkém, pilně v noci polévaném ledě!"¹⁹⁰ Odpoledne bývaly na kluzišti jen děti, ale jakmile uhodila pátá hodina, rozsvítilo se kluziště obloukovými lampami a přicházeli sem úředníci, profesoři, obchodníci a „velké“ slečny. Děti jezdily na bruslích, které se k botám buď přišroubovávaly pomocí olověných klíčků nebo přichycovali pomocí řemínků, které často praskaly. Růžena Schwarzová uvádí, že pokud měl někdo problémy s přiděláním bruslí, mohl požádat o pomoc muže, jejichž úkolem bylo tuto službu za určitý poplatek poskytnout. Větší děti už vlastnily boty s připevněnými lesklými bruslemi, takže jim všechny starosti odpadly. Vstupné na kluziště prý bylo pro děti pět krejcarů a pro dospělé šesták. Zájemci si mohli pořídit i předplatné bloky, ale to se jim nemuselo úplně vyplatit.¹⁹¹

6. 2. 2. Plavání

Plavání, stejně jako bruslení, má dlouhou tradici. Setkáváme se s ním ve starověkém Egyptě, v Řecku (patřilo zde k základním znakům obecného vzdělání) a Římě, kde bylo oceňováno především ve vojenství. John Locke a Jean Jacques Rousseau ho doporučovali jako vhodnou formu fyzické výchovy mladých generací.¹⁹² V průběhu 19. století se znalost plavání postupně rozšiřovala po celé Evropě a začala pronikat do všech sociálních vrstev především prostřednictvím škol, všeobecného vojenského výcviku a tělovýchovných spolků. Stalo se jednou z forem rekreace a zábavy.

Budějovičtí měli k dispozici několik plováren – na Krumlovských alejích proti konci Střeleckého ostrova, na Malši za Německým domem (Dům kultury Slavia) a sokolskou plovárnu pod vltavským jezem u Předního mlýna. Sem chodila Růžena Schwarzová s maminkou a svými dvěma sourozenci. Zde se děti učily plavat a spolu s nimi i jejich asi pětatřicetiletá maminka. „*Visela jako my obě nejdříve bezmocně na provaze a když se naučila dobře tempa, plovala s plechovou krabicí, připevněnou na zádech. Plavčík pan Štědrý naučil nás nejdříve na suchu dělat tempa, pak nás vzal asi třikrát na provaz a potom nás ponechal osudu. V bazénu se nám nemohlo nic stát. Vznášely jsme se a kutálely na "pikslách", polykaly jsme andělíčky, zápasily*

190 Tamtéž, s. 2.

191 Tamtéž, s. 4.

192 Věra OLIVOVÁ, *Odvěké kouzlo*, s 37.

s nepřátelským živlem a naučily jsem se bůhví jak v nejkratší době plovat.”¹⁹³ Jedinou nevýhodou, která vodní radovánky kazila, bylo rozdělení provozní doby plovárny na čas pro ženy a čas pro muže. „Potíž byla v tom, že jsme se nemohly koupat, kdy se nám zachtělo a kdy jsme mohly. Páni a dámy se tenkrát nesměli koupat společně a dámám byly vyhrazeny nevhodné dopolední hodiny do jedenácti hodin, pak, právě když bylo na plovárně nejkrásněji, přicházeli se koupat páni, advokáti, obchodníci, někdy si před polednem odskočil na plovárnu z kanceláře i některý úředník. Odpoledne, jen dvakrát týdně, směly se, také jen ve vyhrazených jim hodinách, koupat ženy.”¹⁹⁴

Plovárna na Krumlovských alejích byla hojně navštěvována Němci. Růžena tam se svými kamarádkami byla jen párkrát. Vzpomíná jak se tam „němčilo” a hajlovalo, proto raději zůstala věrná sokolské plovárně, která byla česká.

6. 3. Biograf

Růžena Schwarzová ve svých vzpomínkách uvádí, jak za dětství ráda chodívala s kamarádkami do panorama, neboť biografy ještě neexistovaly. „*Vešli jsme za zelenou plyšovou záclonu jako do říše divů. Jak nás okouzlovalo tajemné přítmí nevelké okrouhlé místnosti s kulatými taburety a záhadnými kukátky. Jak se nám tehdy na úsvitě života chtělo dojmů, dobrodružství, úžasů, jak se mladá křídla rozpínala a zachvívala touhou po dálkách! Cinkl zvonek a užaslým očím se objevil barevný obrázek: šmolkově modré nebe, šmolkově modré moře, palmy, lodě, hrady, věže, růžové hory s věčným sněhem na vrcholcích. Pak úzká jižní ulice s oslíky, s hemžením domorodců nebo polární krajiny se soby, s ledními medvědy, s Eskymáky, pyramidy a velbloudi. Arabové s vlajícími pláští. Zvoneček cinkal a cinkal znovu a znovu a my jsme neměli sílu zdvihnout se a odejít. Seděli jsme blaženě v tajemném přítmí a dávali se alespoň na obrázcích vždy znovu okouzlovat dalekým barevným světem. Nejméně dvakrát jsme nechali vždy projít obrázky. Konečně jsme s povzdechem seskočili s taburetů, rozhrnuli zelené záclony a vyšli z polotmy do zářivého jarního dne.*”¹⁹⁵ S pravděpodobností šlo o Edisonův vynález kinetoskop, „který dovoloval jedinci pomocí okuláru sledovat malé

193 Růžena SCHWARZOVÁ, *V záři*, XXXI, s. 1.

194 Tamtéž.

195 Tamtéž, XIX, s. 1, 2.

pohybující se postavičky v nekonečně se opakujících jednoduchých dějových akcích.”¹⁹⁶

Panorama postupně nahradil biograf. Dříve než začaly být budovány stálé biografy, rozšiřovalo se mezi lidmi povědomí o vznikající kinematografii prostřednictvím tzv. kočovných kin, jejichž majitelé (kromě filmů) seznamovali nejširší obecnost s různými vynálezy a kuriozitami. První kinematograf spatřil světlo světa v roce 1895. Již v následujícím roce se tento vynález bratří Lumièreů rozšiřoval z Francie do ostatních zemí a zájemci měli možnost spatřit ho i u nás. Až do roku 1912 podléhaly kinematografy dvorskému dekretu z roku 1836. Ten je řadil mezi atrakce pořádané kočujícími skupinami nejrůznějších umělců. Ministerské nařízení z roku 1912 omezovalo kinematografickou činnost udělováním jednoletých až tříletých licencí a stanovovalo podmínky, za kterých byly licence udělovány.¹⁹⁷

V Budějovicích hostoval na podzim 1902 majitel prvního stálého biografu v Praze Viktor Ponrepo, který promítal několik krátkých filmů. První film se v Českých Budějovicích objevil v roce 1908. Šlo o záběry z rusko-japonské války. O rok později byly promítány filmy ve stanu na Senovážném náměstí, se kterým sem zavítal z Berlína K. Oeser. Byl to jeden z jeho zaměstnanců, Josef Deutsch, který zahájil kinematografická představení v sále hostince U černého koníčka a také založil Biograf Royal. Po dlouhá léta byl jediným biografem v Českých Budějovicích a choďovalo tam obecenstvo obou národností. Promítaly se zde filmy s německými titulky a zřizovatel biografu je překládal do češtiny.¹⁹⁸ Před první světovou válkou vzniklo Bio Grand na Mariánském náměstí a Bio Elite v Jeronýmově ulici. Všechna kina byla provozována na základě licencí, které byly přednostně udělovány obecně prospěšným spolkům. V Českých Budějovicích to byly např. Sokol I a Sokol II.

6. 4. Divadlo

Divadelní ráz měly již různé obřady a zvyky, související s rytmem roku a s církevními svátky, které se staly součástí zábavy ve městech. Postupně jich však ubývalo a na jejich místo nastupovalo ochotnické divadlo, objevující se již na konci 18. století.¹⁹⁹ Divadelní představení v mnoha městech zajišťovaly české kočovné

196 Jezry TOEPLITZ, *Dějiny filmu (1895-1918) I*, Praha 1989, s. 27.

197 Luboš BARTOŠEK, *Náš film. Kapitoly z dějin (1896-1945)*, Praha 1985, s. 20.

198 František RADA, *Když se psalo c. k. Ze života Českých Budějovic na přelomu století*, České Budějovice 1965, s.166-168.

199 František ČERNÝ, *Místo divadla v životě českých měst v 19. století*, in: *Město v české kultuře*

společnosti. Většinou se hrálo v prostorách hostinců, škol či radnic nebo byly zřizovány jednoúčelové budovy buď přímo městem nebo samotnými ochotníky.

Rovněž v Českých Budějovicích hostovaly různé divadelní společnosti. Stálá česká scéna vznikla společně s republikou. V divadle se vedle sebe střídaly společnosti německé a české. „*V českobudějovickém divadle hrávala za mého dětství a mládí v zimní sezóně německá společnost. Pro českou divadelní sezónu byly vyhrazeny teplé a někdy horké jarní měsíce, ale to českým divadelním nadšencům nevadilo. Divadlo bylo vždycky vyprodáno. Považovalo se to za národní povinnost podporovat českou divadelní společnost a tak divadlo bylo už vždy dlouho předem celé vyabonované. Celá léta mívali jsme loži v prvním pořadí.*”²⁰⁰ Hostovala zde brněnská operní a operetní společnost Lacinova, Trnkova společnost, Blažkova činoherní společnost a společnost Zöllnerova, jejímž režisérem a hercem byl Josef Kajetán Tyl. Když bylo divadlo obsazeno, hrávaly české společnosti v hostinci Alžír v Jírovcově ulici, jehož sály se nacházely na zdejší zahradě. O nedělních odpoledních se zde odehrávala i představení pro děti. Růžena Schwarzová zde zhlédla Malého lorda.

Hlavně pro děti a mládež bylo určeno loutkové divadlo. Za národního obrození hrálo pro obecenstvo dospělé a to výhradně česky. V Budějovicích hrával pravnuK Matěje Kopeckého, loutkoherec Jindřich Kopecký. Jeho představení pro děti se konala na podzim a v zimě každou neděli odpoledne v Besedě. Velmi známá byla také loutkářská rodina Dubských.

Divadelní společnosti vždy město oživily. Všude byl šum a ruch, doma se mělo o čem povídat, lidé se těšili na své oblíbené herce a byli zvědaví, jaké kusy jim nový repertoár nabídne. Schwarzovi svou první dceru vzali poprvé do divadla v jedenácti či dvanácti letech na Prodanou nevěstu. Do divadla většinou chodili s některou spřátelenou rodinou a postupně s sebou začali brávat všechny své děti. Samozřejmostí byla dětská návštěva loutkových představení.

6. 5. Svátky a slavnosti

Svátky a slavnosti se dlouho orientovaly na církevní kalendář. Jednalo se zejména o slavnosti pravidelně se opakující, založené na rytmu svátků v průběhu církevního roku (svátky světců, poutě, posvícení, procesí, Boží těla aj.) Vedle těchto svátků se většiny

19. století, Praha 1983, s. 54-55.

200 Růžena SCHWARZOVÁ, *V září*, LIX, s. 1.

obyvatelstva týkaly svátky rodinné, ať už to byly křty, svatby, jmeniny či narozeniny. Oblíbenými se staly především Vánoce a Velikonoce. Typologie svátků a slavností je poměrně pestrá. Můžeme je třídit na základě jejich zaměření, obsahu, sociálního hlediska a společenské funkce.²⁰¹

V průběhu 19. století se v Českých Budějovicích konaly vedle církevní slavností, slavnosti národní, politické, vojenské, hudební, dělnické, školní či sportovní. K jejich významným organizátorům patřily nejrůznější spolky a sdružení (např. Beseda českobudějovická, Matice školská, Sokol). Největší českou slavností byla matiční slavnost pořádaná každoročně od roku 1899 do roku 1914 v zahradě Českého akciového pivovaru (Budějovický Budvar). „*Rok co rok v prvních dnech července byla v rozlehlé zahradě pivovaru pořádána veselá, rušná matiční slavnost, na kterou přišli všichni uvědomělí českobudějovičtí Češi a která vynesla Matici školské vždy pěkný peníz.*”²⁰² Národní ráz této slavnosti je pak vyzdvižen ještě na jednom místě vzpomínek. „*Ale bylo povinností všech dobrých Čechů matiční slavnosti se zúčastnit a přispět tak na Matici českou. Museli se nechat vidět a museli kupovat všecko, co se jim nabízelo: cigarety, doutníky, květiny, nápoje a i nezbytná a vzápětí se lámající, křehká paví pera.*”²⁰³ Výtěžek ze slavnosti připadl Ústřední matici školské v Praze, která z nich podporovala české matiční školy v místech, kde byly české děti nuceny chodit do německých škol. V zahradě pivovaru bývaly různé atrakce, lidové a dětské hry, loutková představení, taneční zábavy a koncerty. Současně s matiční slavností pořádali Němci svou největší slavnost „Sommerfest” v zahradě Německého domu.²⁰⁴

Vedle matičních slavností se ve vzpomínkách setkáváme s Ludmilskou slavností, kterou pořádal v červnu v zahradě českobudějovické Besedy dámský dobročinný spolek Ludmila. „*Na této slavnosti hrála vždy hudba, jednou to byla slavná Kmochova kapela z Kolína, v zahradě byly postaveny stánky, kde paní a slečny, členky Ludmily, vařily kávu a prodávaly všecko: dorty, koláče, domácí cukroví, doutníky, cigarety, pohlednice, darované k tomu účelu budějovickými Češkami.*”²⁰⁵ Její výtěžek byl určen k nejrůznějším dobročinným účelům.

201 K této problematice více: Václav FROLEC, *Rituály a slavnosti v procesu modernizace (Analýza situace v českých zemích)*, in: Václav FROLEC (ed.), *Město: prostor, lidé, slavnosti. Sborník příspěvků X. strážnického symposia, Uherské Hradiště 1990*, s. 13-28; Jiří PEŠEK, *Slavnosti jako téma dějepisného zkoumání*, *Documenta Pragensia* 12, 1995, s. 7-27; Milena LENDEROVÁ – Marie MACKOVÁ – Tomáš JIRÁNEK, *Dějiny*, s. 90 - 98.

202 Růžena SCHWARZOVÁ, *V září*, XXXVII, s. 1.

203 Tamtéž, XXXX, s. 2.

204 František RADA, *Když se psalo c. k.*, s.117.

205 Růžena SCHWARZOVÁ, *V září*, XXXX, s. 1.

Každoročně se také konaly oslavy narozenin císaře Františka Josefa I. a jeho nástupu na rakouský trůn. Z církevních slavností byla největší pozornost věnována slavnosti Božího těla, které se účastnilo i studentstvo.

6. 5. 1. Rodinné oslavy

Byly jedinečnou příležitostí k setkání celé rodiny a nejbližšího příbuzenstva. Oslavy jmenin a narozenin jsou zvyky současné. Ve vesnickém prostředí byly značně dlouho zcela opomíjeny nebo jim byl přikládán jen nepatrný význam. Jejich slavení bylo v minulosti běžné jen v bohatších měšťanských a šlechtických rodinách. Někde takové několikanásobné každoroční slavení neumožňovaly ekonomické poměry rodiny. Větší význam byl věnován jmeninám, protože v zásadě šlo o církevní svátek spjatý se jménem určitého světce. „*Na svůj svátek, třináctého března, směla jsem si pozvat několik přítelkyň a maminka nám vystrojila svačinu. Vždycky jsme měli dort, práškovou bábovku, dvoje i troje cukroví, čokoládu a na pěkně prostřeném stole květiny.*”²⁰⁶ Od svých hostů Růžena dostávala drobné dárky, jako byla kytička fialek, sáček čokoládových bonbónů nebo papírové panenky k vystřihování. Kamarádky nepozvané na oslavu jí posílaly přání. Tatínek daroval pětikorunu a maminka stříbrnou kasičku na peníze plnou bonbónů.

A jak taková oslava probíhala? „*Maminka nás obsluhovala, pobízela hosty, kladla jim na talířky trojúhelníky dortu, usmívala se na ně, vyptávala se jich na domov, radovala se s námi. Po svačině jsme si hrály s pannami, prohlížely knihy a hračky, hrály jsme společenské hry a houpaly jsme se divoce na hrazdě a na kruzích, zavěšených mezi dveřmi ložnice a dětského pokoje. Nakonec jsme se seskupily kolem klavíru a zpívaly jsme sborem školní a vlastenecké písně.*”²⁰⁷

Oslava narozenin se ujímala ještě pomaleji. Opět byla „výsadou” majetnějších občanů. U Schwarzů je slavili, neboť ve vzpomínkách se objevují zmínky, že děti dostávaly k narozeninám hračky a knihy.

206 Tamtéž, XX, s. 1.

207 Tamtéž, s. 2.

6. 5. 2. Vánoce

Mezi nejoblíbenější oslavy v rodinném kruhu patřily Vánoce. Byly to svátky klidu a míru, kdy má člověk příležitost k rozjímání a vzpomínání na časy již uplynulé nebo na své nejbližší, kteří už nejsou mezi námi. Základem křesťanských Vánoc je biblický příběh o zrození Spasitele a oslava této události.

Vánocům předcházelo období adventu, začínající čtvrtou nedělí před narozením Ježíše. Advent byl dobou klidu a pokoje a zároveň časem příprav na nadcházející vánoční svátky. Významným a pro některé děti možná obávaným dnem byl 6. prosinec, kdy rodiny obcházel svatý Mikuláš, někdy ještě za doprovodu andělů a čertů. Tato tradice je spojena s biskupem z Myry v Malé Asii. V lidové tradici se věřilo, že sv. Mikuláš ochrání a pomůže ve všech nesnázích, a tento den byl považován za zvláště šťastný v celém roce.²⁰⁸

Pro děti z dolních vrstev byl Mikuláš příležitostí pro obdarování, jinak se dárky nadělovaly na Štědrý večer. Tento zvyk se vžíval poměrně pomalu a byl nevýznamnou částí večera. Obdarovávali se především lidé z vyšších vrstev a mohlo se jednat i o dárky cennější. Většinou se nadělovaly věci praktické a každodenní potřeby a to převážně dětem. Dárky se původně umísťovaly k jesličkám nebo k betlému. Postupně se prosazoval zvyk zdobení vánočního stromku, nejprve ve městech. Na řadě míst, podle zvyklosti, se mohl věšet nad stůl špičkou obrácený dolů. Vánoční stromek se k nám rozšířil z Německa během třicetileté války. Jeho původ nás zavede do Skandinávie. Skrývá v sobě symboliku stromu v ráji, u kterého zhřešili Adam s Evou, a stromu, z jehož dřeva byl zhotoven kříž. Je pro něj charakteristické světlo, jako symbol narození Krista. Dárky pak symbolizují Ježíšovu lásku. Stroměčky byly zdobeny podle místních zvyklostí – ovocem, pečivem, svíčkami, později přibyly dekorace z papíru a skleněné ozdoby. „*A pak přišel den, kdy se na chodbě objevil veliký strom, smrk nebo jedle. Máry snesla z půdy dřevěný podstavec v podobě kříže a důkladně jej vydrhla. Tatínek přinesl pilku, osekal konec stromu a zasadil jej do podstavce. Hlíдали jsme ho, aby neuřízl nebo neusekl velký kus kmene, chtěli jsme mít strom vysoký až do stropu, takový, jaký mívali u maminky v myslivně. Tatínek chtěl zase malý stromek, jaký mívali u nich na vsi. Ale my jsem to vždycky vyhráli.*”²⁰⁹

Stroměček u Schwarzů byl nazdoben zvonky, anděly, košíčky, muchomůrkami, zlatými

208 Václav FROLEC a kol., *Vánoce v české kultuře*, Praha 2001, s. 33.

209 Růžena SCHWARZOVÁ, *V září*, XXXXII, s. 1.

a stříbrnými prasátky, skleněnými ptáčky a dalšími převážně zvířecími ozdobami. Nechybělo na něm ani vánoční cukroví, které chodily děti nakupovat s maminkou. „*Cukroví jsme vybírali ve skladu, kam se sestupovalo po několika schodech: barevné fondány, lesklá hnědá esíčka, pasians a arabesky, vínová a čokoládová kolečka a jiné dobroty.*”²¹⁰

Vrcholem všech příprav byl Štědrý večer. „*V kuchyni pleskaly ryby, voněly vánočky, perník, cukr a my jsme se postili, abychom večer viděli zlaté prasátko. Jak dlouhý, předlouhý byl ten Štědrý den! Konečně byl slavnostně prostřen stůl a ozdoben jedlovými větvíčkami, konečně bylo po večeři a zazvonil malý známý zvonek. Dveře zamčeného salonu se rozevřely a do jídelny se vinula zář. Vběhli jsme do pokoje a už se rozezvučely staré vánoční koledy: Nesem vám noviny a Narodil se Kristus Pán. Zpívali jsme je všichni společně. Já jsem přednesla z paměti dlouhou vánoční báseň a pak jsme se sestrou hrály čtyřručně koledy. Pak byla nadílka. Jásali jsme nad dárky a pak jsme sami nadělovali tatínkovi a mamince. Naše dětské naivní dárky musely být do nekonečna chváleny a obdivovány. I služebná dívka, která byla u nás vždy považována za člena rodiny, byla přítomna rodinné slavnosti a byla bohatě obdarována.*”²¹¹ Slavnostní večere tradičně začínala s východem první hvězdy. Jídelníček byl různý, lišil se podle krajů i podle sociální vrstvy. Mezi tradičními a soudobými jídly se během 19. století začala na štedrovečerním stole ukazovat ryba na různé způsoby a také rybí polévka. Na venkově k večeři patřilo vše, co se během roku urodilo.

6. 6. Korzo

Za zmínku ještě stojí českobudějovické korzo na náměstí Přemysla Otakara II., které bylo místem procházek a setkání Budějovičanů. Zvyk podvečerních procházek obyvatel města se ustálil kolem poloviny 19. století. Na přelomu 19. a 20. století byla každá jeho strana vyhrazena určité národnosti a sociální vrstvě. „*Na severní straně náměstí, kde stála městská radnice, se procházeli Češi, starší, vážení lidé: profesori, učitelé, úředníci, advokáti, jejich ženy a dcery. Na východní straně náměstí, kde stál hotel Slunce, vesele šumělo korso studentské. Rojili se tam, předbíhali, strkali i vážně se procházeli gymnasisté, realisté, žáci učitelského ústavu, průmyslové a obchodní*

210 Tamtéž, s. 2.

211 Tamtéž, s. 1-2.

školy a obchodní akademie. I některá děvčátka, která nebyla držena tak zkrátka jako my, se tam, obvykle ve dvojicích, procházívala. Na protilehlé straně radničního korsa, kde byl německý hotel Zvon, se večer co večer v neděli odpoledne procházívali Němci: židovští i árijští advokáti a lékaři, profesori, úředníci, důstojníci, árijské i židovské krásky. Čtvrté korso naproti kursu studentskému bylo korso lidové. Hlučeli tam, postávali a ve skupinách se vesele bavili tovaryši, učedníci, prodavačky, mladé švadlenky, dělnice z tabákové továrny a vojáci všech ve městě ležících pluků.”²¹²

Na korzo se chodilo mezi šestou a sedmou hodinou podvečerní. Jen na lidovém kursu nebyla sedmá hodina přesně dodržována. Bylo to místo přátelských setkání, místo diskusí o aktuálních kulturních a politických otázkách. Bylo možné zde získat nejrůznější informace, například o tom, kdo se s kým zasnoubil, kdo si našel novou známou nebo co je ve městě nového. Korzo bylo také místem, kde se mohli mladí lidé seznámit či potkávat, ale vždy pod drobnohledem veřejnosti a rodičů. Jakékoli nevhodné chování bylo ihned prozrazeno a náležitě pokáráno. Takové procházení se po náměstí představovalo skvělou příležitostí k předvedení nových šatů a doplňků a mnohé ženy si jistě nenechaly ujít možnost zhodnocení rób korzujících dam a slečen. Při nepříznivém počasí se korzo přesunulo do podloubí a lidé se bavili dále. Někdy bylo poklidné korzo narušeno výtržnostmi, které často vyprovokovali čeští a němečtí studenti. „*Kolem Velikonoc a Vánoc se sjížděli do města němečtí vysokoškoláci, kteří přicházeli na korso s buršáckými čepičkami, s různými odznaky a velkoněmeckými trikolorami přes vestu, s tvářemi poznamenanými jizvami a tu se často bojovně střetli s českými studenty. Někdy stačil český hovor, aby vyprovokoval bojovné Němce ke rvačce.*”²¹³

Také dopoledne bylo korzo v provozu. Sem mohly mladé dívky chodit samy, bez doprovodu dospělých. „*Vodívaly se dvě a dvě, někdy i tři pod paží, kritizovaly humorně a někdy i maličko zlomyslně kolemjdoucí, odpovídaly vtipně na poznámky a výzvy studentů a ukláněly se uctivě známým paním a starším pánům.*”²¹⁴

V letních dnech se lidé přesunuli do Krumlovských alejí, kde hrávala vojenská hudba i kapely spolku vojáků a úředníků. Tzv. parkmuziky se konaly z jara a v létě v parku u Besedy, trvaly hodinu a byly zdarma. Vypuknutí první světové války znamenalo konec pro korzo.

212 Tamtéž, LX, s. 1-2.

213 Tamtéž, s. 2.

214 Tamtéž, s. 3.

Závěr

Vzpomínky Růženy Schwarzové jsou sestavené z obrázků řady lidí a událostí, které byly součástí jejího života. Přestože nemáme zmínky o tom, kdy je Růžena Schwarzová sepsala, přikláním se k možnosti, že tomu bylo na konci jejího života. Vzpomínky nejsou bilancí životních úspěchů či neúspěchů, ale snahou zachytit nejkrásnější období lidského života – dětství. Období plné bezstarostnosti, nevinnosti, fantazie, období, které bylo Růženě Schwarzové snad nejdražším. Na konci svého života se prostřednictvím vzpomínek vrací zpět na jeho začátek a znovu prožívá dětské hry, přátelství a lásky, znovu prochází ulicemi svého rodného města a dává nám nahlédnout do jeho atmosféry a života. Při pročitání a práci s tímto materiálem nesmíme zapomenout vzít v úvahu, že časový odstup, se kterým jsou vzpomínky napsány, a určitá dávka sentimentality, mohou přispět ke zkreslení některých popisovaných událostí a osob.

Možností využití vzpomínek je několik. Na jejich základě jsem se snažila zrekonstruovat život Růženy Schwarzové a její rodiny, přestože na některých místech byly vzpomínky poměrně skoupé na fakta. Nevýhodou pro mě také byla skutečnost, že Růžena Schwarzová patřila mezi méně známé spisovatelky, takže o ní neexistuje žádná publikace a rovněž její jméno se v nejrůznějších slovnících spisovatelů nevyskytuje příliš často. Vedle životopisných údajů jsem se zaměřila také na její tvorbu a pokusila jsem se zjistit, jak moc promítala do svých knih sama sebe a svou rodinu.

Vzpomínky Růženy Schwarzové jsou pak především užitečným pramenem k dějinám každodennosti, což ukazuje tematika jednotlivých kapitol. Nejvíce informací poskytly k dětství, manželství a rodině, školství a volnému času. Rovněž se dotýkají problematiky genderu. Přestože rodina Schwarzova patřila k pokrokově smýšlejícím rodinám, přetrvávaly u ní tradiční názory na výchovu a život. Tuto skutečnost můžeme sledovat například na výchově Růženy Schwarzové. Byla vychována na základě dobových zvyklostí, to znamená, že rodiče (hlavně matka) chtěli, aby získala především praktické vzdělání, aby se naučila vést domácnost a aby se provdala. Proto po vychození lycea musela navštěvovat průmyslovou školu, kde se učila vařit a šít. Ona sama se však takovému životu bránila. Chtěla dále studovat, toužila po duševní činnosti a po tom stát se nezávislou. S podobným postojem se u ní setkáváme také na těch místech jejích vzpomínek, kde líčí své dětství. Nechtěla být

typickou holčičkou, která je hodná, hraje si s panenkami, pomáhá mamince v domácnosti a má zájem o vše, co se k chodu domácnosti váže. Naopak – Růžena Schwarzová leze po stromech, je malou rebelkou a uličnicí, miluje knihy, bouří se proti konvencím. V textu se nám nabízí také typicky genderové rozdělení mužských a ženských rolí. Muž, představitel veřejné sféry, je hlavou rodiny, zajišťuje finanční prostředky, rozhoduje o důležitých věcech. Žena je především matkou, hospodyní, oddanou manželkou.

Vzpomínky jsou také příspěvkem k dějinám města – je zde zmíněn nacionální problém mezi Čechy a Němci a to na pozadí spolků, školství, ale i prostřednictvím českobudějovické sokolské plovárny či korza. Množství údajů nacházíme ke společenskému životu ve městě – divadla, městské slavnosti, kluziště, plovárna. Mají význam pro dějiny ženy, pro poznání vzorů chování tehdejší doby.

Prameny a literatura

Archivní prameny

LA PNP, Růžena Schwarzová, osobní fond, rukopisy vlastní, V záři vzpomínek.

Vydané prameny

ČÁDA, František, O výchově, Praha 1921².

HROMADA, František, Dvacet let zápasu o školství české. Paměti Matice školské v Českých Budějovicích, České Budějovice 1893.

KOLLEROVÁ–ŽLÁBKOVÁ, Anna, K třicetileté činnosti ženské tělocvičné jednoty Sokol I. v Českých Budějovicích, České Budějovice 1930.

Památník Sokola č.-budějovického vydaný na oslavu čtyřicetiletého trvání a činnosti (1869-1909), České Budějovice 1909.

Pamětní list tělocvičné jednoty Sokol II. v Českých Budějovicích. Vydáno k sletu sokolské župy Husovy v Českých Budějovicích v roce 1927, České Budějovice 1927.

PUCHERNA, Vojtěch Jaroslav, Paměti Besedy česko-budějovické 1862-1902, České Budějovice 1903.

STRNAD, Rudolf, 75 let česko-budějovické Besedy 1862-1937, České Budějovice 1937.

Encyklopedie, příručky

DOROVSKÝ, Ivan a kol., Slovník spisovatelů: Bulharsko, Praha 1978.

Encyklopedie Českých Budějovic, České Budějovice 2006².

HOMOLOVÁ, Květa a kol., Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století: slovníková příručka, Praha 1982.

KARPATSKÝ, Dušan, Malý labyrint literatury, Praha 2001.

KUNC, Jaroslav, Kdy zemřeli ...? Přehled českých spisovatelů a publicistů zemřelých v letech 1971-1974 a doplňky k rokům 1935-1970, Praha 1974.

KUNC, Jaroslav, Slovník soudobých českých spisovatelů. Krásné písemnictví v letech 1918-1945. N-Ž, Praha 1946.

KUNC, Jaroslav, Slovník českých spisovatelů beletristů 1945-1956, Praha 1957.

Ottův slovní naučný XXIII., Praha 1905.

ŠTĚPÁN, Ludvík a kol., Slovník polských spisovatelů, Praha 2000.

VLAŠÍNOVÁ, Vlasta – KRHOUN, Mečislav, Malý slovník ruských spisovatelů: 1750-1917. Díl 1. A–L, Brno 1970.

Literatura

ARIÈS, Philippe – DUBY, Georges (Hgg.), Geschichte des privaten Leben IV. Von der Revolution zum Großen Krieg (hrsg. von M. Perrot), Frankfurt am Main 1992.

BAHENSKÁ, Marie, Počátky emancipace v Čechách: dívčí vzdělání a ženské spolky v Praze v 19. století, Praha 2005.

BARTOŠEK, Luboš, Náš film. Kapitoly z dějin (1896-1945), Praha 1985.

BOLOGNE, Jean-Claude, Svatby. Dějiny svatebních obřadů na Západě, Praha 1997.

ČERNÁ, Naďa, Z kolébky do kočárku, Mělník 2006.

ČERNÝ, František, Místo divadla v životě českých měst v 19. století, in: Město v české kultuře 19. století, Praha 1983, s. 52-68.

Dámský spolek Ludmila v Českých Budějovicích. Sborník vzpomínek (50), České Budějovice 1936.

DÜLMEN, Richard van, Historická antropologie. Vývoj. Problémy, Úkoly, Praha 2002.

FROLEC, Václav, Čas života a obyčejová tradice, in: Václav Frolec (ed.), Čas života. Rodinné a společenské svátky v životě člověka, Brno 1985, s. 18-28.

FROLEC, Václav, Rituály a slavnosti v procesu modernizace (Analýza situace v českých zemích), in: Václav FROLEC (ed.), Město: prostor, lidé, slavnosti, Uherské Hradiště 1990, s.13-28.

FROLEC, Václav a kol., Vánoce v české kultuře, Praha 2001.

HAVRÁNKOVÁ, Zdeňka, Autobiografie dětství, Bulletin Ústavu ruského jazyka a literatury 14, 1970, s. 105-113.

HORSKÁ, Pavla – KUČERA, Milan – MAUR, Eduard – STLOUKAL, Karel, Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy, Praha 1990.

CHVOJKA, Jiří, Město pod Černou věží. Vyprávění z historie Českých Budějovic, České Budějovice 1992.

IGGERS, Georg, Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě, Praha 2002.

JELÍNEK, Tomáš, Od Sokola k Pionýru. Tělocvičné a skautské hnutí v městské společnosti a jeho sociální úloha, Documenta Pragensia 18, 2000, s. 315-324.

- JINDRÁKOVÁ, Zdeňka, Problematika memoárové literatury s tematikou dětství, Diplomová práce, Filosofická fakulta University Jana Evangelisty Purkyně, Brno 1982.
- JIŘÍKOVSKÁ, Vanda, Úvaha o současné formě a obsahu rodinných oslav jmenin a narozenin ve středních Čechách, in: Václav FROLEC (ed.), Čas života. Rodinné a společenské svátky v životě člověka, Brno 1985, s. 188-195.
- KÁDNER, Otakar, Vývoj a dnešní soustava školství I, Praha 1929.
- KLABOUCH, Jiří, Manželství a rodina v minulosti, Praha 1962.
- KOPÁČ, Jaroslav, Dějiny české školy a pedagogiky v letech 1876-1914, Brno 1968.
- KOVÁŘ, Daniel – KOBLASA, Pavel, Ulicemi města Českých Budějovic. Názvy českobudějovických veřejných prostranství v minulosti a dnes, České Budějovice 2005².
- LANGHAMMEROVÁ, Jiřina, Lidové zvyky, Praha 2004.
- LENDEROVÁ, Milena – DOUŠOVÁ, Hana – Tomáš JIRÁNEK, Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století I. Dějiny hmotné kultury, Pardubice 2001.
- LENDEROVÁ, Milena – MACKOVÁ, Marie – JIRÁNEK, Tomáš, Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století II. Život všední i sváteční, Pardubice 2004.
- LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel, Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století, Praha – Litomyšl 2006.
- LENDEROVÁ, Milena, Normy ženského chování a jejich proměny v průběhu devatenáctého století, Studie k sociálním dějinám 19. století 7, 1997, s. 29-43.
- LENDEROVÁ, Milena, Zrození dětství, Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Faculty of Humanities, Supplement 7, 2001, s. 71-87.
- LENDEROVÁ, Milena, Ženské deníky jako pramen k poznání mentality elit, Studie k sociálním dějinám 3, 1999, s. 39-54.
- LENDEROVÁ, Zdena, Dětství na kolečkách. Historie dětských kočárků, Dějiny a současnost 28, č. 1, 2006, s. 34-35.
- LENDEROVÁ, Zdena, Od „tragmantlu“ ke kočárku, Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Faculty of Humanities, Supplement 5, 2002, s. 107-111.
- MACKOVÁ, Marie, Úřednictvo, tak nezajímavá část společnosti?, Studie k sociálním dějinám 6, 2000, s. 168-173.
- MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří, Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914, Opava 2002.
- MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří, Sociální stratifikace a mobilita v českých zemích v 19. století, Studie k sociálním dějinám 2, 1998, s. 9-138.

- MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří, Stav výzkumu sociálního vývoje českých zemí v období let 1871-1914, Studie k sociálním dějinám 19. století 1, 1992, s. 9-166.
- MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří, Vzory chování v českých zemích v 19. století, Studie k sociálním dějinám 19. století 7, 1997, s. 399-481.
- MACHAČOVÁ, Jana, Jaké bylo dětství v českých zemích v 19. století? Scientific Papers of University of Pardubice, Series C, Faculty of Humanities, Supplement 5, 2002, s. 61-66.
- MACHAČOVÁ, Jana, Rodina české inteligence v 19. století. Vzory chování, socializační cíle, Studie k sociálním dějinám 19. století 3, 1993, s. 7-64.
- MACHAČOVÁ, Jana, Úředníci v 19. století jako sociální skupina středních vrstev, Slezský sborník 3, 2001, s. 182-191.
- MACHAČOVÁ, Jana, Změny vzorů chování středních vrstev v českých zemích v 19. století, Studie k sociálním dějinám 8, 2001, s. 58-62.
- MATĚJČEK, Jiří, Úvodní poznámky ke studiu forem a vzorů socializace v českých zemích v 19. století, Studie k sociálním dějinám 19. století, 7, 1997, s. 255-327.
- MATĚJČEK, Jiří, Úvodní studie k výzkumu kulturního vývoje českých zemí a kultivace jejich obyvatelstva 1781-1914, Studie k sociálním dějinám 5, 2000, s. 273-314.
- MIŠURCOVÁ, Věra, 150 let mateřského školství v českých zemích. J. V. Svoboda a jeho následovníci, Praha 1982.
- MIŠURCOVÁ Věra, Děti, hry a umění, Praha 1997.
- MIŠURCOVÁ, Věra, Hra a hračka v životě dítěte, Praha 1989.
- MORUS, Světové dějiny sexuality III, Praha 1969.
- NODL, Martin, Dětství v předmoderní době, Souvislosti 4, 1996, s. 7-29.
- NODL, Martin, Dvě tváře dětství. Malí dospělí a děti-hříšníci ve středověku, Dějiny a současnost 28, č. 1, 2006, s. 30-33.
- NOHEJL, Marek, Lebenswelt a každodennost v sociologii Alfreda Schütze, Praha 2001.
- OLIVOVÁ, Věra, Odvěké kouzlo sportu, Praha 1989.
- PACINA, Václav, Sport v království českém, Praha 1986.
- PRAŽÁK, František, České dítě, Praha 1948.
- PŘÍLEPKOVÁ, Michaela, Klín mateřský, jesličky, opatrovny a školy mateřské. Institucionální předškolní výchova v průběhu "dlouhého" devatenáctého století

- v Českých Budějovicích, Diplomová práce, Historický ústav Jihočeské univerzity, České Budějovice 2001.
- RADA, František, Když se psalo c. k. Ze života Českých Budějovic na přelomu století, České Budějovice 1965.
- RŮŽKOVÁ, Martina, Manželské vztahy ve druhé polovině 19. století, Diplomová práce, Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, České Budějovice 1999.
- RÝDL, Karel, Fenomén strachu ve výchově dětí, Scientific Papers of University of Pardubice, Series C, Faculty of Humanities, Supplement 5, 2002, s. 179-182.
- SCHWARZOVÁ, Růžena, Radostné ráno, Praha Praha 1918.
- SCHWARZOVÁ, Růžena, Srdce, Praha 1922.
- SCHWARZOVÁ, Růžena, Barevný svět, Praha 1931.
- SCHWARZOVÁ, Růžena, Vítězové. Příběhy statečných srdcí, Praha 1921.
- SCHWARZOVÁ, Růžena, Hora osudu, Praha 1929.
- SCHWARZOVÁ, Růžena, Mládí s křídly, Praha 1929.
- SCHWARZOVÁ, Růžena, Dům za řekou, Blatná 19--.
- SCHWARZOVÁ, Růžena, Růžena Svobodová ve vzpomínkách své žáčky, Praha 1940.
- ŠAFRÁNEK, Jan, Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů II, Praha 1918.
- ŠIMŮNKOVÁ, Alena, Statut, odpovědnost a láska. Vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti v 19. století, ČČH 95, 1997, s. 55-109.
- TOEPLITZ, Jerzy, Dějiny filmu (1895-1918) I, Praha 1989.
- UCHALOVÁ, Eva, Česká móda 1870-1918. Od valčíku po tango, Praha 1997.
- UCHALOVÁ, Eva, Malí lordi, námořníci a barbies. Proměny dětského oblečení, Dějiny a současnost 28, č. 1, 2006, s. 37-39.
- UCHALOVÁ, Eva, Od panýřů k leginám. Dětské odívání na cestě k účelnosti, Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Faculty of Humanities, Supplement 5, 2002, s. 93-98.
- UTRIO, Kaari, Dcery Eviny. Historie evropské ženy, Havlíčkův Brod 1994.
- VACKOVÁ, Vilma, Péče o dítě v české společnosti na přelomu 19. a 20. století, Diplomová práce, Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, České Budějovice 1999.
- VÁLEK, Vlastimil, Časové aspekty v memoárové literatuře, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity D29, 1982, s. 205-213.
- VÁLEK, Vlastimil, Frekvence české poválečné memoárové literatury, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity D 28, 1981, s. 7-17.

- VÁLEK, Vlastimil, K problematice poválečné české memoárové literatury, Česká literatura 19, 1971, s. 452-475.
- VÁLEK, Vlastimil, K specifičnosti memoárové literatury, Brno 1984.
- VÁLEK, Vlastimil, Memoárová literatura 20. století, Brno 2000.
- VÁŇOVÁ, Růžena a kol., Výchova a vzdělání v českých zemích IV/1. Problematika vzdělávacích institucí a školských reforem (obecné školství 1848-1939, střední školství a učitelské vzdělání 1914 - 1939), Praha 1992.
- VAVŘINCOVÁ, Valburga, Malá encyklopedie vánoc, Praha 2001.
- VÍTKOVÁ, Marie, Dítě, jeho vývoj tělesný a duševní a výchova v rodině, Praha 1923.
- VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla, Jak se žilo za časů Františka Josefa I., Praha 1996.
- VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla, Vliv úřednictva na životní styl české společnosti ve 2. polovině 19. století, Studie k sociálním dějinám 19. století 7, 1997, s. 65-75.
- VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla, Z moci úřední. Úřady a úředníci za vláda Františka Josefa I., ČČH 92, 1994, s. 460-476.
- WAGNER, Jan, Růžena Schwarzová (1892-1973). Literární pozůstalost, Praha 1976.
- ZEMAN, Ladislav a kol., Cesty k dospělosti, Praha 1979.

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

Obrázek 1: Fotografie Růženy Schwarzové z 24. prosince 1911

Obrázek 2: Růžena Schwarzová v roce 1927

Obrázek 3: Růžena Schwarzová v roce 1927

Obrázek 4: Fotografie Růženy Schwarzové z roku 1936